

BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ❖ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahri UTAŞ

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Temmuz 2018

BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ❖ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Bahri UTAŞ
(161070110)**

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Gökhan ÖZKAN

Temmuz 2018

BTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 161070110 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Bahri UTAŞ, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Gökhan ÖZKAN**
Bursa Teknik Üniversitesi

Jüri Üyesi : **Prof. Dr. M. Ercan YILMAZ**
Uludağ Üniversitesi

Jüri Üyesi : **Dr. Öğr. Üyesi İsmail SARI**
Bursa Teknik Üniversitesi

Savunma Tarihi : 3 Temmuz 2018

SBE Müdürü : **Doç. Dr. Abdullah IŞIKLAR**
Bursa Teknik Üniversitesi/...../.....

İNTİHAL BEYANI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belgelediğimi, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Bahri UTAŞ

İmzası:

X X X X X

ÖNSÖZ

‘‘Soğuk Savaş Dönemi’nde Türkiye-ABD İlişkileri’’ adlı bu çalışma Bursa Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ekonomi Politikası Tezli Yüksek Lisans Programı’nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Tüm eğitim hayatım boyunca benim yanımda olup desteklerini eksik etmeyen sevgili aileme ve değerli danışman hocam Sayın Doç.Dr. Gökhan ÖZKAN’a teşekkürlerimi sunarım.

Temmuz 2018

Bahri UTAŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
ÇİZELGE LİSTESİ	ix
ÖZET	x
SUMMARY	xi
1. GİRİŞ	1
2. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ULUSLARARASI SİSTEM	9
3.1 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Oluşan İki Kutuplu Sistem.....	9
3.2 Soğuk Savaş Dönemi'nde Yumuşama Dönemi	14
3.3 Soğuk Savaş Dönemi'nde İlişkilerin Tekrar Gerginleşmesi Dönemi	17
4. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI	20
4.1 Türk Dış Politikasının Oluşturulması ve Karar Verme Mekanizması	21
4.1.1 Cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Kurulu	22
4.1.2 Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanlığı ve TBMM.....	23
4.2 Soğuk Savaş'ta Genel Hatlarıyla Türk Dış Politikası	24
4.2.1 Türkiye'nin Ortadoğu politikası.....	24
4.2.1.1 İsrail'in Kuruluşu ve Arap-İsrail Savaşlarında Türkiye'nin Tutumu.	25
4.2.1.2 Ortadoğu Komutanlığı ve Bağdat Paktı	26
4.2.1.3 Ortadoğu'daki krizler ve Türkiye.....	28
4.2.1.4 Türkiye'nin Arap devletleriyle yakınlaşma dönemi	30
4.2.1.5 İslam Konferansı Örgütü ve Türkiye	31
4.2.1.6 Ortadoğu'da İran, Irak, Suriye ve İsrail ile İlişkiler.....	32
4.2.2 Türkiye'nin Batı ülkeleri ile ilişkileri	34
4.2.2.1 Türkiye-İngiltere ilişkileri.....	35
4.2.2.2 Türkiye-Yunanistan ilişkileri	37
4.2.2.3 Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ilişkileri.....	40
4.2.3 Türkiye'nin SSCB politikası	42
4.2.3.1 Türkiye-SSCB ilişkilerinde gerginlik dönemi	42
4.2.3.2 Türkiye-SSCB ilişkilerinde durgunluk dönemi	45
4.2.3.3 Türkiye-SSCB ilişkilerinde normalleşme ve işbirliği dönemi.....	48
5. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE ABD DIŞ POLİTİKASI	52
5.1 ABD Dış Politikasının Oluşturulması ve Karar Verme Mekanizması.....	53
5.1.1 Başkan	53
5.1.2 Kongre.....	55
5.1.2.1 Senato.....	55

5.1.2.2 Temsilciler Meclisi	56
5.1.3 Dış politikada baskı grupları ve lobiler	57
5.2 Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD Dış Politikası ve Doktrinler	58
5.2.1 Truman Doktrini (1947)	58
5.2.2 Eisenhower Doktrini (1957)	59
5.2.3 Nixon Doktrini (1969)	61
5.2.4 Carter Doktrini (1980)	62
5.2.5 Reagan Doktrini (1985)	63
6. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ.....	65
6.1 Stratejik İttifakın Kuruluş Dönemi (1947-1964)	65
6.1.1 Truman Doktrini	66
6.1.2 Marshall Planı	69
6.1.3 NATO'nun kuruluşu ve Türkiye	70
6.1.3.1 ABD açısından Türkiye'nin NATO üyeliği	71
6.1.3.2 Türkiye'nin NATO'ya girişi	72
6.1.4 ABD yardımı ve ikili anlaşmalar	75
6.1.4.1 Ortak Güvenlik Anlaşması	76
6.1.4.2 NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması	77
6.1.4.3 Askeri Tesisler Anlaşması	78
6.1.4.4 Atom Enerjisi Anlaşması	79
6.1.5 27 Mayıs ve sonrası ilişkiler	79
6.1.6 Küba Krizi	81
6.1.7 Türkiye-ABD ilişkilerinde Kıbrıs (1947-1964)	83
6.2 Johnson Mektubu Sonrası İttifakın Sarsılması Dönemi (1964-1979)	85
6.2.1 Johnson mektubu sonrası Kıbrıs sorunu	85
6.2.1.1 1967 krizi ve ABD	90
6.2.1.2 1974 krizi ve ABD	93
6.2.1.3 ABD'nin ambargo kararı	96
6.2.1.4 Ambargo döneminde Türkiye-ABD ilişkileri (1975-1978)	100
6.2.2 Türkiye-ABD ilişkilerinde sorunlu alanlar	103
6.2.2.1 İkili anlaşmalar sorunu	103
6.2.2.2 Üs ve tesis kullanımı sorunu	105
6.2.2.3 ABD personeli sorunu	107
6.2.2.4 Ekonomik ve askeri yardımlar sorunu	109
6.2.2.5 Afyon sorunu	111
6.3 İlişkilerde Yeniden Yakınlaşma Dönemi (1979-1991)	116
6.3.1 1979 Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)	117
6.3.2 12 Eylül dönemi (1980-1983)	118
6.3.3 Özal dönemi (1983-1991)	120
6.3.3.1 Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)'nın uzatılması	124
6.3.3.2 Ekonomik ilişkiler	126
7. SONUÇ.....	129
KAYNAKLAR	133
ÖZGEÇMİŞ.....	143

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AHEPA	: Amerikan Helen İlerici Derneği
AHI	: Amerikan Helen Enstitüsü
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Örgütü
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SALT	: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

ÇİZELGE LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Çizelge 6.1: ABD'nin Askeri ve Ekonomik Yardımı.	122
Çizelge 6.2: Türkiye-ABD Ticareti (1980-1989).	127

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nin toprak ve üs talepleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, Batı ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Savaş sonrası Sovyetler Birliği'ne karşı yeni stratejiler geliştiren ABD, bu stratejileri ve çıkarları gereği Türkiye'ye destek verme kararı almıştır. Bu kararın ilk uygulamaları 1947'de Truman Doktrini ve 1948'de Marshall Planı çerçevesinde olmuştur. Türkiye, 1950'de başlayan Kore Savaşı'nda Batı ülkelerinin yanında yer alarak Kore'ye asker gönderme kararı almış ve 1952'de ABD'nin de desteğiyle NATO'ya resmen üye olmuştur. Bu tarihten sonra NATO, Türkiye-ABD ilişkilerinde çok önemli bir mihenk taşı haline gelmiştir.

Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra özellikle güvenlik boyutunda ABD ile daha sıkı ilişkilere girmiştir. İlk dönemde şartların zorlaması ve iki ülkenin ihtiyaçları çerçevesinde pürüzsüz başlayan ikili ilişkilerde, daha sonra ABD'nin Soğuk Savaş politikaları çerçevesinde ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasındaki stratejik ittifak dönemi, Kıbrıs sorunu ile sarsılmaya başlamıştır. Kıbrıs Türklerine karşı yapılan saldırılar nedeniyle 1964 yılında Türkiye adaya müdahale etmek istemiş, fakat ABD'nin tepkisiyle karşılaşmıştır. ABD Başkanı Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihinde gönderdiği mektup, Türkiye-ABD ilişkilerine ağır bir darbe vurmuştur. Sarsılan ilişkiler, 1969 Savunma ve İşbirliği Anlaşması ile bir düzene oturtulmak istenmişse de 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve ertesinde Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar yakınlaşmaya başlaması, 1978'de ambargonun kalkması ve arkasından 1979'da Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla mümkün olmuştur. İmzalanan anlaşmalar ile ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığı da yeniden ele alınmıştır. 1980'li yıllarda iki ülke arasında her ne kadar bazı sorunlar yaşansa da ilişkilerde yeniden bir yakınlaşma dönemi başlamıştır.

Bu çalışma, Soğuk Savaş döneminde Türkiye-ABD ilişkilerini incelemeyi amaçlarken söz konusu dönemde iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan önemli anlaşmazlıklara da dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Ayrıca bu dönemde, Türkiye-ABD ittifakının temel özelliklerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin ne derecede ABD'nin etkisi altında kaldığı da incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Türkiye-ABD İlişkileri, Soğuk Savaş, Kıbrıs Sorunu, Dış Politika

TURKEY-US RELATIONS IN THE COLD WAR ERA

SUMMARY

Towards the end of the Second World War, Turkey, who was confronted with land and military base demands of the Soviet Union, started to develop her relations with Western countries. The United States of America, who was developing new strategies against the Soviet Union after the war, decided to help Turkey because of her strategies and interests. First applications of these decisions were the Truman Doctrine (1947) and Marshall Plan (1948). Turkey took side with Western countries and decided to send troops to Korean War that began in 1950 and became a NATO member in 1952 with the support of the United States. After this date, NATO has become a very important milestone with regards to the Turkey-US relationship.

After joining NATO, Turkey had closer relations with the US especially on security dimension. At the beginning, enforcement of conditions and framework of two countries' needs led to smooth bilateral relations. Later, serious problems arose because of the Cold War policies of the United States. Cold War strategic alliance era between the two countries began to be shaken by Cyprus issue. Due to attacks against the Turkish Cypriots, Turkey wanted to intervene to the island in 1964, but US opposed that intervention. US President Johnson's letter, which was sent on 5 June 1964, inflicted a heavy blow on the Turkey-US relations. Even if shaken relations were tried to be reconciliated with Defense and Cooperation Agreement in 1969, 1974 Cyprus Peace Operation and after that arms embargo imposed on Turkey brought relations to the breaking point. The resumption of relations between the two countries became possible with the disembargo in 1978 and signing of the Defense and Economic Cooperation Agreement in 1979. US's military presence in Turkey was also reconsidered by these agreements. Although there were some problems between two countries in the 1980s, a rapprochement period began.

This study aims to examine Turkey-US relations during the Cold War Era and draw attention to significant disputes that emerged between two countries. Additionally, this study tries to reveal basic features of Turkey-US alliance during this period. In this regard, to what extent Turkey was under the influence of the United States is examined.

Keywords: Turkey, USA, Turkey-US Relations, Cold War, The Cyprus Issue, Foreign Policy

1. GİRİŞ

Türk-Amerikan ilişkilerinin kökeni Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanmakla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın ardından iki kutuplu sistemin ortaya çıkması ile birlikte ilişkiler yoğunlaşmaya başlamıştır. Türkiye ve ABD (Amerika Birleşik Devletleri), Soğuk Savaş döneminde güvenlik boyutunun ağır bastığı bir ittifak kurmuşlardır. 1947-1964 yılları, ittifakın oluşmaya başladığı bir dönem olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda ortaya çıkan birçok sorunun temeli de bu dönemde atılmıştır. 1963 yılında Kıbrıs Türklerine yapılan saldırılar ve Batı'nın olumsuz tutumu, Türkiye'nin başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri ile olan ilişkilerinin sarsılmasına neden olmuştur. Bu tarihten sonra Türkiye, çok yönlü dış politikaya ağırlık vermiştir. 1974'de düzenlenen Kıbrıs Barış Harekatı sonrası başlayan ABD ambargosu ilişkileri ciddi şekilde sekteye uğratmıştır. 1980'li yıllar iki ülke arasındaki ilişkilerin hem sıkı olduğu hem de bazı önemli sorunlar barındırdığı bir dönemdir. Fakat ikili ilişkilerdeki bu sorunlara rağmen iki ülke yeniden bir yakınlaşma dönemine girmiştir.

Soğuk Savaş'ta iki ülke arasındaki ilişkiler ağırlıklı olarak askeri anlaşmalar çerçevesinde gelişmiştir. Sovyetler Birliği'ne karşı çevreleme politikasının önemli bir ayağı olan Türkiye, Soğuk Savaş döneminin sonuna doğru yeni bir role bürünmüş, ABD için Ortadoğu politikasında vazgeçemeyeceği bir aktör haline gelmiştir. Türkiye-ABD ilişkilerinin Soğuk Savaş dönemi boyunca geçirdiği dönüşümün incelenmesi, Türk dış politikasının bu dönemde nasıl bir çizgi takip ettiğini ortaya koyma bakımından anlamlı olacaktır.

Bu çalışma, Soğuk Savaş döneminde Türkiye-ABD ilişkilerini incelemeyi amaçlarken söz konusu dönemde iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan önemli anlaşmazlıklara da dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde, Türkiye-ABD ittifakının temel özelliklerini de ortaya koymaya çalışmaktadır.

Birinci bölümde, çalışmanın teorik çerçevesi olan realizm ele alınmaktadır. Realizmin temel varsayımları ve realist yazarlar tarafından benimsenen ilkeler incelenmektedir.

İkinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası sistem incelenmektedir. İki kutuplu uluslararası sistem çerçevesinde Batı Bloku, bölgesel askeri ittifaklarını Güneydoğu Asya ve Ortadoğu'ya yaymıştır. Doğu Bloku ise kendi askeri ittifakını kurmuş ve komünist rejim altında bulunan ülkeleri tek bir merkezden yönetilen bir blok haline getirmiştir. Uluslararası sistemde bu bloklaşmanın varlığı Soğuk Savaş'ın başlamasına neden olmuştur. 1962 yılında meydana gelen Küba Krizi, ABD ve SSCB'yi nükleer bir savaşın eşiğine getirince, iki süper güç yeniden meydana gelebilecek bir çatışmayı önlemek için tedbir alma zorunluluğu duymuşlardır. ABD ve SSCB arasında yapılan görüşmelerden sonra Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması (SALT I) imzalanmıştır. 1960'lı yıllarda başlayan yumuşama dönemi, 1979 yılından itibaren ciddi bir sarsıntıya uğramıştır. Sovyetler Birliği'nin Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi yumuşama havasını ortadan kaldırmıştır. Bu tarihten sonra Soğuk Savaş döneminde tekrar bir gerginleşme dönemi başlamıştır.

Üçüncü bölümde, Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikası incelenmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle uluslararası sistem yapısal bir şekilde değişmiştir. İki süper gücün önderliğindeki bloklar arasındaki ilişkiler, uluslararası sistemin belirleyicisi olmuştur. Uluslararası sistemdeki bu değişiklikler uluslararası siyaseti derinden etkilerken Türk dış politikasının da yeniden düzenlenmesine neden olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren Türk dış politikasını şekillendiren en önemli gelişmelerden biri, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs talepleridir. Sovyetler Birliği'nin bu talepleri, Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu bölümde Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği, Ortadoğu ve Avrupa ülkeleriyle olan ilişkileri ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde, Soğuk Savaş döneminde ABD dış politikası incelenmektedir. Bu dönemde ABD'nin dış politikadaki temel amaçları; ekonomik gücünü arttırmak, askeri güvenliğini sağlamak ve ideolojik değerlerini yaymaktır. ABD, Soğuk Savaş döneminde bu amaçlarına ulaşmak için farklı politikalar uygulamaya çalışmıştır. Bu dönemde uyguladığı politikalardan biri Sovyet tehdidine karşı çevreleme politikasıdır. Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD Başkanları, stratejik hedefleri çerçevesinde çeşitli doktrinler yayımlamışlardır. Bu bölümde, söz konusu dönem boyunca etkili olan

Truman Doktrini (1947), Eisenhower Doktrini (1957), Nixon Doktrini (1969), Carter Doktrini (1980) ve Reagan Doktrini (1985) incelenmiştir.

Beşinci bölümde ise Soğuk Savaş dönemindeki Türkiye-ABD ilişkileri incelenecektir. 1947-1991 dönemindeki Türkiye-ABD ilişkileri genel olarak Washington-Moskova rekabetine paralel bir seyir izlemiştir. Bu bölümde, Türkiye-ABD ittifakının nasıl ortaya çıktığı Truman Doktrini ve Marshall Planı üzerinde ayrıntılı olarak durularak açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin ABD ile NATO çerçevesinde imzaladığı anlaşmalar da incelenmiştir. 1964-1979 döneminde, Johnson Mektubu'nun Türkiye-ABD ittifakında oluşturduğu sarsıntı ve Türk hükümetinin ABD ile askeri ilişkilerde bazı değişiklikler yapmak amacıyla gerçekleştirdiği girişimler ele alınmıştır. Stratejik ittifakın sarsılması döneminde, iki ülke arasındaki sorunlar, özellikle ittifakı etkileyen Kıbrıs krizleri ve tarihinin en önemli olaylarından biri olan askeri ambargo ayrıntılı olarak incelenmiştir. Beşinci bölümde son olarak, 1980'ler boyunca iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden yakınlaşması ve Özal dönemindeki ikili ilişkiler ele alınmıştır.

2. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Realizm, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra liberalizmin uluslararası barış ve güvenliği sağlamaya dönük varsayımlarına eleştirileri ile ön plana çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güvenlik sorunlarının, uluslararası sistemin ana gündemini oluşturmaya başlamasıyla daha da önem kazanmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca çatışma eksenli dünyadaki siyasal süreci ve dış politika yaklaşımlarını açıklamada başvurulan en önemli teorik çerçevelerden biri realizm olmuştur.

Realizm, uluslararası ilişkilerde politikayı güç ve çıkar mücadelesi olarak gören bir teorik yaklaşımdır. Bu teoriye göre uluslararası politika, özünde güç ve çıkar mücadelesi olarak tanımlanabilecek siyasal bir süreçtir. Bu aynı zamanda realizmin ilk ve temel varsayımdır (Arı, 2013: 3). Uluslararası politika alanında özellikle 1940'dan 1970'lere kadarki çalışmaların ağırlık noktasını oluşturan realist yaklaşımdaki güç kavramı ve ulusal güç, merkezi bir öneme sahip olmuştur. Siyasal gerçeklik adı verilen realist paradigmada gerek uluslararası çatışmaların sonucunun belirlenmesinde gerekse diğer devletlerin davranışlarını etkileme konusunda devletlerin sahip oldukları kapasiteler büyük önem taşımıştır. Realist yaklaşımı benimseyen yazarlar, her ne kadar devletin kapasitesiyle askeri gücünü özdeşleştirseler de genelde ulusal gücün öğelerinin askeri olmayan unsurları da kapsadığını kabul etmektedirler (Arı, 2002: 163). Konular arasında hiyerarşi gözeterek, askeri konulara ve güvenlik konularına öncelik veren realist teoriler için güç, uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavramdır. Uluslararası istikrarın sağlanması ve anlaşmazlıkların çözülmesi de gücün kullanımıyla ilişkilendirilmektedir.

Realizmin ikinci varsayımı, uluslararası ilişkilerin temel aktörünün egemen ulus-devletler olarak görülmesidir. Bu varsayıma göre, uluslararası politika ya da uluslararası ilişkiler devletler arasında gerçekleşen bir etkileşim ve mücadele sürecidir. Devletlerin dışında başka aktörlerin olup olmadığı üzerinde durulmaz, bu anlamda devletlerin dışındaki uluslararası örgütler, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları, ulusal ve uluslararası medya kuruluşlarının rolü dikkate alınmaz. Dolayısıyla realizme göre, devletler uluslararası politikanın temel aktörleridir.

Realizmin üçüncü varsayımı, devletlerin bütüncül yapılar olarak görülmesidir. Devletin bütüncül bir aktör olduğunu varsayan realist yazarlar, devlet içi dinamikleri göz ardı etmektedirler. Buna göre devletler, bir kara kutu gibi dış etkilere karşı kendi

çıkarları doğrultusunda tepki veren yapılardır. Siyasal partilerin, sivil toplum örgütlerin ve kamuoyunun dış politikadaki etkisi göz ardı edilmektedir. Devleti oluşturan bürokrasi, siyasal liderler ve kamuoyu ayrı ayrı ele alınmazlar, çünkü bunlar arasında görüş ayrılığı olsa da nihai aşamada bunlar çözülmekte ve devlet diğer devletlerin karşısına tek bir politikayla çıkmaktadır.

Realizmin dördüncü varsayımı ise, devletlerin dış politikada rasyonel karar veren birimler olarak kabul edilmesidir. Bu varsayıma göre, her devlet gücü oranında çıkarlarını maksimum kılmayı amaçlayan bir politika takip etmektedir. Devleti rasyonel aktör olarak kabul eden realistlere göre; belli amaçlar doğrultusunda hareket eden devlet, mevcut kapasitesini dikkate alarak bunlara uygun araçlarla amacına ulaşmaya çalışır.

Realizme göre, uluslararası ilişkilerin ana gündemini ulusal güvenlik konuları oluşturmaktadır (Arı, 2013: 3-4). Bu nedenle askeri ve stratejik konular birincil politika, ekonomik ve sosyal konular daha az önem taşıdıkları varsayıldığından ikincil politika olarak adlandırılmaktadır. Birincil politika diğerlerine oranla göreceli üstünlüğünün yanı sıra, diğer tüm politikaların oluşumunda ve yürütülmesinde temel etken olarak görülmektedir. Realist teorinin bu keskin dünya görüşü kapsamında, dış politika alanında verilecek olan kararların ve uygulanacak politikaların ahlaki açıdan doğru ve adil olup olmadığının tartışılmasına yer yoktur (Bakan, 2002: 430). Belirtildiği gibi realistlere göre, devletlerin amaçlarına ulaşmak ve çıkarlarını geliştirmek için kullanacakları temel unsur güçtür. Bu nedenle realistler için güç mücadelesi uluslararası ilişkilerin temelini oluşturmaktadır (Arı, 2013: 4).

Yöntem açısından ele alındığında realist teoriyi benimseyenlerin, genelleme ve yararlılık özelliğine önem verdikleri görülmektedir. Realistlere göre, bir teoriyi oluşturan varsayımların doğruluğu ya da yanlışlığı tartışılmamalıdır. Tartışılması gereken bu varsayımların diğer devletler karşısında sınanmaya uygun olup olmadığıdır. Devlet hayati çıkarlarını gözetmede başarısız olursa içinde bulunduğu uluslararası ortam tarafından acımasızca cezalandırılır. Çünkü realistlere göre, rasyonel bir aktör olan devlet dış politikada maliyet unsurunu dikkate almak durumundadır (Arı, 2002: 166-168).

Edward H. Carr'e göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki realizm, bir anlamda iki savaş arası dönemdeki düzenlemelerin başarısızlığına tepki olarak ortaya çıkmıştır.

1950'li ve 1960'lı yıllara Carr ve Hans J. Morgenthau'nun çalışmaları alana damgasını vurmuştur. Bunların dışında Nicholas Spykman, Reinhard Niebuhr, Arnold Wolfers, Walter Lippmann, John Herz ve Martin Weight bu dönemdeki çalışmalarıyla realizme önemli katkılarda bulunmuş isimler arasında yer almışlardır. Bu dönemde yapılan çalışmaların ortak yönü, uluslararası ilişkilerin anlaşılması için güç politikası ve güç unsuru üzerinde durulması gerektiğidir.

20. yüzyıl realizmin ortaya çıkışındaki yaklaşım ele alındığında bunun eski Yunana kadar gidebileceği görülmektedir. Yaklaşımları ile realizmin düşünsel temelinde önemli bir yeri olan İtalyan felsefeci Niccola Machiavelli (1469-1527), gücün nasıl kazanılacağı, nasıl korunacağı ve nasıl sürdürüleceğine ilişkin çalışmalar yapmıştır. Machiavelli'ye göre, devletin varlığını sürdürme ve hayatta kalma amacı diğer tüm amaçlarının önünde gelir. İdeolojik ve diğer tüm amaçlar bu amaca göre ikinci derecede kalmıştır. 20. yüzyıl realizmi gibi ulusal çıkarı öncelikli görmektedir. Aynı zamanda devletin ve devlet adamının uluslararası politikanın gereklerine göre hareket edeceğini varsaymaktadır. İtalyan filozof Machiavelli gibi Thomas Hobbes (1588-1679) için de hakkın kaynağı güçtür, yani güç hakkı doğurur. Çünkü, bir doğa durumunda doğal yasaya uygun olan her şey ahlaksaldır. Bir doğa durumunda zayıflar daha güçlü karşıtlarını öldürmek ya da sindirmek için her türlü yola başvururlar. Hobbes'a göre, bir doğa durumunda her insanın birbiriyle savaş durumunda olduğu gibi bir üstün otoritenin olmadığı ve doğa durumunun devam ettiği varsayılan uluslararası sistemde de her devletin birbiriyle savaşma halinde olduğunu ve dolayısıyla sistemin anarşik bir özelliğe sahip olduğunu varsaymaktadır. Üstün otoritenin olmadığı yerde üstün kötülüğün süreceğini varsayan Hobbes'a göre, insanlar böyle bir ortamda sadece güçlerine güvenebilirler (Arı, 2002: 163-184).

Hans J. Morgenthau'ya göre, devlet ulusal çıkar peşinde koşarken bireysel ilişkilerde geçerli olan ahlaki ilkeleri gözetmez, ikisinin birbirine karıştırılmaması gerekir. Devlet adamının öncelikli sorumluluğu ulusal devletin varlığını korumaktır (Arı, 2013: 11). Modern realizmin en önemli kurucusu Hans Morgenthau'dur. Alman felsefeci Morgenthau, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktürde uluslararası politikanın, güç açısından tanımlanan ulusal çıkara dayalı objektif ve evrensel kurallarla yönetildiğini savunmuştur. Morgenthau'ya göre realizm 6 temel ilkesi bulunmaktadır (Yalçınkök, 2015: 1).

1-Siyaset ve toplum, kökleri insan doğasında bulunan objektif yasalarla yönetilir.

2-Uluslararası politikanın hareket noktası, güç terimi ile tanımlanan çıkar kavramıdır.

3-Güç, uygulandığı zaman ve mekana bağlı olarak farklılık gösterebilir, ancak politikanın özü olan çıkar kavramı, zamandan ve mekandan etkilenmez.

4-Ahlaki değerlerin uluslararası politikada herhangi bir etkisi yoktur.

5-Uluslararası politika, ekonomi ve hukuk alanlarından farklı otonom bir alandır, esas olan devletlerin askeri gücü ve çıkarlarıdır.

6-Uluslararası politikayı şekillendiren temel faktör, ulus-devletlerdir (Kolasi, 2013: 156-157).

Realizme göre, politikacılar ahlaki ölçülerden ziyade temelinde çıkar ve gücün maksimum kılınmasını öngören siyasal kriterlere göre davranırlar. Politikacılar devletin çıkarlarını gözetmek zorunda olduğundan, bireysel ilişkilerinde uyduğu ahlaki standartlara çoğu zaman uymayabilirler. Zira devlet adamı ya da yönetici öncelikle ulusal çıkarı gözetmek ve devleti dış tehditlerden ne pahasına olursa olsun korumak zorundadır. Çünkü merkezi bir otoritenin bulunmadığı bir uluslararası ortamda, sonucu belirleyen her zaman devletin gücü olmaktadır. Bu nedenle devrimci, yayılmacı ya da revizyonist davranışlara sık sık rastlanan bir uluslararası sistemde devleti düşmanlardan korumak zorunda olması, devlet adamını ahlaka aykırı kabul edilen birtakım yöntemleri benimsemek durumunda bırakmaktadır (Arı, 2013: 11).

Realizm, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında güç mücadelesine girerek liderlik üstlenebilmesi için bir yandan silahlanmaya yönelmesini meşrulaştırırken, diğer yandan iki kutuplu uluslararası sistemde gerginliğin azaltılması için akılcı politikalar önermiştir. Soğuk Savaş'ta ideolojik unsurların ön plana çıkmasıyla dış politika uygulamalarında gerginliğin tırmanmasını engelleyecek rasyonel çözümlere başvurulmuştur. Böylece ideolojik unsurların yanı sıra stratejik unsurlara da ağırlık verilmiştir (Uğrasız, 2003: 144). Soğuk Savaş esnasında realizm hakimiyetinde uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası değişim sorunlarını göz ardı edip anarşik düzen sorunsalına odaklanmıştır. Soğuk Savaş boyunca realizmi bulduğu hakim konumdan indirme girişimleri, devam eden ABD-SSCB düşmanlığı tarafından engellenmiştir. Kolasi'ye göre (2013) realizm, ABD'nin konumundan dünyayı açıklamaya çalışmış ve analizlerde bilimsellik ve objektiflik iddia ederek ABD'nin davranışlarını meşrulaştırmaya çalışmıştır (Kolasi, 2013: 170-171).

Realizmi eleştirenler teorinin öngörme gücünün yetersizliği üzerinde durmaktadırlar. Realizm, Soğuk Savaş da kapsayan 1939-1989 dönemdeki gelişmelerde uluslararası politikayı açıklayan temel bir paradigma olarak kabul edilmektedir. Söz konusu dönemde devletlerin güçlenme politikası; emperyalist yayılmacılık, silahlanma yarışı, hegemonya mücadelesi ve askeri güvenliğin öncelikli oluşu gibi konular realist yaklaşımı çekici kılmıştır. Fakat söz konusu realizm Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını, silahsızlanmaya dönük radikal denebilecek gelişmeleri, yaşanan demokratik devrimleri ve uluslararası entegrasyonları içeren sistemik değişimi öngörememiştir (Arı, 2002: 208-209).

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ULUSLARARASI SİSTEM

3.1 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Oluşan İki Kutuplu Sistem

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaş esnasında Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı kurulan ittifak (ABD, İngiltere, Fransa, SSCB ve Çin) yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır. 1945'te Almanya teslim olduktan hemen sonra ABD, SSCB'ye yaptığı yardımları kesmiştir. Savaş sonunda 4 Şubat 1945'te yapılan Yalta Konferansı'ndan 17 Temmuz 1945'te gerçekleştirilen Potsdam Konferansı'na kadar bazı ülkelerde liderlerin değişmesi, ittifak ülkeleri arasındaki ilişkileri etkilemiştir. ABD'de Franklin Roosevelt ölmüş, yeni Başkan Harry Truman olmuştur. İngiltere'de ise Winston Churchill'in yerine 1945'te seçimleri kazanan İşçi Partisi Başkanı Clement Attle iktidara gelmiştir. Stalin, Yüzdeler Antlaşması ile ilgili olarak farklı liderlerle müzakerelere devam etmiştir (Tellal, 2013: 65).

Sander'e (2007) göre Potsdam Konferansı'nda gündemin en önemli konularından biri Almanya'nın içinde bulunduğu durumdur. Müttefik ülkeler, Almanya'nın Nazi ideolojisinden arındırılması ve demokrasinin uygulanması ile savaş suçlularının yargılanması için mahkemeler kurulması konusunda anlaşmışlardır. Fakat, müttefiklerin demokrasi kavramına farklı anlamlar yüklemeleri Almanya'nın 1991'e kadar Doğu ve Batı Almanya olarak ikiye ayrılmasına yol açmıştır. Konferansta kararlaştırılan bir diğer konu da İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan ülkeler için komisyonların kurulması olmuştur. Bu komisyonlarda Türk boğazları da ele alınmış, fakat Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin güncellenmesi için Türkiye ile görüşülmesi dışında bir anlaşmaya varılamamıştır. Savaştan sonra uluslararası politikayı meşgul eden bir diğer önemli konu ise ABD ve SSCB arasında yaşanan atom bombaları anlaşmazlığıdır. Bu konuda ABD'nin amacı SSCB dahil tüm ülkelerin bu silahlara sahip olmasını engellemektir (Sander, 2007: 183-199). 1945'te ABD'nin desteklediği nükleer silahlarının yasaklanması hususunda bir anlaşma yapmak için Birleşmiş Milletler'e bağlı Atom Enerjisi Komisyonu kurulmuştur. Ancak, BM bünyesindeki bu komisyon, varlığını uzun süre sürdüremeyerek 1948'de dağılmıştır. Bu gelişmelerden bir yıl sonra ise ABD'nin tüm çabalarına rağmen SSCB nükleer silah denemesini başarıyla gerçekleştirmiştir.

Avrupa açısından savaşın sonuçları ele alındığında, önemli gelişmelerden biri Almanya'nın ikiye ayrılmasıdır. Erhan'a (1996) göre birleşmiş bir Almanya'yı hiçbir

müttefik devlet istemiyordu. 1948'de Batı ittifakı, ABD ve İngiltere'yle birlikte Almanya'da para reformunu gerçekleştirmiştir. SSCB ise buna Berlin'i ablukaya alarak karşılık vermiştir (Erhan, 1996: 261-265). ABD ve diğer Avrupa ülkeleri 1949'da SSCB'nin uyguladığı ablukayı aşarak Batı Almanya'yı ilan edince Sovyet Birliği de Doğu Almanya'da işgal ettiği bölgede Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından önemli gelişmelerden biri de İngiltere'de yaşanmıştır. Savaş sırasında iktidarda olan Winston Churchill, 1945 yılında yapılan seçimleri kaybetmiş ve iktidara İşçi Partisi lideri Cemet Attlee gelmiştir. Yeni dönemde İngiltere savaşın izlerini ortadan kaldırmak için ekonomik reformlar gerçekleştirmiş, fakat ülkede uzun süreli planlama için kaynak yetersizliği ortaya çıkmıştır. Bu durumda Başbakan Attlee reformları gerçekleştirmek için iki yola başvurmuştur. Bunlardan birincisi ülkedeki harcamaları azaltarak, eski sömürlere bağımsızlık vermek olmuştur. İkinci olarak ise finansal destek için ABD'den uzun süreli kredi alınmıştır. Conde'ye (1971) göre ülkede yaşanan bu gelişmelerden sonra İngiltere 19. yüzyıldaki başat güç özelliğini kaybederek yerini ABD'ye bırakmıştır (Conde, 1971: 673-674).

Nazi işgalinden sonra Fransa'da ise 1944 yılında Cumhurbaşkanı De Gaulle önderliğinde bir ulusal birlik komisyonu kurulmuştur. Fransa, İkinci Dünya Savaşı'nın galip gelen müttefik ülkelerden birisidir, ancak savaşı kazanmasına rağmen ekonomisi başta olmak üzere çok ağır yıkımlar yaşamıştır. 1945 yılında Fransa'nın milli geliri 1935 yılının yarısı düzeyine gelmiştir. Avrupa'nın genelinde olduğu gibi ulaşımın yetersiz sağlanması ve enerjinin kısıtlı olması Fransa'da da önemli sorunlardandır. Bu sorunlar fabrikaların çalışmalarını da olumsuz etkilemiştir. Fransa'da enflasyonun artması, işsizlik ve gıda eksikliği gibi ekonomik sorunlar diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi SSCB'nin desteklediği komünist partilerin güçlenmesini sağlamıştır.

Avrupa'da zor durumda kalan başka bir ülke ise İtalya'dır. İtalya 1943'te savaş sona ermeden taraf değiştirdiği için savaş sonunda galip gelen ülkelerin yanında yer alabilmiştir. Müttefik devletler savaş sırasında iki yıl boyunca İtalya'ya ağır darbe vurmuşlardır. Bu iki yıl sonunda ağır sanayinin neredeyse tamamı yok olmuştur. Ekonomisi ise on yıl öncesine göre en az yüzde kırk küçülmüştür. Savaşta verilen kayıplara rağmen İtalya'da işsizlik hat safhadadır. Fransa'da olduğu gibi İtalya'da da komünistler önemli bir güç haline gelmişlerdir. Hatta yapılan seçimlerde iktidarı

Demokrat Hıristiyanlarla paylaşmışlardır. Komünistlerin Avrupa'nın farklı ülkelerinde artan bu gücü ABD'yi endişelendirmeye başlamıştır (Erhan, 1996: 261-263). Uçarol'a (1995) göre Avrupa'da yaşanan gelişmelerden sonra dünyada barış ve güvenliğin sağlanılacağı düşünülmektedir. Savaştan büyük zararla çıkan ülkelerin bir araya gelerek 26 Haziran 1945'te kurduğu Birleşmiş Milletler örgütü, barış ve güvenlik hakkındaki düşünceleri arttırmıştır. Fakat savaş döneminden sonra gelişen olaylar bazı ülkeleri birbirine yaklaştırırken bazı ülkeleri ise karşı karşıya getirmiştir. Çünkü savaş bittikten sonra Avrupa başta olmak üzere dünya siyasetinde bir denge kurulamamıştır. Avrupa'nın bir yarısı ABD, diğer yarısı da SSCB etkisi altına girmiştir. Siyasi ve ekonomik olayların çoğunluğu Avrupa'da meydana gelmiş ama aynı zamanda tüm dünyayı etkilemiştir. Bu nedenle, Avrupa devletleri arasında sağlanan güç dengesi tüm dünya için de geçerli olmuştur. Uluslararası güç dengesinde iki blok lideri haline gelen ABD ve SSCB Bering Boğazı'nda komşu olmalarına rağmen, güç dengesi burada değil Avrupa topraklarında yaşanmıştır (Uçarol, 1995: 657-658).

Altı yıl süren savaştan sonra birçok ülke ekonomik olarak yük haline gelen silahlı kuvvetlerinin çoğunluğunu terhis etmiştir. Buna karşılık SSCB ise güçlü ordularını takviye ederek, silah sanayisini de hızlandırmıştır. Atak'a (1966) göre yaşanan bu gelişmeler Avrupa ve SSCB arasında bir güç dengesizliği meydana getirmiştir. Sovyetler Birliği askeri alanda olduğu gibi sanayi alanında da üstünlüğünü artırmıştır. Bu dönemde SSCB'nin gücüne karşı koyabilecek tek devlet ABD olmuştur. Fakat savaş sonunda ABD, kendi kamuoyunun etkisiyle kıtasına çekilme politikasını uygulamıştır. ABD'nin bu politikasından yararlanmak isteyen Sovyetler Birliği ise savaşta etkisi altına aldığı Doğu ve Orta Avrupa'nın yanında Yunanistan, Türkiye ve İran üzerinde de baskısını artırmaya çalışmıştır (Atak, 1966: 1-3).

Giritli'ye (2011) göre SSCB'nin yayılma politikasının amacının sadece Avrupa olmadığı genel bir yayılma politikası içinde olduğu anlaşılınca, bu sorun Batı ülkelerini olduğu kadar ABD'yi de endişelendirmiştir. Avrupa'da İngiltere ve Fransa, SSCB'ye karşı koyacak güce sahip değillerdir. Sovyetlerin yayılmacı politikası ABD'nin o tarihe kadar izlediği politikada (kendi kıtasına çekilme politikası) kesin değişiklikler yapmasına neden olmuştur. 1946 yılının başında Batı ve SSCB arasındaki gergin ilişkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1946'da İngiltere Başbakanı Churchill, ABD Başkanı'nın da bulunduğu bir toplantıda Sovyetleri suçlayan bir konuşma

yapmıştır. Churchill bu toplantıda ilk defa “Demir Perde” sözünü kullanmıştır (Giritli, 2011: 51). Böylece Avrupa’nın Demir Perde ile ikiye ayrıldığı ilk defa dile getirilmiş olmuştur. Churchill, Sovyetlerin Avrupa’dan sonra Türkiye ve İran üzerindeki artan baskısı nedeniyle endişelendiğini açıklamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği’nin Türk boğazlarında hak ve Doğu Anadolu’dan toprak istemesi Sovyet tehdidini daha belirgin hale getirmiştir (Dokuyan, 2013: 128-142). Ayrıca İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere’nin Akdeniz ve Ortadoğu’da var olan çıkarları devam etmiş, fakat savaştan sonra bu coğrafyada Sovyet tehlikesine karşı çıkacak gücü kalmamıştır. İngiltere bu bölgedeki çıkarlarının Sovyetler Birliği’nin eline geçmesinden, ABD gibi ortak politikaları olan bir devleti tercih etmiştir. Bunun için de İngiltere Şubat 1947’de ABD’ye nota vererek hem Türkiye hem de Yunanistan’daki askeri varlığını geri çekeceğini bildirmiştir. İngiltere ayrıca Türkiye ve Yunanistan’ın Batı için önemli bir sınır bölgesi olduğunu ve ABD’nin bu bölgelere askeri güç ve ekonomik yardım yapması gerektiğini belirtmiştir. Ertem’e (2009) göre İngiltere bu söylemleri ile bölgede birinci devlet olma niteliğini ABD’ye devrettiğini vurgulamış olmuştur. Bununla birlikte ABD, SSCB’nin Ortadoğu, Avrupa ve Akdeniz’de yayılmasını önlemek için harekete geçmeye başlamıştır. Bu hareketliliğin ilk belirtisi ise Truman Doktrini ile ortaya çıkmıştır. Bu doktrinle ABD’nin dış politikada yaptığı değişikliklerin dünyadaki güç dengesinin yeniden belirlenmesi konusunda önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir (Ertem, 2009: 377-392).

Uluslararası güç dengesinde Batı Bloku’nda bu gelişmeler yaşanırken, 1947 yılında Sovyet rejimi (komünist rejimi) altında bulunan ülkeler tek bir merkezde yönetilen bir blok haline gelmişlerdir. Belirtildiği gibi Batı Bloku içindeki ülkeler ittifak yaparken, Sovyetler de Doğu Bloku’nu güçlendirmek için blok içindeki ülkelerle işbirliği ve saldırmazlık gibi anlaşmalar yapmıştır. SSCB, Avrupa başta olmak üzere uluslararası komünist faaliyetleri yeniden örgütlemek için komünist partileri bir konferansa davet etmiştir. Bu konferansın sonunda 5 Ekim 1947’de Kominform’u (Doğu Bloku ülkelerinin Marshall Planı’na karşı girişimi) ilan ettiğini duyurmuştur (Ataöv, 2014: 282). “Sovyet Birliği önderliğinde 25 Ocak 1949’da Bulgaristan, Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya arasında COMECON (Ekonomik Yardımlaşma Konseyi) kurulmuştur. Daha sonra konseye Doğu Almanya, Moğolistan ve Küba katılmıştır. COMECON’un asıl amacı ekonomik anlamda sosyalist ülkeler arasında işbirliğini gerçekleştirmektir” (Balkaya, 2013: 151-154). Bu dönemde Avrupa’daki komünist

rejimler Çekoslovakya'da hükümeti ele geçirmiştir. 1949'da da Çin'de yıllardır şiddetli mücadelede bulunan komünistler Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan ettiklerini açıklamışlardır. Uçarol'a (1995) göre bu gelişmelerle birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB liderliğinde Doğu Bloku oluşturulmuş ve dünya bir bloklaşma dönemine girmiştir (Uçarol, 1995: 664-665).

Uluslararası sistemde bu bloklaşmanın varlığı ABD ve SSCB arasında Soğuk Savaş'ın başlamasına neden olmuştur. Soğuk Savaş kavramı tanımsal olarak, ülkelerin birbirlerine karşı silaha başvurmadıkları bir dönem olarak ifade edilebilir. Arslan'a (2017) göre bu kavram ilk olarak 14.yy'da Juan Manuel tarafından ortaya atıldığı iddia edilmektedir. Soğuk Savaş birbiriyle rekabet içinde olan iki süper güç ve güçlerin lider oldukları iki kutuplu uluslararası sistemdir. Soğuk Savaş'taki süper güç devletler, uluslararası sistemi yönlendiren birbirine zıt olan iki devlettir (Arslan, 2017: 9). Aydın'a (2012) göre Soğuk Savaş'ta asıl olan ideolojik ve siyasal mücadeledir. Savaşın araçları siyasal güç, ekonomik faaliyetler, propaganda ve vekâleten yapılan savaşlardır. Vekâlet Savaşları, blok liderlerinin fiili olarak değil, üçüncü tarafları kullanarak birbirlerine saldırmasıdır (Aydın, 2012: 45). Bağcı ve Ayçiçek'e (2013) göre Soğuk Savaş yaklaşık 45 yıl boyunca uluslararası sistemi belirleyen temel faktör olmuştur. Bu dönemde hem ABD hem de SSCB uluslararası sistemi buna göre takip etmiştir (Bağcı ve Ayçiçek, 2013: 3). Dönem boyunca araştırmacılar tarafından Soğuk Savaş'ın birçok tanımı ve açıklaması yapılmıştır. Çoğunluk tarafından benimsenen açıklama, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve SSCB arasında yaşanan siyasi ve ideolojik çatışma dönemidir. İki süper güç arasında çatışmalar fiili olarak askeri düzeyde değil; silahlanma ve ekonomik baskı şeklinde olmuştur. Soğuk Savaş'ın sistemdeki devletler için önemi; iki kutuplu bir sistemin ortaya çıkması ve birçok devletin bu iki kutup etrafında toplanmasıdır (Erdur, 2017: 10-11). Varlık'a (2013) göre Soğuk Savaş barış döneminde krizlerin yaygın olduğu bir dönemdir (Varlık, 2013: 127). İki süper güç ABD ve SSCB bu dönemde birbirlerine karşı doğrudan bir çatışmaya girmemişlerdir. Fakat iki blok lideri, birbirlerini yok edecek nükleer güce sahip olmaları ile uluslararası sistemde dehşet güç dengesini yaratmışlardır. Bu güç dengesi Soğuk Savaş'ta diplomasiyi temelini oluşturmuştur. Bu dönemde iki devlette nükleer silahları birbirlerini caydırma amacıyla kullanmışlardır (Erdur, 2017: 11).

Arslan'a (2017) göre Soğuk Savaş'ta kabul edilen teori, müttefik olmayan herkesin düşman olmasıdır. Süper gücün amacı kendi sistemini tüm dünyaya benimsetmektir.

Sosyal bilimlerde Soğuk Savaş'ı bir tarafta "ideolojilerin kavgası" olarak açıklayanlar da vardır. Bu ideolojik kavgada bir tarafta ABD'nin lider olduğu kapitalizm, diğer tarafta da SSCB'nin liderliğini üstlendiği komünizm vardır. Bu iki düşüncede dünyada geçerliliğini kanıtlamak için çeşitli çatışmalara girmişlerdir. Arslan'a (2017) göre bu açıklamalardan sonra "Soğuk Savaş'ta silah kullanıldı mı?" diye bir soru akıllara gelmektedir. Soğuk Savaş dönemi ele alındığında farklı bölgelerde birçok savaşta milyonlarca insan ölmüştür. Bu savaşlarda ABD ve SSCB farklı yollarla savaşan güçlere destek vermişlerdir. Bu iki süper güç silaha başvurmamıştır, çünkü her iki gücünde birbirlerine büyük zarar verebilecek, hatta birbirlerini yok edebilecek nükleer silahlara sahip olduğu söylenebilir.

Soğuk Savaş'ın Avrupa'da olduğu kadar Asya'da da etkileri görülmüştür. Savaştan sonra ikiye bölünen Kore, kuzeyine komünist Çin güneyine ise kapitalist ABD hakim olmuştur. Bu iki bölgede blok lideri ülkeler birbirlerini güç kontrolünde tutmuşlardır. Kore'de yaşanan iç savaş ABD ve ÇHC arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. ABD, Tayvan'a destek vererek ÇHC'nin iç işlerine karışmıştır. ABD'nin bu politikası ÇHC'yi SSCB'ye yaklaştırmıştır. Diğer bölgelerde olduğu gibi Asya'da da ABD ve SSCB üçüncü ülkeleri destekleyerek fiili savaştan kaçındıklarını bir kez daha göstermişlerdir (Arslan, 2017: 11).

3.2 Soğuk Savaş Dönemi'nde Yumuşama Dönemi

1962 yılı sonunda meydana gelen Küba bunalımı ABD ve SSCB'yi nükleer bir savaşın eşiğine dek getirince, iki süper güç ileride yeniden meydana gelebilecek bir çatışmayı önlemek için tedbirler almak zorunluluğunu duymuşlardır. Bu tedbirlerin ilki olarak bu iki ülke 1963 yılının Ağustos ayında, nükleer denemeleri sınırlayan bir anlaşma imzalamışlardır. 1960'ların ortalarına gelindiğinde uluslararası ortamı, 1950'lilerin katı iki kutuplu düzeninden giderek uzaklaştıran olaylar birbirini izlemiştir. Batı Bloku'ndaki ülkeler artık kendi ayakları üzerinde durabilmekte ve serbest ve bağımsız politikalarıyla ABD'yi rahatsız etmektedirler. Batı Bloku bu dönemde kendi içinde bazı konularda çözülmeye başlamıştır. Buna en iyi örnek; Fransa'nın 1966 yılında NATO'nun askeri kanadından çekilmesi olarak gösterilebilir. Bu dönemde Doğu Bloku'nda da sorunlar ortaya çıkmıştır. Çin, SSCB'nin barış içinde yaşama politikasını desteklememiştir. Bu yüzden Çin'deki komünist rejim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi temelleri üzerine oturdukça SSCB ile görüş ayrılıkları

yaşamaya başlamıştır. ÇHC, SSCB'nin Batı ile uzlaşmaya gitmesini olumsuz karşılamıştır. Bu gelişmelerle birlikte SSCB ve ÇHC arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Buna benzer hareketler, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupalı müttefikleri arasında da baş göstermiştir. Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkeleri ekonomik ve siyasi alanlarda yeni ilişkiler kurma yoluna gitmişlerdir. Bu konuda Doğu Avrupa ülkeleri içinde en başarılısı Romanya olmuştur. İç politikada Marksist ilkelere geniş ölçüde bağlı kalmakla birlikte, bu ülke dış politikasında Sovyetler Birliği'nden zaman zaman oldukça bağımsız davranışlar göstermiştir. Gönlübol'a (1989) göre Romanya bunu yaparken, SSCB ve ÇHC arasındaki çatışmalardan yaralanmasını bilmiştir. Özellikle, Arap-İsrail çatışmasında İsrail'e karşı izlediği bağımsız politika ile dış ilişkilerde Sovyetler Birliği'nden ayrıldığını açıkça ortaya koymuştur (Gönlübol, 1989: 491-492).

1960'larda yaşanan bu gelişmeler, Doğu ve Batı Bloku'ndaki ülkelerin farklı politikaları ve özellikle 1962 yılında ABD ile SSCB'nin nükleer savaşın eşiğinden dönmesi, iki ülkeyi de birbirlerine karşı gerginliği azaltıcı ve daha yumuşak bir siyaset izlemeye yöneltmiştir. Adıgüzel'e (2017) göre iki ülke arasında yumuşama politikasının ortaya çıkmasında uluslararası alandaki bölgesel ve küresel savaşların, konvansiyonel (top, tüfek, tank) silahlardan nükleer silahlara geçişi önemli bir etken olmuştur.

Yumuşama dönemi kavramsal olarak, Soğuk Savaş dönemindeki Doğu ve Batı Bloku arasındaki çatışma ve gerginliğin azaldığı dönemi kapsamaktadır. Bu dönem iki ülke arasındaki görüşmelerden dolayı *Görüşme Çağı* olarak da ifade edilebilir. Bu dönemde ABD, SSCB'ye karşı denge sağlamak amacıyla ÇHC ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Yumuşama döneminde uluslararası ortama *Pinpong Diplomasisi* olarak geçen ABD-ÇHC görüşmeleri, ABD'nin Pekin görüşmeleri ile başlamıştır. Bu dönemde ÇHC dış politikada genel olarak hem SSCB baskısına hem de ABD'nin emperyalist politikalarına karşı durmak için Üçüncü Dünya ülkeleri ile işbirliği yapma çizgisinde ilerlemiştir. Fakat güneyinde ABD, kuzeyinde de Sovyet tehdidi altında kalmıştır. Özellikle ABD güvenlik konusunda SSCB'ye karşı ÇHC'yi kullanmak istemiştir. Bu konuda ABD Başkanı Nixon ve Danışmanı Henry Kissinger'ın 1971 yılında Çin'e yaptığı ziyaret, iki ülke ilişkilerinin ilk adımını oluşturmuştur. 21 Şubat 1972'de Nixon'un yaptığı ikinci görüşme diplomatik ilişkilerin olmadığı bir ortamda gerçekleşmiştir. Böylece ABD, Çin'i SSCB tehdidinde bir denge unsuru olarak

kullanmayı amaçlamıştır. Yapılan görüşmelerden sonra ABD, 20 yıldır Çin'e uyguladığı ticari ambargoyu kaldırmıştır. Ayrıca Amerika'ya gelmek isteyen Çin vatandaşlarına tekrar vize verileceğini de açıklamıştır (Adıgüzel, 2017: 379).

Bloklar arasındaki güvenlik sorunlarının çözülmesi için Doğu ve Batı Avrupa ülkeleri arasında Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı için görüşmeler başlamıştır. 1 Ağustos 1975'te Helsinki Nihai Senedi tüm Avrupa ülkeleri (Arnavutluk hariç), ABD ve Kanada tarafından imzalanmıştır. Bu dönemde Helsinki Konferansı ile uluslararası ilişkilerde barış, güvenlik ve iş birliğini ele alan genel ilkeler açıklanmıştır (Aksoy, 2017: 361). Helsinki Konferansı dışında güvenlik konusunu ele alan başka bir antlaşma; ABD ve SSCB arasında imzalanan Stratejik Silahların Sınırlandırılması (SALT) görüşmeleri olmuştur. Nükleer silahlar hakkındaki ilk görüşme önerisini ABD yapmıştır. Fiili olarak ilk defa Stratejik Silahların Sınırlandırılması görüşmeleri, 17 Kasım 1969'da Helsinki'de gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden sonra antlaşma 26 Mayıs 1972'de Moskova'da ABD Başkanı Richard Nixon ve SSCB lideri Leonid Brejnev tarafından imzalanmıştır. SALT I olarak adlandırılan bu antlaşma nükleer silahların sınırlandırılması için 3 protokol ile sonuçlanmıştır (Özcan, 2015: 13). Ismakhanbetova'ya (2013) göre SALT I ile uluslararası alanda nükleer silahların belirli bir ölçüde durdurulduğu ve savaş tehlikesinin azaldığı söylenebilir, amaç iki ülkenin güvenliklerini artırma isteğidir (Ismakhanbetova, 2013 :40). Bu antlaşma ile iki blok liderlerinin sahip oldukları silahlara nicelik ve nitelik olarak bir dizi sınırlama getirilmiştir. SALT I'den altı ay sonra Cenevre'de iki ülke arasında 21 Kasım 1972'de SALT II görüşmeleri başlamıştır. Bu antlaşma daha önce yapılan antlaşma gibi kolay olmamış ve görüşmeler kesintiye uğramıştır. İki ülke arasında bazı maddeler üzerinde bir türlü anlaşma sağlanamamıştır. 21 Haziran 1973'de Washington'da ABD Başkanı Nixon ile SSCB lideri Brejnev arasında yeniden görüşmeler başlamıştır. 1974 yılında iki blok lideri Vladivostok'ta yaptıkları görüşmelerde SALT 2 Antlaşması'nın taslağı üzerinde bir görüşe varmışlardır. Bu taslağa göre bir ülke en fazla 2400 nükleer silah taşıyıcısı bulduracaktır. ABD ve SSCB arasında nükleer silahların sınırlandırılması için görüşmeler devam etmiş, fakat siyasi nedenlerden dolayı çok ilerleme kat edilmemiştir. 6 yıl süren görüşmelerden sonra iki ülke arasında 18 Haziran 1979'da antlaşma sağlanmıştır. Fakat 25 Aralık 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali nedeniyle bu antlaşma ABD Kongresi tarafından reddedilmiştir. Böylece Soğuk

Savaş'ta yaşanan yumuşama dönemi SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile sona ermiştir (Uçarol, 1995: 707-708).

3.3 Soğuk Savaş Dönemi'nde İlişkilerin Tekrar Gerginleşmesi Dönemi

1970'lerin uluslararası siyasi ve askeri ilişkilerine etkide bulunan yumuşama dönemi, 1980 başından itibaren birdenbire ciddi bir sarsıntıya uğramıştır. ABD ve SSCB'nin, karşılıklı güvensizlik etkenleri nedeniyle sağlam bir bünye taşımayan ve dünyanın her yanında sınırlı bir çerçeveye bile ulaşamamış yumuşama olgusu, ciddi krizler karşısında köklü sarsıntıya uğramaktan kurtulamamıştır. Ocak 1979'dan itibaren İran'da ortaya çıkan rejim değişikliği, ABD-SSCB ilişkilerini dolaylı olarak tehdit eden bir gelişme olmuştur. Bunun hemen ardından, SSCB'nin 25 Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi yumuşama havasını tamamen ortadan kaldırmış ve iki blok arasında yeniden bir gerginleşme dönemini başlatmıştır (Gönlübol, 1989 :598-599).

SSCB'nin Ortadoğu'daki olumsuz etkilerinden sonra, ABD Başkanı Jimmy Carter 1980'nin başında gerginleşmeyi artıran Carter Doktrini'ni açıklamıştır. Dalgıç'a (2002) göre bu doktrinin temelinde ABD'nin Körfez ülkelerini istikrarsızlaştıran ve Ortadoğu'daki petrol akışına zarar vermeyi düşünen güçlere karşı koyacağını açıklayan bir bildiri vardır. Jimmy Carter, bu bölgede meydana gelen herhangi bir olayın ABD'nin ulusal çıkarlarına saldırı olarak değerlendireceklerini açıklamıştır. Ortadoğu'da bir saldırı gerçekleşirse siyasi ve askeri güç de dahil olmak üzere karşı koyulacağını belirtmiştir. Doktrinle birlikte ABD, bölgede SSCB'ye karşı savunma alanında düzenleyici, askerî açıdan da caydırıcı hareket etmeye başlamıştır (Dalgıç, 2002: 277). 1981 yılında Ronald Reagan'ın göreve gelmesiyle birlikte iki blok arasındaki mücadele daha da kızışmıştır. ABD Başkanı Kasım 1981'de *Sıfır Çözüm* olarak adlandırdığı politikalarında SSCB ile görüşmelere başlamıştır. SSCB'nin çeşitli füzelerini (SS 4, SS 5 ve SS 20) yok etmesine karşılık, ABD'nin de Avrupa'ya yerleştirmeye çalıştığı Pershing 2 ve Cruise füzelerinden vazgeçeceğini belirtmiştir. ABD Başkanı'nın önerisine sıcak bakmayan SSCB, yapılmakta olan görüşmelerden çekilme kararı almıştır. Sönmezoğlu'na (2016) göre yaşanan bu durum 1945-1965 yılları arasında yaşanan gergin ilişkilerin, iki ülke arasında tekrar başladığının göstergesi olmuştur. Ayrıca gerginlikle birlikte blok lideri ülkeler arasında silahlanma yarışı da tekrar başlamıştır (Sönmezoğlu, 2016: 426). ABD Başkanı Reagan, Carter dönemindeki çekingen dış politikayı eleştirerek, sağ akımın desteklediği politikalar ile

Soğuk Savaş'ı bu dönemde daha da gergin hale getirmiştir. Reagan yönetiminin amacı Carter dönemindeki politikayı tamamen yıkmak değil, tam tersi topyekûn bir şekilde bunları yeniden uygulamaktır. Reagan yönetiminin SSCB'ye karşı olan doktrini şu şekildedir: Üçüncü dünya ülkelerinde, SSCB politikalarına karşı savaşıyan gerillalara askeri, ekonomik ve siyasal destek vermek. Bu durumda ABD dış politikasında çevreleme politikasını aşarak kendisine karşı olan ülkelere çeşitli yöntemler uygulayarak müdahale etmeye çalışmıştır.

Bu dönemde, Batı Avrupa kendi içindeki ortamı güçlendirmek için farklı politikalar uygulamaya çalışmıştır. Özellikle Fransa ve Batı Almanya, ABD dışında kendi politikalarını güçlendirmek için harekete geçmiştir. Bu politikalar için daha önce 6 ülkenin bir araya gelerek kurduğu AET'yi, ekonomik olarak sağlamlaştırma amacına girmişlerdir. Bu nedenle Batı Avrupa ülkeleri arasında 1980'lerde AET ile bütünleşme adımları atılmıştır (üç bütünleşme; ekonomik, uluslar üstü ve hukuki bütünleşme). Batı Avrupa ülkelerinin bütünleşmesi 1990'lara kadar artarak devam etmiştir. Doğu Avrupa ülkeleri ise hala SSCB'nin dayattığı politikalara göre varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde SSCB'nin korkusu olan kötü ekonomik koşullar ve milliyetçilik anlayışı Doğu Avrupa'da kendini göstermeye başlamıştır. Polonya başta olmak üzere Doğu Bloku ülkeleri, finansal kaynaklarını karşılamak için borçlanmaya gitmiş, fakat kısa vade için atılan adımlar şartları daha da çok zorlaştırmıştır. Sovyet toplumu arasındaki muhalefet her geçen gün daha da artmıştır. Yumuşama döneminde oluşturulan özerkliğin bu dönemde artmasıyla, Doğu Bloku ülkeleri kendi içinde serbest bir düşünce ortamı oluşturmuşlardır. Bununla birlikte ülkeler arasında milliyetçilik politikaları yaygınlaşmıştır. Milliyetçiliğin temelinde, SSCB'ye karşı özerk ve bağımsız politikalar vardır. Nitekim bu politikalar SSCB'nin dağılımına kadar devam etmiştir (Erhan, 2013: 152-155).

Uçarol'a (1995) göre Doğu Bloku lideri SSCB, 1985 yılından sonra meydana gelen iç gelişmeler sonucunda dağılmaya başlamıştır. Bu aynı zamanda hem Soğuk Savaş'ın bitmesine hem de Doğu Bloku'nun dağılmasına neden olmuştur. 11 Mart 1985'te Mihail Gorbaçov'un liderliğe gelmesiyle birlikte SSCB'de iç olaylar meydana gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Sovyetlerin iç politikalarında olduğu gibi dış politikalarında da değişiklikler yaşanmıştır. Bu gelişmeler ABD ile olan ilişkileri de etkilemiştir. Uluslararası sistemde iki ülke arasında sorunlara neden olan silahsızlanma, Afganistan'ın işgali ve Almanya'nın birleştirilmesi gibi önemli

konularda anlaşmaya varılmıştır. Yapılan görüşmelerden sonra SSCB, 16 Temmuz 1990'da Almanya'nın birleşmesini ve NATO'ya üye olmasını kabul ettiğini açıklamıştır. Bunun sonucunda Soğuk Savaş'ın son yıllarında, İkinci Dünya Savaşı'nın dört müttefiki (ABD, SSCB, Fransa ve İngiltere) arasında 4+2 Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte, SSCB resmi olarak Almanya'nın varlığını kabul etmiştir. Ayrıca 1945 yılından beri uluslararası ilişkileri yakından ilgilendiren bir sorun da sona ermiştir. Bu yıllarda SSCB'de iç gerginlik artınca 16 Mart 1991'de Sovyetlerin geleceği ile ilgili halk oylaması yapılmıştır. Yapılan seçimlerden sonra 21 Aralık 1991'de SSCB'nin varlığı fiilen son bulmuştur. Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla uluslararası sitemde Soğuk Savaş dönemi sona ermiştir (Uçarol, 1995: 797-801).

4. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle uluslararası sistem, yapısal bir değişikliğe uğramıştır. Savaş sonunda ortaya çıkan iki süper gücün oluşturduğu bloklar arasındaki ilişkiler, uluslararası sistemin belirleyicisi olmaya başlamıştır. Bu değişiklikler dış politikalara yansırken; Türk dış politikasının da yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. Nitekim savaştan sonra Türk dış politikasındaki unsurlardan biri, SSCB'nin Türkiye'den toprak istemesi ve boğazlarda hak iddiasında bulunan baskısı ve notalarıdır (Sarıнай, 2000: 866). Erol ve Ozan'a (2011) göre Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan önce aldığı tehditler, Soğuk Savaş'ta da sürmüştür. Türkiye için önemli amaçlardan biri istikrarlı ve güvenli bir çevrenin oluşmasıdır (Erol ve Ozan, 2011: 28). Önemli bir yere sahip olan stratejik coğrafi konum ve devletlerin sınır komşularının sayısı dış politika ile sıkı sıkıya bağlıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin 6 sınır komşusu vardır. (Yunanistan, Bulgaristan, SSCB, İran, Irak ve Suriye) Araştırmacı Most ve Harvey Starr'a göre sınır komşusu çok sayıda olan bir ülke bu komşuların bazıları tarafından tehdit edilmeye ve saldırıya uğramayla karşı karşıyadır. Sayıca komşuları çok olan ülkeler bazı risklere karşı silahlanırlar ve bağlaşımaya girerler. Bu konu Türkiye açısından değerlendirildiğinde Most ve Harvey Starr'ın bahsettiği bağlaşıma Türk dış politikası için temel ilke olan Batıcılıktır (Sander, 1998: 78-79). Güçlü bir SSCB'ye sınır komşusu olması ve Akdeniz'e çıkışı olan boğazları kendi topraklarında bulundurması bu dönemde dış politikayı etkileyen doğal bir sebeptir (Haluk Ülman, 1968: 262). Böyle bir ortamda Batı ile ittifak kaçınılmaz olmuştur (Kürkçüoğlu, 1980: 323). Bu dönemde güvenlik politikası başta olmak üzere birçok amaç için Türk dış politikası Batı ile ortak hareket etmiştir (Yentürk, 2016: 16). Özellikle 1945-1952 yılları arası Türkiye'nin NATO'ya üyelik süreci güvenlik endişesi içinde yapılmıştır. 1952'den sonra ise, Türkiye desteğini bütün kurumlarıyla birlikte Batı'dan yana kullanmaya başlamıştır. Bu, Türk dış politikasını ciddi oranda etkilemiş ve Türkiye'nin tarafsızlıktan uzaklaştırıp Batı ile hareket etmesine neden olmuştur. Bu politikalar Soğuk Savaş döneminde oluşan iki kutuplu sistemin sonuçlarıdır. Oğuz'a (2010) göre bu dönemde başka alternatifi bulunmayan Türkiye, Batı ile ilişkilerini sıkı bir şekilde devam ettirmiştir. Dış politikayı en çok Kıbrıs ve

Ege sorunu başta olmak üzere Yunanistan ve SSCB odaklı sorunlar meşgul etmiştir (Oğuz, 2010: 50-51).

Türk dış politikasının diğer bir temel ilkesi statükoculuktur. Bu ilke işgal edilen toprakların tekrardan mevcut şartlara dönülmesini ifade eden bir kavramdır. Politik olarak ise var olan güç dağılımının korunması ve devamlılığıdır. Türkiye, dış politikada özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında; uluslararası şartlara uygun olarak iç politikayı güçlendirip, dış politikada da güvenlik ve toprak bütünlüğüne bir tehdit olmadığı sürece mevcut durumu korumayı tercih etmiştir (Yentürk, 2016: 18). Erol ve Ozan'a (1996) göre Soğuk Savaş döneminde dış politika NATO ile birlikte yürütüldüğü için bu anlamda statükoculuk kısmen de olsa terk edilmiştir (Erol ve Ozan, 2011: 29). Çünkü mevcut durumu koruma anlamına gelen bu ilke, Türkiye'nin bazı politikaları ile uyumsuzdur. Örneğin 1939'da Hatay'ın alınması ve 1950'de NATO bünyesinde Kore'ye asker gönderilmesi gibi (Oran, 1996: 355).

Dış politikalara yön veren unsurlar ele alındığında, yapısal unsur ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü yapısal özellikler ülkenin kısa zamanda değişmesi mümkün olmayan beşerî ve maddi kaynakların yapısıyla ilgilidir. Bu özellikler dış politikada önemli bir yere sahip olan ülkenin tarihi, coğrafyası, nüfusu, ekonomisi, askeri gücü ve ulusal bağımsız varlığıyla ilgilidir. Türkiye'nin coğrafi özellikleri Soğuk Savaş döneminde önemli bir yer almıştır. Avrupa-Asya arasındaki bağlantısı ve Ortadoğu'da stratejik bir yerde olması etkili olmuştur (Bal, 2011: 1). Dış politikayı etkileyen bir başka unsur da kültürel özelliklerdir. Bu özellikler ülkelerin geçmişten beri sahip olduğu unsurlardır. Türkiye'nin kültür oluşumunda da dinsel özellikler belirleyici olmuştur. Oğuz'a (2010) göre Türkiye halkının %99'unun Müslüman olduğu düşünülürse, Müslüman ülkelerle yakın ilişkiler kurması normal olacaktır. Soğuk Savaş'tan önce kültürel unsurlar önemli bir nitelikte olsa da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra zaman içinde etkinliğini kaybetmiştir (Oğuz, 2010: 38).

4.1 Türk Dış Politikasının Oluşturulması ve Karar Verme Mekanizması

Soğuk Savaş döneminde demokratik bir siyasal sisteme sahip olan Türkiye'nin dış politika oluşturulması ve karar verme mekanizması, anayasada oluşturulan maddelere ve halk tarafından seçilen siyasal dinamiklere (TBMM, Siyasi Partiler, Başbakan ve Cumhurbaşkanı) bağlı olmuştur. Dış politikada yer alacak kişilerin ve kurumların

rolleri, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve yazılı olmayan geleneksel normlar tarafından oluşturulmuştur. Bu anlamda T.C. Anayasası birinci dereceden önemlidir. Uygulanan bu yasalar devletin diğer siyasi faaliyetlerin mekanizmalarını da kapsar. Bu bakımdan anayasada dış politikada hangi rollerin kimler tarafından temsil edileceği emir kuralları çerçevesinde belirtilmiştir. Gözen'e (2009) göre karar alıcıların dış politika sürecindeki davranışları, anayasanın güç ve meşruiyet kaynaklarıdır. Bu nedenle anayasada olan kurallar ile karar alma süreci arasında sıkı bir bağıntı bulmak kaçınılmazdır (Gözen, 2009: 12).

4.1.1 Cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Kurulu

Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikasında Cumhurbaşkanı, 1961 Anayasası'nda sembolik bir şekilde görev dışı bırakılıp asıl politika Başbakan ve Bakanlar Kurulu'na bırakılmıştır. 1961 Anayasası'nda tüm siyasi kararlar olmak üzere dış politika kararları da en yüksek güç olan Cumhurbaşkanı tarafından onaylanırdı, fakat gerçek anlamda ise dış politikada sembolik olarak bulunmuştur (Şen, 2006: 31). 1982 Anayasası'nda ise Cumhurbaşkanı'nın dış politikada da olmak üzere tüm yetkileri artırılmıştır. Karar alma süreci Başbakan, Dışişleri Bakanı ve bürokratların katılımıyla yürütülse de bu kişiler gerektiğinde Cumhurbaşkanı'nın tavsiyesini ve görüşlerini almaya başlamışlardır. Cumhurbaşkanı hem Milli Güvenlik Kurulu'ndan hem de hükümetin işleyişinden kaynaklanan sebeplerden dolayı dış politikada karar alma sürecine katılmaktadır. 1982 Anayasası'nın 104. maddesinde Cumhurbaşkanı'na dış politika açısından şu yetkiler verilmektedir: 1-Dış politikada yapılan uluslararası antlaşmaları onaylamak ve yayınlamak. 2-TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanlık görevini üstlenmek. 3-TSK'nin kullanılması. 4-Yabancı ülkelere Türkiye'yi temsilen görevli göndermek ve Türkiye'ye gönderilen ülkelerin temsilcilerini kabul etmek. 5-Gerektiği durumlarda MGK'yi toplamak. Özen'e (2009) göre bu haklar doğrudan ve dolaylı olarak Cumhurbaşkanı'na, dış politikanın karar verme mekanizmasında geniş ve kalıcı yetkiler vermektedir. Cumhurbaşkanı ayrıca MGK'nin gündemini belirleyerek ve dış politikadaki görüşlerini belirterek Bakanlar Kurulu'nu etkileyebilir. Anayasa'da açıkça belirtilmemesine rağmen MGK'nin önemli yetkileri bulunmaktadır. Üyeleri devletin en üst seviyesindeki kişilerden oluşan MGK, dış politika kararları alınmasında danışmanlık görevi ve hükümete tavsiyelerde bulunma görevini sağlamaktadır. Danışma kurulu olan MGK, asıl görevi dış politika

kararlarında hükümete yardımcı olarak etkin bir rol almaktır. MGK toplantılarına Cumhurbaşkanı başkanlık etmekte, böylece MGK dış politika mekanizmasının danışma rolünü alsa da verilen kararlarda en üst kurulun başında bulunmaktadır.

4.1.2 Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanlığı ve TBMM

1982 Anayasası'nda dış politikanın oluşturulması ve karar alma süreçleri ile ilgili açık ve net bir düzenleme bulunmamaktadır. Yasalardaki tek istisna savaş durumundaki süreçtir. 1982 Anayasası'nın 92. maddesine göre; savaş ilanı ve TSK'nin başka bir ülkeye gönderilmesi ya da yabancı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi TBMM tarafından kullanılmaktadır. Meclis tatilde ya da ara vermiş olduğu dönemlerde, ülkeye bir saldırı olduğunda TSK'nin kullanılmasında Cumhurbaşkanı'nın da yetkisi bulunmaktadır. 90. maddede uluslararası alanda yapılan antlaşmaların, Türkiye açısından bağlayıcı olabilmesi için gereken durumlarda TBMM tarafından onay kararının alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu madde ile meclise yürütme alanında dış politikayı denetleme imkânı verilmektedir. Dış politika kararlarının alınmasında, devletin iç işleyişlerinde olduğu gibi bu yetkilerin de yürütme kanadına verildiği anlaşılmaktadır (Özen, 2009: 12-16). Anayasa ve geleneksel dış politikadaki karar alma mekanizmalarına göre, dış politika kararları önem arz ettiği için kararların Bakanlar Kurulu tarafından alınması beklenmektedir. Başbakan'ın başkanlığında hükümet kanadı dış politika yürütürken Dışişleri Bakanlığı ile birlikte hareket etmektedir. Bu iş birliği hem doğrudan hem de dolaylı olarak Bakanlar Kurulu üyesi olma yetkisi ile de yapılmaktadır. Bu açıdan Başbakan'ın, Dışişleri Bakanlığı üzerinde doğrudan bir yetkisi vardır. Karar alma sürecinde Dışişleri Bakanı, bakanlık bürokrasinin başı olarak kararların verilmesinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Başbakan, Dışişleri Bakanı'nın aracılığıyla kararın ya da antlaşmanın nihai bir noktaya gelmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda Dışişleri Bakanlığı karar alma sürecine hükümetin seçtiği bir memur olarak ortak olmaktadır. Bakanlığın bünyesinde dış politika için yetişmiş uzmanların bulunması kararlarda önemli bir rol alabilir.

TBMM'nin dış politikada karar alma süreçlerine katkısı daima kısıtlı kalmıştır. Özellikle 1961 Anayasası'na kadar yürütmenin başında olan liderler, bu kararlarda meclisi devre dışı bırakmaya çalışmışlardır. 1961'den sonra ise meclis dış politikaya karşı hükümeti etki altına almaya çalışan bir görev almaya çalışmıştır. Dış politika için

yapılan görüşmelerde meclis, hem hükümet üzerinde dış politikayı etkilemiş hem de toplumun farklı kesimlerinin düşüncesini meclise yansıtmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi meclisin doğrudan etki ettiği iki konu vardır. Birincisi savaş kararının alınması, ikincisi ise uluslararası antlaşmaların onaylanmasıdır. Dış politikada meclisin yetkileri kısıtlı olsa da hükümetin dış politikasını denetleme görevini üstlenmektedir. Türkiye’de uygulanan meclis çoğunluğu kuralı, bu tür denetleme görevini her zaman almasına izin vermemektedir. Meclisin bu politikalarda karar alma süreçlerine dolaylı bir etkisi olduğu söylenebilir. Siyasi partiler de mecliste baskı grubu oluşturarak hükümetin önemli dış politika konularını etkileyebilirler (Özen, 2009: 16-24). Soysal’a (1964) göre 1950’den önce meclisteki tek muhalefet partisi (Demokrat Parti) iç meseleler yüzünden dış politikadan uzak kalmıştır. 1950’den sonra ise dış politika konusunda bilgisiz bırakılma tartışmaları sonucunda muhalefet partileri de dış politika konusunda daha aktif hale gelmişlerdir (Soysal, 1964: 219).

4.2 Soğuk Savaş’ta Genel Hatlarıyla Türk Dış Politikası

4.2.1 Türkiye’nin Ortadoğu politikası

Kürkçüoğlu’na (1972) göre İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, uluslararası güçlerin belirsiz olduğu dönem (1945-1947), Türkiye ile Ortadoğu’yu nispeten birbirine daha çok yaklaştırmıştır. Bu dönemde Irak Kralı Naibi Abdülilah 1945 yılında çeşitli görüşmeler ve Dostluk Antlaşması imzalamak için Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Yakınlaşma döneminde (1945-1947) Türkiye, 1946’da Lübnan ve Suriye’nin bağımsızlığını kabul ederek bu ülkelerle de çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Bu dönemde yapılan ilişkiler Ortadoğu’daki ülkeler ile yakınlaşma belirtisi olarak değerlendirilmiştir. Yakınlaşma döneminde tek sorun Türkiye ve Suriye arasında yaşanmıştır. 1939’da Hatay’ın Türkiye’ye katılmasıyla, Suriye ile olan ilişkileri gerginleştirmiştir. 1946’da Irak Başbakanı Sait Paşa’nın arabuluculuğuyla iki ülke arasındaki ilişkiler uzlaşmayla sonuçlanmıştır. ABD faktörünün, Türkiye’nin Ortadoğu politikaları üzerindeki etkileri 1947’den sonra artmaya başlamıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 15-19). Özellikle SSCB’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Ortadoğu ülkeleri üzerinde hakimiyet kurma isteği, Türkiye başta olmak üzere Batı’yı da Ortadoğu’ya yönlendirmiştir (Pınar, 2014: 96).

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle Ortadoğu’da Filistin’in geleceği daha da önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye, BM’de görüşülen Filistin kararlarında dönemin

politikalarına uygun olarak Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. BM Genel Kurulu'nda Filistin'in bağımsızlığı için de Arap ülkelerinin teklifine destek vermiştir. BM'deki Türk temsilciler, komisyonda yaptıkları açıklamalarda Filistin'i destekleyici tutumlarda bulunarak, Ortadoğu ülkeleri ile birlikte hareket etmişlerdir. Türkiye'nin bu desteği Arap ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 20-23). Fırat'a (2009) göre Türkiye, her ne kadar 1945-1947 yıllarında Arap ülkeleri ile birlikte politika yürüttüyse de Batı bünyesinde tamamen bir Ortadoğu politikası benimsemeyeceği, Filistin-İsrail gerginliklerinde ortaya çıkmıştır. 12 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu'nda uzlaştırma komisyonuna Arap ülkeleri karşı çıkarken Türkiye, Batı ile birlikte olumlu oy kullanmıştır. Daha sonra 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olarak Arap ülkelerinden sert tepki almıştır. Bu gelişmelerden sonra Türkiye'nin, Soğuk Savaş başlangıcında Ortadoğu ülkeleriyle yaşadığı yakınlaşma dönemi sona ermiştir (Fırat, 2009: 617).

4.2.1.1 İsrail'in Kuruluşu ve Arap-İsrail Savaşlarında Türkiye'nin Tutumu

14 Mayıs 1948'de İsrail'in kurulmasıyla, BM'de İsrail'i destekleyen ülkeler 1949'da resmi olarak ilişki kurmaya başlamışlardır. İlk olarak ABD, 31 Ocak 1949'da İsrail'i de jure (hukuki) olarak tanımaya başlamıştır (Özcan, 2005: 14). İsrail'in kuruluşundan sonra yapılan tanıma çağrısı karşısında Türkiye, ilk başta bekle ve gör politikasını izlemiştir. Türkiye 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda tarafsız kalarak, savaşa katılmak isteyen iki tarafa da engel olmak istemiştir. 1948'de BM'nin Uzlaşma Komisyonu'nda sorunların görüş yoluyla çözüm bulması gerektiğini savunarak, iki ülkeye karşıda mesafeli durmaya çalışmıştır (Özcan, 1999: 538). Bu gelişmelerden sonra SSCB, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerden sonra Türkiye de Mart 1949'da İsrail'i resmi olarak tanıdığını açıklamıştır. Türkiye'nin bu politikası Yahudiler için önem arz etmiştir, çünkü İsrail'i tanıyan ülkeler Hıristiyan ve İsrail'e coğrafi olarak uzak olan ülkelerdir. Türkiye'nin İsrail'i tanıması, Ortadoğu'daki Arap ülkeleriyle olan ilişkileri için büyük bir tehlike oluşturmuştur. Bu dönemde Ortadoğu'daki ülkelere siyasi ve ekonomik olarak olumsuz etkilenmiştir. İlk olarak Türkiye için önemli bir konu olan Kıbrıs ile ilgili sorunlarda Arap ülkeleri, uluslararası ortamda Yunanistan'ın politikalarını desteklemeye başlamışlardır. Erdemir'e (2017) göre Türkiye İsrail'i tanıyarak bedelini uluslararası ilişkilerde ödemeye başlamıştır. Türkiye'nin bu politikalarının arkasında bölgesel güvenliği için haklı sebepleri vardır. Çünkü Türkiye, ABD ve genel olarak Batı ile birlikte bir güvenlik politikası içindedir. Dış politikadaki başka bir amaç ise

SSCB tehdidi için ABD'nin uyguladığı politikaların içinde bulunmak ve ekonomik yardımlardan yararlanmaktır. Şenel'e (2014) göre Türkiye'nin Ortadoğu'daki Arap devletlerin yanında olma pahasına Batı'nın ekonomik yardım ve güvenlik politikalarını reddetmesi, dönemin koşullarında realist bir görüş olarak görülmemektedir. Bu nedenle Türkiye, İsrail'i tanıyarak rasyonel bir politika izlemeyi tercih etmiştir (Şenel, 2014: 167-169).

Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye, tarafsız kalmıştır. Fakat 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları'nda, 1960'larda Ortadoğu'da izlediği yakınlaşma politikasına uygun olarak Filistin ve Arap ülkelerini desteklemiştir. Türkiye, 1967'de İsrail'e karşı olan tutumunu BM'de yapılan görüşmelerde de ortaya koymuştur. Türk Hükümeti o dönemde BM'de İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi için çağrıda bulunmuştur. BM Komisyonu'nda yapılan oylamada Türkiye, İsrail'in savaş öncesi olan sınırlarına çekilmesi konusunda yapılan öneride Arap ülkeleriyle birlikte oy kullanmıştır. Türk Hükümeti 1960'tan sonra yaşanan gelişmelerde Arap ülkeleriyle hareket etmeye dikkat etmiştir. Ayrıca dönem içinde yaşanan silahlı çatışma ve misilleme hareketlerine karşı her defasında İsrail'i kınamış ve kamuoyunda da protestolar göstermiştir. 1970'ten sonra özellikle ekonomik sıkıntılar nedeniyle Ortadoğu sorunlarında Arap ülkelerinin yanında yer almak durumunda kalmıştır. 1970'lerde Arapların petrolü bir silah olarak kullanmaları Türkiye'de de olmak üzere tüm dünyada etkisini göstermiştir. 1973 savaşında Arap ülkeleri, İsrail'le yakınlık kuran ve yardım eden ülkelere karşı petrol ambargosu uygulayacaklarını açıklamışlardır. Türkiye, Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. Tüysüz'e (2014) göre o dönemde Türkiye petrol ambargosu dışında bırakılarak, Ortadoğu politikasının karşılığını olumlu bir şekilde almıştır. Ortadoğu gerginlikleri her ne kadar İsrail, Filistin, Suriye ve Mısır arasında yaşansa da Türkiye, bu bölgedeki politikalarını genel olarak Batı siyasetini gözeterek gerçekleştirmeye çalışmıştır. (Tüysüz, 2014: 21-24).

4.2.1.2 Ortadoğu Komutanlığı ve Bağdat Paktı

1950'de ABD, Ortadoğu'da bölgesel bir savunma paktına karşı çekimser olmasına rağmen İngiltere bu projeyi ciddi bir şekilde düşünmeye başlamıştır. 14 Eylül 1951'de Kanada'nın Ottawa kentinde düzenlenen toplantıda NATO ülkeleri, İngiltere sorumluluğunda Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulmasını kabul etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, eşit haklara sahip olmak şartıyla 13 Ekim 1951'de Ortadoğu Komutanlığı'na

katılmayı ve İngiltere, ABD ve Fransa'yla beraber Mısır'a teklifte bulunmayı kabul etmiştir. Dört ülke Kahire'de kurucu üye sıfatıyla Mısır'ı Ortadoğu Komutanlığı'na davet etse de bu teklif, Mısır tarafından reddedilmiştir (Yeşilbursa, 2004: 85-90). Fırat'a (2009) göre Türkiye'nin katılımı İngiltere için önemlidir, çünkü Türkiye bölgede büyük ve güçlü bir orduya sahip olarak Ortadoğu'nun savunmasında önem teşkil edecek bir görev üstlenecektir. Müslüman bir ülke olarak Türkiye, Ortadoğu Komutanlığı'nın tamamen Batı'ya ait olma eleştirisini de önlemiş olacaktır. Türkiye'nin katılımı Arap ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Mısır, Türkiye aleyhinde propaganda yaparak 24 Kasım'da SSCB'ye bir nota göndermiştir. Mısır, bu notada Türkiye'nin bölgede Batı destekli planından duyduğu endişeleri dile getirmiştir (Fırat, 2009: 618-619). Türkiye'nin amacı Ortadoğu'da İngiltere ile beraber hareket ederek NATO sürecinde İngiltere'nin vetosundan vazgeçmesidir. Ortadoğu Komutanlığı 1951'den Bağdat Paketi'nin kuruluş aşamasına kadar aktif olarak devam etmiştir (Edi, 2015: 1).

1953 yılında ABD başkanlığına seçilen Dwight Eisenhower, İngiltere önderliğinde Ortadoğu'nun savunulması için Ortadoğu Komutanlığı'ndan sonuç alınmadığını görünce, Dışişleri Bakanı Foster Dulles aracılığıyla Türkiye'nin de içinde olacağı bir ittifak kurmak amacıyla olduğunu ifade etmiştir (Merih, 2006: 168-169). Yapılan görüşmeler sonucunda ABD desteğiyle Bağdat Paketi, 24 Şubat 1955'te Türkiye-İrak arasında imzalanan Karşılıklı İşbirliği Antlaşması ile kurulmuştur. Bu pakta 4 Nisan 1955'de İngiltere, 13 Eylül 1955'de Pakistan ve son olarak 3 Kasım 1955'de İran katılmıştır (Sezer, 1999: 449). Sekiz maddeden oluşan bu paktın iki temel amacı vardır. Birinci amacı herhangi bir ülkeden gelecek olan saldırılara karşı Ortadoğu'yu korumaktır. Bu amaçta belirtilmek istenen Ortadoğu'yu SSCB ve komünist faaliyetlerden uzak tutmaya çalışmaktır. İkinci amacı ise; üye ülkelerin ekonomik gelişmelerinin desteklenmesi için ülkeler arasında iş birliğinin sağlanmasıdır. Türkiye'nin başlıca beklentisi, SSCB ile olan sınırlarının korunması ve NATO ile bağlarının güçlenmesidir. Çünkü Türkiye bu dönemde İran ve Irak üzerinden SSCB'nin yapacağı bir saldırıya karşı güney kanadını koruma altına almak istemiştir. Türkiye'nin diğer bir amacı ise, iç politikada Demokrat Parti'nin 1950'de başlattığı ekonomik kalkınmanın devamı için finansal olarak destek almaktır (Yeşilbursa, 2011: 89-92). Türkiye-İrak arasında Batı destekli bu pakt imzalandığında Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan pakta büyük bir tepki göstermiştir. O güne kadar Türkiye'nin

çabalarıyla oluşturulan dostluk havası Ortadoğu'da yerini şiddetli bir Türkiye karşıtlığına bırakmıştır (Serbest, 2016: 411). Bostancı'ya (2013) göre böylece Bağdat Paktı Ortadoğu'da ülkeler arasında birleştirici bir rol oynamaktan ziyade parçalanmalarına neden olmuştur. Türkiye'nin imajı Ortadoğu'da olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Türkiye'nin son derece rahatsız olduğu bir durum ise: Arap ülkeleri ile SSCB uyumunun hızlanmasıdır (Bostancı, 2013: 182). Son olarak Bağdat Paktı, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta yaşanan askeri darbe ile Ankara merkezli CENTO'ya dönüşmüştür (Serbest, 2016: 422).

4.2.1.3 Ortadoğu'daki krizler ve Türkiye

Bağdat Paktı'nın imzalanmasından sonra yaşanan gelişmeler, Süveyş Kanalı ile ilgili krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1955 yılında imzalanan pakt Mısır'ın Batı'dan daha da uzaklaşmasına neden olmuştur (Merih, 2006:178). Yaşanan gelişmelerden sonra ABD ve İngiltere Aswan Barajı'nın yapımı için Mısır'a yapılacak olan yardımlardan vazgeçmişlerdir. Buna karşılık olarak Mısır da 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra Ortadoğu'da Süveyş Krizi patlak vermiştir (Yaşar, 2017: 12).

Ortadoğu'daki bu gelişmeler, Türkiye'nin Bağdat Paktı için yeni üyeleriyle yoğun diplomasi yaptığı bir döneme denk gelmiştir. Bu dönemde Mısır, SSCB ile yakın ilişkiler içindedir. SSCB, Mısır ve Suriye'ye askeri ve ekonomik destek sağlayarak Türkiye'yi tehdit etmiştir. Tüm bunları göz önünde bulundurarak Türkiye, ABD ve İngiltere ile beraber Mısır'ın aldığı millileştirme kararını kınayan ilk devletlerden biri olmuştur. Kriz Ortadoğu'da genişleyince taraflar arasında askeri müdahale başlamıştır. Türkiye, Ortadoğu'daki bu olayla ilgili ilk resmi görüşlerini Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ile Londra Konferansı'nda belirtmiştir. Türkiye konferansta bazı değişiklikler yapılmasını istemekle beraber Batı'nın planlarını desteklemiştir. Mısır lideri Nasır, Türkiye'nin Batı'yı desteklemesinden rahatsız olduğunu açık bir şekilde belirterek bu konunun Türkiye'deki boğazlar konusu ile benzerlik gösterdiğini açıklamıştır (Baş, 2006: 94-95). Türk Hükümeti krizde her ne kadar Batı'nın politikalarını desteklese de Arap ülkeleriyle savaşılan İsrail'e karşı yaklaşımı farklı olmuştur. İngiltere dışındaki Bağdat Paktı üyeleri bu krizi değerlendirmek için bir araya gelmişlerdir. Görüşmelerde Türkiye, İsrail'i kınayan kararı imzalayarak bu ülkeye karşı tutumunun farklı olduğunu göstermiştir. Daha sonra İsrail'deki elçiliğini

geri çekerek somut bir adım atmıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2009: 646). Yılmaz'a (2016) göre kriz sonucunda Arap ülkelerin kurucusu niteliğini üstlenen SSCB bölgedeki itibarını artırırken, güneyde yaşanan bu gelişmeler Türkiye için kaygıları artırmıştır (Yılmaz, 2016: 218). Mertek'e (2017) göre yaşanan bu kriz gelişmeleri, Türk dış politikasındaki parametreleri kısa dönemde Ortadoğu bölgesindeki ilişkilerine yansıtmıştır (Mertek, 2017: 219).

1950'den sonra Türkiye'nin ikili ilişkilerde kriz yaşadığı ülkelerden biri Suriye'dir. Bu dönemde iki ülke arasındaki gerginlikler, Türkiye'nin Bağdat Paketi'ne katılmasıyla başlamıştır. 1956'da Suriye'nin SSCB ile yakın politikalar izlemesi iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Suriye Savunma Bakanı, Temmuz 1957'de Moskova'ya davet edilerek Sovyetler ile ekonomik ve askeri yardımları öngören antlaşmaları imzalamıştır. Bu ikili ilişkiler Türkiye ile Suriye arasında krize neden olmuştur. Bostancı'ya (2016) göre Suriye'nin 17 Ağustos 1957'de silahlı kuvvetlerin bazılarını tavsiye etmesi ve Genel Kurmay Başkanlığı'na SSCB yanlısı Komünist Afil El Bizri'yi getirmesi; başta ABD, İngiltere, Lübnan, Ürdün'de olmak üzere özellikle Türkiye'de endişelere yol açmıştır (Bostancı, 2016: 606). Bu gelişmelerden sonra Irak Kralı, Ürdün Kralı ve ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile bir araya gelmek için İstanbul'da toplanmışlardır. Yapılan görüşmelerde ABD, Türkiye ve Ürdün'e saldırı olması halinde silah yardımı yapacağını belirtmiştir. ABD destek için donanma olarak Akdeniz'e, hava kuvvetleri olarak da Adana'ya destek göndermiştir. Türkiye'de bir yandan askeri hazırlıkları yoğunlaştırarak Suriye sınırında tatbikatlara başlamıştır (Kıyanç, 2016: 16). Batı'nın fiili desteğinden sonra, iki ülke arasında gerginliğinde etkisiyle bazı sınır olayları yaşanmıştır. Sınır muhafızları arasında ortaya çıkan çatışmalar yaklaşık bir saat sürmüştür. Bunun üzerine Suriye, Türkiye'ye nota vererek BM'ye başvurmuştur. BM'de Türkiye tarafından tehditlere maruz kaldıklarını iddia ederek ülkelerinde seferberlik ilan ettiklerini açıklamıştır (Zeyrek ve Akman, 2015: 127). Suriye'nin Türkiye aleyhine ortaya attığı iddialara SSCB de destek vermiştir. Küçükvatan'a (2011) göre Türkiye, BM Konseyinde arabuluculuk önerilerine olumlu yaklaşırken, Suriye ise bu konuda aynı tavrı göstermemiştir. BM'nin ancak üçüncü kez yaptığı arabuluculuk teklifine olumlu yaklaşan Suriye, öneriyi kabul etmesiyle iki ülke arasında görüşmeler başlamıştır (Küçükvatan, 2011: 86-87). İkili görüşmelerden sonra Suriye BM'den şikâyetini geri alınca, Türkiye'de Kasım 1957'den sonra sınıra yığıldığı askeri

kuvvetlerini geri çekerek krizi sona erdirmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler zaman içinde normalleşmeye başlamıştır (Baş, 2012: 105).

4.2.1.4 Türkiye'nin Arap devletleriyle yakınlaşma dönemi

1960'tan sonra Türk dış politikasının çıkarları zaman zaman Batı politikaları ile farklılaşmaya başlamıştır. Özellikle uluslararası ortamda Kıbrıs konusu ele alınırken Batı ülkeleri ve ABD, Türkiye'nin politikalarını desteklememiştir (Sinkaya, 2011: 84). Şahin'e (2010) göre Kıbrıs konusuna bağlı olarak ABD'nin gönderdiği Johnson Mektubu, Türkiye'nin Ortadoğu'daki politikalarını değiştirmiştir. (Şahin, 2010: 13). 1965 seçimlerinde iktidara gelen Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel, Batı'ya güvenilerek kurulan ilişkilerin Türkiye'yi uluslararası alanda yalnızlaştırdığını ifade etmiştir. Bu dönemde daha sağlam temellere dayalı bir dış politika oluşturacaklarını açıklamıştır. Ayrıca Ortadoğu ve mağrip ülkeleriyle çok yönlü bir dış politika izleyeceklerini de belirtmiştir. Fırat ve Kürkçüoğlu'na (2009) göre Türkiye, 1965'ten sonra bölgesel politikaları tamamen Batı türevli olarak algılamayıp daha kapsamlı bir şekilde dış politika yürütmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin, Ortadoğu'ya yönelik politikalarına ilk olumlu yaklaşım Irak'tan gelmiştir. 7 Şubat 1966'da Türkiye'ye diplomatik ilişkiler için gelen Irak Başbakanı Adnan El Paçacı, iki ülke ilişkilerinin sağlanması için yeni adımlar atmaya hazır olduklarını belirtmiştir. İlk olarak Türkiye'nin Kıbrıs konusunda haklı olarak destekleneceğini ve bunu uluslararası alanda da savunulacağını ifade etmiştir. Aynı dönemde Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın Genel Sekreteri Haluk Bayülken, Mısır'ı ziyaret ederek iki ülke arasında ticaret anlaşmasının imzalanmasını sağlamıştır. Daha sonra Türkiye, 1966 yılında Dışişleri Bakanlığı düzeyinde Suudi Arabistan'a, Cumhurbaşkanlığı düzeyinde de Tunus'a ziyaretler gerçekleştirmiştir. 1967'de Suriye ile birlikte tüm Arap ülkelerin ilişkileri İsrail'le yeniden gerginleşmiştir. 22 Mayıs 1967'de Türkiye, Ortadoğu ülkelerinin elçilikleri ile bir araya gelerek bu dönemdeki Ortadoğu politikalarını açıklamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 788-789). Dış politikada değişiminin ilk yansımaları Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemiştir. 1967'de Arap-İsrail Savaşı yaşanırken Türkiye, ABD'nin İsrail'e olan yardımlarını engellemek için askeri üslerinin Arap ülkelere karşı kullanılmayacağını açıklamış, ayrıca Arap ülkelere gıda ve giyecek yardımları da yapmıştır. Uluslararası alanda Arap ülkelerin savunduğu politikaları destekleyerek, BM'de yapılan oylamalarda Arap ülkelerin

lehine oy kullanmaya başlamıştır. BM’de yapılan görüşmelerde Filistin’in bağımsız bir devlet kurma hakkının olduğunu da savunmuştur (Sinkaya, 2011: 85). Duran ve Karaca’ya (2013) göre Türkiye, bu dönemde sadece Batı eksenli dış politikalardan vazgeçip, komşu ülkeleriyle özellikle Arap ülkeleriyle ilişkilerinin normalleştiği çok yönlü dış politikaları tercih etmeye başlamıştır (Duran ve Karaca, 2013: 131).

4.2.1.5 İslam Konferansı Örgütü ve Türkiye

1967 Arap-İsrail Savaşı’nda Kudüs’ün işgal edilmesi ve 1969’da Mescidi Aksa’nın kundaklanması, İslam Konferansı Örgütü’nün kurulmasında önemli etkenler oluşturmuştur. (Keskin, 2016: 2). Yaşanan olaylardan sonra Ürdün Kralı, Müslüman ülkeler arasında bir konferansın düzenlenmesini önermiştir. İlk olarak Suudi Arabistan ve Fas, bu konferansın gerçekleşmesi için Müslüman ülkelerle görüşmelere başlamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 791). Kürkçüoğlu’na (1972) göre konferansın Türk dış politikası için önemi, Türkiye’nin bu dönemde çok yönlü bir dış politika izlemesidir. Yapılacak olan İslam Konferansı Türk dış politikasına yeni dostluklar elde etmek için önemli bir fırsat olabilirdi. Özellikle İslam ülkeleriyle bir yakınlaşma gerçekleştirerek, Kıbrıs konusundan da önemli bir destek almak öncelikli amaçlardandır. Fakat Türkiye’nin konferansa katılma kararı alması iç politikadan dolayı kolay olmamıştır. Dönemin hükümeti (Süleyman Demirel Hükümeti) tercihlerinin konferansa katılmak olduğunu belirterek, Türkiye’nin İslam Zirvesi Konferansı’na Dışişleri Bakanlığı seviyesinde temsil edileceğini açıklamıştır. Türk hükümetinin katılımdaki önemli sebeplerden biri; 1965’te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda yapılan Kıbrıs oylamasında İran ve Pakistan dışında hiçbir Müslüman ülkenin desteğinin alınmamış olmasıdır. Bunun için 1969 yılında düzenlenen İslam Konferansı, Türkiye’nin Arap ülkeleriyle yakınlaşması için önemli bir adım olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 162-168). Sönmezoğlu’na (2016) göre Türkiye konferansa laik anayasa çerçevesinde ihtiyatlı yaklaşmıştır. Türkiye hem ülkenin laik bir sisteme dayalı olması hem de iki kutuplu sistemde Batı yanlısı bir örgüte üye olması sebebiyle konferansa karşı mesafeli yaklaşmıştır. 22 Eylül 1969’da gerçekleştirilen ilk zirveye katılan Türkiye Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil, konferansta yayınlanan bildiriye BM kararlarına uygunluğu çerçevesiyle bildiriye kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca bu zirvede Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerinin kesilmesi isteği kabul edilmemiştir. 1974 yılında yapılan İkinci İslam Konferansı zirvesinde de Türkiye’nin İsrail’le görüşlerini kesmesi gerektiği bir kez daha tartışılırken, bu karar dönemin Dışişleri Bakanı Turan

Güneş tarafından tekrar reddedilmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 414-415). 12 Mayıs 1976'da İstanbul'da yapılan konferansta, Başbakan Süleyman Demirel konuşmasında Filistin konusunda Arap ülkeleriyle birlikte hareket edeceklerini belirtmiştir. Türkiye'nin girişimiyle Arap ülkeleri ile kültürel ve bilimsel ortaklık için iki merkezin kurulacağını da açıklamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 793). Son olarak 1984'ten itibaren yapılan zirvelerde Türkiye, örgüte Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık düzeylerinde katılmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin yapıcı faaliyetleri örgüt içinde saygınlık kazanmıştır (Kamel, 2014: 241).

4.2.1.6 Ortadoğu'da İran, Irak, Suriye ve İsrail ile İlişkiler

Gönlübol'a (1989) göre Türkiye'nin, 1973'ten sonra Ortadoğu'daki ülkelerle (İsrail hariç) ilişkilerinin arttığı söylenebilir. Bu dönem içinde benimsenen dış politika Türkiye'nin Batı'dan ayrı hareket etmesi olarak da değerlendirilebilir. Türkiye'nin 1973'ten sonra Arap ülkeleriyle ilişkilerin artmasına bağlı olarak İsrail'le olan ilişkilerin gerilediği görülmüştür. Özellikle 1980'de İsrail'in Kudüs'ü başkent olarak ilan etmesi tepkilere yol açmıştır. Türkiye bu kararı tanımadığını ve 26 Kasım 1980 itibarıyla İsrail'deki elçiliklerini katip seviyesine düşürdüğünü açıklamıştır. Gönlübol'a (1989) göre Türkiye'nin Filistin'e olan destekleri artmasına rağmen Arap ülkeleri ile uluslararası ortamda aynı çizgide oldukları söylenemez. Türkiye, ticari alanda Ortadoğu ülkeleri (İsrail hariç) ile ilişkilerini sürekli artırmıştır. 1977'de Ortadoğu ülkelerine ihracat yaklaşık %11 iken, 1982'de bu rakam %38 seviyelerine çıkmıştır. Ortadoğu ülkeleri arasında sadece İsrail'le olan ticari ilişkiler %0,4'en %0,1'e gerilemiştir. Bu dönemde Türkiye kültürel olarak da 1974'de Irak ve Suudi Arabistan'la, 1975'te Kuveyt ve Libya ile Kültür Antlaşmaları imzalamıştır. Ayrıca Arap ülkeleriyle birlikte kültürel değişim programları da yapılmıştır (Gönlübol, 1989: 594-597).

Çetinsaya'ya göre 1973-1974 yılları Türkiye ve İran için İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturdukları dış politikaları açısından önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ile Batı tarafından yalnızlığa itilirken, İran tam aksine ABD ile ilişkilerini geliştirerek Ortadoğu'da bir Batı müttefiki haline gelmiştir. Türkiye buna rağmen İran ile ilişkilerine önem vermiş ve özellikle petrol krizinde ilişkilerini geliştirmiştir. İran her ne kadar Türkiye'deki ABD ambargosuna karşı çıkıp, Kıbrıs konusunda Türkiye'ye destek verse de bölgedeki stratejik avantajlarını

kaybetmek istememiştir. Türkiye bu dönemde ekonomik sıkıntılar yaşarken, İran'ın Ortadoğu da güç kazanmasını tedirginlikle karşılamıştır (Çetinsaya, 2006: 11). Gürkaş'a (2011) göre 16 Ocak 1979'da ABD yanlısı Muhammed Şah yönetiminin yıkılması, Türkiye-İran ilişkilerini etkilemiştir. Türkiye, İslam Devrimi sonrası bozulan ABD-İran ilişkileri nedeniyle bölgede stratejik olarak tekrar güç kazanmaya başlamıştır. İran'da meydana gelebilecek bir iç karışıklıktan endişelenen Türkiye, bu dönemde İran'a yönelik dış politikalarında daha temkinli hareket etmeye başlamıştır. Ekonomik olarak iki ülkenin de sermaye birikimine ihtiyaç duyması ticari ilişkilerde gelişme göstermiştir (Gürkaş, 2011: 108-110). Çetinsaya'ya (1999) göre ise İran'da İslam Devrimi meydana geldikten sonra, tahminler Türkiye ile ilişkilerinin kötüye gideceğidir. Fakat beklenen olmamış, aksine ilişkiler Şah döneminden de daha iyiye gitmiştir. Türkiye devrimden sonra rejimi kabul edip ve resmi olarak da tanıdığını açıklamıştır. O dönemde Türk Hükümeti (Bülent Ecevit Hükümeti) dış politikada farklı eğilimler gerçekleştirmiştir. Devrimden sonra 1980'de başlayan ve sekiz yıl süren Irak-İran Savaşı, Türkiye-İran ilişkileri için bazı konularda iş birliği getirirken bazı konularda da çatışma ve rekabet getirmiştir. Türkiye yaşadığı 12 Eylül harekâtından sonra petrole ve dış ticarete ihtiyaç duyarken, İran ise yanı başında bulunan Türkiye'nin savaşa karşı tarafsız kalmasına ihtiyaç duymuştur. Savaştan sonra Türkiye ile İran'ın ticari ilişkileri hızla artarken, 1985'te o güne kadar iki ülke arasındaki en fazla (2 milyar dolar) dış ticaret hacmine yaklaşmıştır. Bu dönemdeki ticari ilişkiler 1986'da Türkiye, İran ve Pakistan arasında Ekonomik İş Birliği Teşkilatı'nın oluşmasında önemli bir yere sahiptir. İran ve Irak arasında savaş yaşanırken Türkiye'de ortaya çıkan terörist PKK örgütü, iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Ağustos 1988'de İran-İrak Savaşı'nın sona ermesiyle iki ülkenin savaş boyunca ticari ilişkiler sayesinde baskı altına aldığı sorunlar, kriz çıkarmaya başlamıştır. İki ülke arasındaki krizler, İran iktidarına Haşimi Rafsancani'nin gelişine kadar sürmüştür. Rafsancani Hükümeti'nin gelişi ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde normalleşmeye başlamıştır (Çetinsaya, 1999: 510-512).

Türkiye genel olarak Ortadoğu ülkeleriyle (İsrail hariç) siyasal, ekonomik ve askeri olarak ilişkilerini geliştirirken, 1980'den sonra komşusu olan Irak ve Suriye ile PKK ve su sorunu ile ilgili konularda krizler yaşamıştır. 1980'lerde PKK'nın Suriye'den ayrılarak Irak'a yerleşmesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Irak ile yapılan görüşmelerde, 1983'te iki ülke arasında Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasına

karar verilmiştir. Bu antlaşma iki ülkeye birbirlerine haber vermek koşuluyla ülkelerinin topraklarına girme hakkı tanımaktadır. 1983'te Türkiye ve Irak arasında yapılan bu güvenlik politikalarına İran çok büyük tepki göstermiştir. İran, Irak'ı sadece kendi petrol kaynaklarını korumak için Türkiye ile antlaşma yapmakla suçlamış ve bu gelişmeler sonucunda İran, Irak'ta Baas Partisi olduğu sürece ilişkilerini kesme kararı aldığını açıklamıştır. Türkiye, Iraktan sonra Suriye ile güvenlik politikası imzalamak için harekete geçmiştir. İki ülke arasında yapılan görüşmelerden sonra, 5 Mart 1985'te Şam'da Sınır Güvenliği Protokolü imzalanmıştır. Türkiye Başbakanı Turgut Özal, Temmuz 1987'de Şam'a resmi görüşmelerde bulunarak, iki ülke arasında güvenlik ve ekonomik işbirliğine ilişkin iki protokol daha imzalamıştır. Ayrıca iki ülke arasında önemli bir sorun haline gelen su sorunu da görüşülmüştür (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2010: 129-137). Suriye bu konuda Dicle ve Fırat nehirlerinin sınır değil uluslararası sular kapsamında olduğunu ve bu nedenle kıyısı olan ülkeler arasında paylaşılması gerektiğini iddia etmiştir. Irak ise bu suların kazanılmış bir hak olduğunu ve Türkiye tarafından bu hakkın kısıtlanamayacağını iddia etmiştir (Saltürk, 2006: 30-31). Keskin'e (1999) göre su sorunu Türkiye, Irak ve Suriye arasında ekonomik ve hukuksal olduğu kadar siyasal olarak da ilişkilere yansıtılmıştır. Bunun sebebi ise ülkelerin birbirleriyle yaşadığı diğer sorunlarla birlikte ortaya çıkması ve o zaman ele alınmasıdır. Irak ve Suriye, Türkiye'den gelen suya fazla ihtiyaç duymamaktadırlar, bu konudaki tepkileri ise GAP sonrası ortaya çıkabilecek durumlar içindir. Türkiye, 1987'de İşbirliği Protokolü'nün 6. maddesi gereğince saniyede 500 metreküp suyu sınır ötesine bırakmaktadır (Keskin, 1999: 533-534). Suriye, Türkiye'den gelecek suların kesilmesinden korktuğu için Arap ülkelerinden bu konuda destek istemiştir. Araştırmacılara göre bu sorun uluslararası alana taşınsa da zaman içinde iki ülke arasında tekrar tartışılacağı öngörülmektedir (Demir, 2011: 708).

4.2.2 Türkiye'nin Batı ülkeleri ile ilişkileri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye ile Batı ülkelerinin ilişkileri genellikle üç noktada paralellik göstermiştir. Birinci nokta, Türkiye gibi Avrupa ülkelerinin de çekindiği SSCB politikalarıdır. ABD ve Batı ülkeleri tarafından NATO kurulduktan sonra ilişkiler NATO çerçevesinde gelişmeye başlamıştır. İkinci nokta; Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında tartışılan Kıbrıs konusudur. Üçüncü nokta ise, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olma çabasıdır (Gönlübol, 1989: 523). Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkeleri ile yaptığı ilk ortaklık antlaşması

Avrupa Konseyi'dir. 5 Mayıs 1949'da İngiltere'de 10 Avrupa ülkesi (İngiltere, İtalya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, İrlanda, İsveç ve Danimarka) bir araya gelerek Avrupa Konseyi'nin temelini oluşturan antlaşmayı imzalamıştır. 6 Ağustos 1949'da yapılan ilk görüşmelere Türkiye ve Yunanistan da çağrılınca, iki ülke de konseye üye olmuştur (Soysal, 1999: 465-466).

Avrupa ülkeleri arasında Türkiye için nispeten daha önemli bir yeri olan Almanya ile ilişkiler, Soğuk Savaş döneminde ağırlıklı olarak güvenlik politikaları içinde olumlu bir şekilde oluşmuştur. Güvenlik politikaları ile beraber iki ülke arasında ekonomi alanında da önemli bir ticaret ortaklığı vardır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın ihtiyacı olan işgücü potansiyelini en çok karşılayan ülkelerden biridir. Bağcı'ya (1989) göre tarihsel olarak dış politika açısından Türkiye-Almanya ilişkileri çoğu zaman pozitif anlamda gelişmiştir. Türkiye'nin tüm Avrupa ülkeleri tarafından eleştirildiği dönemlerde bile Almanya, Türkiye lehine konuşmalar yapmıştır. Bunun en önemli sebebi ise Avrupa siyasetindeki denge meselesidir. 12 Eylül askeri darbesinde Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye aleyhine konuşmalar yapılırken Almanya Dışişleri Bakanı tam aksine Türkiye'yi destekleyici konuşmalar yapmıştır. Genel olarak iki ülkenin ilişkileri Almanya'nın birleşme dönemine kadar dostluk seviyesinde sürmüştür (Bağcı, 1997: 297-298).

4.2.2.1 Türkiye-İngiltere ilişkileri

1945'ten sonra askeri ve ekonomik liderliğin ABD'ye geçmesiyle, Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkileri azalsa da bu ülke ile olan ilişkiler azımsanmayacak seviyededir (Örmeci, 2016: 590). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki ülkenin politikaları, Türkiye'nin NATO üyeliği ve Ortadoğu Komutanlığı Projesi çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Ardından Kıbrıs sorunu, iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir yer tutmaya başlamıştır Türkiye'nin NATO'ya üye olma girişimleri, İngiltere tarafından desteklenmemiştir. İngiltere'nin amacı, Türkiye ile Ortadoğu Komutanlığı projesinde birlikte hareket etmektir. Sönmezoğlu'na (2016) göre İngiltere'nin, Türkiye'yi NATO'da desteklememe sebebi; üye olduktan sonra bu projeye olumsuz bakacağı düşüncesidir. Türkiye, İngiltere'nin bu muhalefetini, NATO üyeliği durumunda da Ortadoğu politikası açısından İngiltere ile yakından işbirliği yapacağı konusunda söz vererek aşmaya yönelmiştir.

1950'den sonra NATO ortaklığı içerisinde şekillenen Türkiye-İngiltere ilişkilerinin Kıbrıs sorunu çerçevesinde ortaya çıktığı söylenebilir. İki ülke de konuyu içerisinde yer aldığı ideolojik ortaklıklar çerçevesinde ele almaya gayret etseler de zaman zaman ilişkilerde bu sorundan kaynaklanan gerginlikler yaşamışlardır. Kıbrıs toprakları Ortadoğu açısından stratejik öneme sahip olduğu için İngiltere, Türkiye'nin tek başına hareket edeceği hiçbir politikasına destek vermemiştir. Batı Bloğunda yer alan Türkiye ve Yunanistan arasında gerginlik yaşanmaması için İngiltere'nin uzlaştırıcı politikaları önemlidir. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan bir araya gelerek 16 Ağustos 1960'ta Garanti Antlaşması'na dayandırılarak Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kurduklarını açıklamışlardır. İngiltere bu statüde, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin düzenini garanti ederek adada iki askeri üsse sahip olmuştur (Sönmezoğlu, 2016: 91-102). Yapılan antlaşmalara göre, 1970'ten sonra İngiltere garantör ülke olarak antlaşmayı ihlal eden ve Türk tarafına karşı şiddet uygulayan Rumlara müdahalede bulunmamıştır. Aksine 1974'te Kıbrıs'ta yapılan darbede Rum kesimini resmi olarak tanıdığını açıklamıştır. Türkiye'nin adaya müdahalesi sırasında ise, İngiltere silahlı mücadele taraftarı olmadığını ve mevcut statü olarak Rum kesimini desteklediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Kıbrıs Harekatı'nda, Türkiye'nin üslerini kullanmasına izin vermemiştir. İngiltere, Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu uluslararası alana taşımasına karşı çıkmıştır. Bu konudaki politikası olayın garantör ülkeler arasında diplomatik müzakereler ile çözülme isteğidir. İngiltere'nin amacı, adadaki mevcut statüyü ve askeri üslerini korumaktır. 1975'te Kıbrıs Federe Devleti kurulduktan sonra, İngiltere adadaki tek meşru temsilcinin Kıbrıs Rumları olduğunu açıklamıştır (Erdoğan, 2013: 190-191). 15 Kasım 1983'te Kıbrıs'ta resmi olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, İngiltere bu duruma sert bir şekilde karşı çıktığını belirtmiştir. Bu konuyla ilgili İngiltere Dışişleri Bakanı Geoffrey Howe, yaptığı bir konuşmasında bu bağımsızlık kararını kınadığını ve bu yapılanların 1960 Anlaşmaları ile bağdaşmadığını ifade etmiştir. Hatta bu konuda İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e bir mesaj göndererek bu bağımsızlık kararının geri alınması gerektiğini dile getirmiştir. İngiltere konuya ilişkin benzer tutumunu uluslararası forumlarda da sürdürmüştür. 23 Kasım 1983 tarihinde İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth) bünyesinde bir bildiri yayınlayarak, tüm ülkelere yeni kurulan KKTC ile hiçbir şekilde resmi ilişkilerde bulunulmaması çağrısını yapmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 462-463).

4.2.2.2 Türkiye-Yunanistan ilişkileri

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında, Türkiye ve Yunanistan birbirlerine karşı yakınlaşma çabası içinde olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, iki ülkenin de SSCB tehlikesi içinde olması yakınlaşma politikası için önemli bir neden olmuştur. Ayrıca ABD'nin 1947'de uyguladığı politikalar, iki ülkeyi ABD'den yardım alma konusunda da yakınlaşmaya itmiştir. 1947 Paris Barış Antlaşması'nda gündeme gelen on iki adalar konusu ve 12 Mayıs 1945'te Yunan Kralı'nın adaları ziyaret etmesi iki ülke arasında tartışmalara neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk hukuki ilişkiler 28 Şubat 1953'te Balkan Paktı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu pakt Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Dostluk ve İşbirliğini ön gören bir antlaşmadır. Bağdat Paktı'na göre, üye ülkeye bir saldırı olması halinde her ülkenin kendi ordusuyla değil, ortak alınan kararlarla mücadele etmesidir. Kısa bir süre sonra 1955'te Yugoslavya'nın SSCB ile işbirliğine girmesi Balkan Paktı'na olan ilgisini azaltmıştır. Ayrıca bu dönemde Kıbrıs sorunu nedeniyle ikili ilişkilerin bozulması da paktın tamamen dağılmasına neden olmuştur (Fırat, 2009: 581-592).

Türkiye ve Yunanistan arasında ciddi krizlere neden olan Kıbrıs, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Lozan Barış Antlaşması ile İngiltere'ye bırakılmış, fakat 1950'den sonra Türkiye ve Yunanistan arasında gerginliklere yol açmıştır. Kıbrıs, İngiltere egemenliğinde iken Türkiye bu konuya dış politika açısından öncelikli yaklaşmamıştır. Kıbrıs'taki Rumların Yunanistan'ın desteğini alarak Enosis Planını gerçekleştirmek istemeleri ve İngiltere'nin de Kıbrıs üzerindeki politikalarını değiştirmesi, Kıbrıs'ı Türkiye'nin dış politikası haline getirmiştir. Yunanistan'ın BM'ye başvurarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını istemesiyle birlikte bu konu, uluslararası alanda da tartışılmaya başlanmıştır. Enosis Planı'yla kurulan EOKA örgütü, yayınladıkları bildirimlerle Türkleri düşman olarak gördüklerini açıklayarak ilk defa 1 Nisan 1955'te resmi olarak uluslararası alanda deşifre olmuşlardır. Kıbrıs'ta çıkan olaylardan sonra İngiltere, 1955 yılında Londra'da her iki ülkenin de katılacağı bir konferans düzenlemiştir. Bulut'a (2013) göre İngiltere'nin amacı, konuyu uluslararası alandan çıkarıp Türkiye ve Yunanistan sorunu olarak yansıtmaktır, fakat konferansta bir sonuca varılamamıştır. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, Kıbrıs'taki Türklerin hiçbir zaman yalnız bırakılmayacağını söyleyerek, statükonun devam etmesi gerektiğini açıklamıştır. Ayrıca konferans döneminde Türkiye'de

yaşanan 6-7 Eylül olayları iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir (Bulut, 2013: 226-228). Türkiye bu konferansla birlikte, Kıbrıs sorununun hukuki olarak bir tarafı haline gelmiştir. 1950'lerin sonunda Kıbrıs'ta çatışmaların artmasıyla, NATO devreye girmiştir. NATO bünyesinde yapılan görüşmelerden sonra, adada bağımsız bir devletin kurulması için yeni adımlar atılmıştır. Türkiye ve Yunanistan 6-19 Şubat 1959'da Zürih Zirvesi ve Londra Konferansı ile sorunun ilk aşamasını gerçekleştirmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki temel antlaşma; Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasındaki Garanti Antlaşması'dır. Fakat iki ülkeden de bağımsız bir Kıbrıs'ın kurulması ilişkileri normalleştirmemiş, aksine 1964 krizi ile birlikte Türkiye ve Yunanistan ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir (Şener, 2013: 107-116). 1964 yılından itibaren Kıbrıs'ta yaşanan olaylar, Yunanistan'ın giriştiği hareketler ve teklif edilen görüşmelerin kabul edilmemesi çatışmaları iki ülke arasında bölgesel bir anlaşmazlığa dönüştürerek, ilişkileri savaşın eşiğine kadar sürüklemiştir. 17 Kasım 1967'de TBMM, Yunanistan'a sert bir nota göndererek; Kıbrıs Antlaşması'na aykırı olan Yunan askerlerinin adadan çekilmesini, Rumların saldırılarından zarar gören Türk köylerinin zararlarının ödenmesini ve ada da gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. 22 Kasım 1967'de Yunan Hükümeti, Türkiye'nin notasını reddederek askerlerini adadan çekmeyeceğini açıklamıştır (Uçarol, 1995: 759-761). Yunanistan'ın gayri resmi (askeri) müdahalesinden sonra Avrupa ülkeleri ve SSCB olayla ilgili Yunanistan'ı kınayan açıklamalar yapmıştır. ABD ise, adada düzenin bozulduğunu açıklayarak nispeten daha yumuşak bir açıklama yapmayı tercih etmiştir. Uluslararası sistemden gelen bu tepkiler, Türkiye'nin istediği ortamı hazırlamıştır. Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelerden sonra, Türkiye 20 Temmuz 1974'te adaya asker çıkararak Barış Harekâtını başlatmıştır. Yapılan harekattan sonra Cenevre görüşmelerinde Rum lideri Kleridos, Türkiye'nin önerilerine sıcak bakmayınca görüşmeler kesilmiştir. Yunanistan'ın politikası, görüşmelerden biraz daha zaman kazanmaktır. Cenevre görüşmeleri yaşanırken Kıbrıs'ta Türklere yapılan saldırılar devam etmiştir. Yunan Hükümeti'nin tavrı ve adada saldırılan devam etmesi Türkiye'nin İkinci Barış Harekâtı'na neden olmuştur.

1975'ten sonra Kıbrıs sorunuyla birlikte iki ülkeyi karşı karşıya getiren bir diğer önemli faktör ise Ege sorunlarıdır. İşyar'a (2009) göre özellikle Yunanistan'ın bu konularda aldığı kararlar belirleyici olmuştur (İşyar, 2009: 783-789). Soğuk Savaş

döneminde ilişkilerde önemli bir sorun olan kara suları, uluslararası hukuka göre en az 3, en çok ise 6 mil olacağı belirtilmiştir. 1982 BM Deniz Hukuku'nda ise kara sularının kötüye kullanılmaması ilkesiyle 12 mile kadar çıkarılabileceği belirtilmiştir. Yunanistan 1936'da 230 sayılı kanun ile kara sularını 6 mile çıkarmıştır. Türkiye ise 15 Mayıs 1964'te kara sularını 6 mile çıkardığını açıklamıştır. Bu konuda iki ülke arasında 1980'lere kadar ciddi bir sorun ortaya çıkmamıştır. Fakat Yunan Hükümeti'nin 1982'de kara sularını 12 mile çıkaracağını açıklaması konuyu tekrar gündeme getirmiştir. Türkiye, bu kararın savaş sebebi olabileceğini açıklayarak sert bir tepki göstermiştir. İki ülke arasındaki ortamın gerginleşmesiyle, NATO devreye girmiştir. NATO'nun devreye girmesiyle Yunanistan geri adım atmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen Yunan Hükümeti, uluslararası hukuka dayanarak suları 12 mile çıkarmaya hukuki haklarının olduğunu iddia etmeye devam etmiştir (Arı, 1995: 53-55).

Ege denizinde iki ülkeyi karşı karşıya getiren bir başka sorun ise, kıta sahanlığıdır. Bu sorun Yunanistan'ın, 1960 yılında Ege'de sondaj yapmak için geniş çaplı faaliyetleriyle başlamıştır (Akıman, 1999: 583). Kıta sahanlığı, kıyı devletlerinin deniz altındaki doğal uzantısıdır (Yolga, 1988: 164). Kıta sahanlığı için Yunanistan'ın amacı, ülkelerinin yarımada ile aynı miktarda kıta sahanlığına sahip olduğunu öne sürmesidir. Türkiye, Ege'deki kıta sahanlığının bu kurala göre uygulanmasının imkansız olduğunu açıklamıştır. Bölükbaşı'na (1997) göre Türkiye bu iddiasında haklıdır, çünkü Yunanistan Ege adalarını kıta sahanlığı dışında siyasi bir bütünlük olarak kullanmış ve Türkiye'ye bu konuda herhangi bir egemenlik hakkı tanımamıştır. Türkiye, uluslararası hukukun hakkaniyet çerçevesi içinde değiştirilerek uygulanabileceğini belirtmiştir. İki ülkede bu konu hakkında farklı düşünmüştür. Yunanistan sorunu Uluslararası Adalet Divanı'na taşımayı tercih ederken Türkiye, Adalet Divanı'nın bu sorunun karmaşık boyutlarını dikkate alamayacağını belirtmiştir. Bu nedenle Türkiye, sadece hukuki olarak değil, hakkaniyet ilkesine de bağlı olarak çözümlerin üretilmesini istemiştir (Bölükbaşı, 1997: 249-251).

Ege'de tartışmalara neden olan bir başka konu da Ege hava sahasıdır. Türkiye, 6 Ağustos 1974'te Kıbrıs Barış Harekatı ile güvenlik için yeni bir FIR hattı oluşturarak, 714 sayılı NOTAM ile bu FIR hattını uluslararası kamuoyuna açıklamıştır. Türkiye bu açıklamada, hava sahasında 50 mil kala uçakların hava ihbar bildirimini yapmalarını istemiştir. Buna karşılık Yunanistan, 16 Ağustos'ta tüm Ege denizini tehlikeli bölge

ilan ederek FIR hattını Türkiye başta olmak üzere uluslararası hava trafiğine kapattığını açıklamıştır. Uçarol'a (1995) göre oluşan FIR hattı sorunu özellikle sivil havacılık yönünden zorluklara yol açmış ve yapılan karşılıklı politikalar, iki ülke arasında yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Uçarol, 1995: 781).

4.2.2.3 Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ilişkileri

Eski adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu; Fransa, İtalya, Hollanda, Batı Almanya ve Belçika tarafından 1957'de Roma Antlaşması imzalanarak kurulmuştur. Bu ekonomik yapılanma zaman içinde önemli bir ekonomik ve siyasi yapı haline gelmeye başlamıştır. Türkiye ile ilişkileri, 31 Temmuz 1959'da yapılan üyelik başvurusuyla başlamıştır. Türkiye'nin örgüte başvurmadaki en önemli etkeni, 15 Temmuz 1959'da Yunanistan'ın örgüte üye olma isteğidir. Avrupa Ekonomik Topluluğu, 11 Eylül 1959'da komisyona Türkiye ile resmi görüşmelerin yapılması için yetki vermiştir. Bunun üzerine başlaması gereken görüşmeler, 1960 askeri müdahale nedeniyle yapılamamıştır. Bu nedenle AET ile ilişkiler üç yıl ertelenmiştir. Daha sonra 1963'te koalisyon hükümetleri döneminde başlayan görüşmelerde AET'nin Tercihli Ticaret Anlaşması teklifi Türkiye tarafından reddedilmiştir. Kabul edilmeyen bu anlaşmanın yerine, 25 Haziran 1963'te komisyon ve Türk Hükümeti temsilcileri tarafından Brüksel'de Ortaklık Anlaşması hazırlanmıştır (Uysal, 2001: 141-142). Bu anlaşmayı öngören Ankara Antlaşması, Yunanistan'la yapılan ortaklık anlaşmasından iki yıl sonra 12 Eylül 1963'te imzalanmıştır. Yapılan görüşmeler, Soğuk Savaş ortamında iki ülkeye verilen değer bir göstergesi olarak görülmektedir. AET ve Türkiye arasında imzalanan Ankara Anlaşması hazırlık, geçiş ve nihai olmak üzere üç aşamadan oluşturulmuştur (Eralp, 1997: 92). Hazırlık dönemi anlaşmaya göre 5 yıl olarak belirlenmiş, fakat görüşmelerin aksamasıyla 8 yıl süren bir aşamayı kapsamıştır. AET bu dönemde tek taraflı olarak Türkiye'nin ekonomisini güçlendirmeyi ve Türkiye'yi Gümrük Birliği'ne hazır duruma getirmeyi amaçlamıştır. İkinci aşama olarak geçiş dönemi; 1 Ocak 1973'te Katma Protokolü'n yürürlüğe girdiği ve karşılıklı yükümlülüklerle dayanarak, Gümrük Birliği'nin kurulması öngörülmüştür. Son dönem aşaması ise Türkiye ile AET arasındaki Ankara Anlaşması'nın 5. maddesine dayanmıştır. 5. madde ortaklığın son dönem Gümrük Birliğine dayandığı ve iki tarafında politikaları ile koordinasyonun güçlenmesi amaçlanmıştır (Uysal, 2001: 142-143).

Türkiye ile AET arasında birinci dönem tamamlandıktan sonra 1 Ocak 1973'te Katma Protokol Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle, ikinci dönem başlamıştır. Bu protokol anlaşmasında, Türkiye ile AET arasındaki Gümrük Birliği'nin ne zaman ve nasıl gerçekleşeceği ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Protokole göre, AET tek taraflı olarak Türkiye'den ithal ettiği sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde, gümrük vergilerini sıfırlayıp ve çoğu ürünlerinde de kotayı kaldırmayı ön görmüştür. Morgil'e (2003) göre bu durumda AET üyesi ülkelerin piyasası Türkiye'nin ihracatına açılmıştır. Böylece Türkiye'de ihracatın gelişmesi ve ekonomik büyümenin hızlanması için tek taraflı olarak önemli imkanlar sağlanmıştır. Ayrıca bu protokol anlaşması, işgücü ve sermayenin serbest dolaşımının yanında teşvik ve mali yardımları düzenleyen önemli yükümlülükleri de kapsamıştır. Buna karşılık Türkiye, AET'nin kendisine verdiği yükümlülükleri uygulamada zorluklar yaşamıştır. Bunun en önemli nedeni Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve dış politikada yaşadığı krizlerdir. (Morgil, 2003: 104). 1974'ten sonra Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler, hiç beklenmedik bir şekilde bozulmaya başlamıştır. Dış politikada Türkiye'nin 1974'deki Kıbrıs Barış Harekatı, ikili ilişkilere yansımıştır. İlişkileri etkileyen başka bir nedende uluslararası alanda yaşanan 1973 petrol krizidir. O dönemde topluluğun genişlemesiyle kişilerin serbest dolaşımı, kriz yaşayan ekonomilerde önemli bir etken haline gelmiştir. Protokolün 36. maddesine göre serbest dolaşımın 1 Aralık 1986 yılına kadar başlatılması öngörülmektedir, ama çoğu ülke 1975'te komisyonda bunun kaldırılmasını isteyerek serbest dolaşıma karşı olduklarını belirtmişlerdir. Değişikliklerin yapılabilmesi karşılıklı anlaşmalara bağlı olduğu için, Türk temsilcileri ve komisyon arasında yapılan görüşmelerden sonuç alınamamıştır (Erhan ve Arat, 2009: 848-849).

Yaşanan ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı Türkiye, Katma Protokol Anlaşması'nın yükümlülüklerini yerine getirememiştir. Buna bağlı olarak dönemin hükümeti, 25 Mayıs 1978'de yaptığı açıklamada AET ile ilişkilerini 4 yıl boyunca dondurulmasını talep etmiştir. 1979 yılının başında Türkiye, AET ile ilişkilerini dondurduklarını resmi olarak açıklamıştır. Fakat 4 Şubat 1981'de seçilen Süleyman Demirel Hükümeti, Katma Protokol Anlaşması'nın dondurulması kararını geri çekerek ilişkilerin tekrar normalleşmesini sağlamıştır. Türkiye, AET ile yaşadığı krizlerden çıkmak için 24 Ocak 1980'de maliye, döviz kuru ve yapısal düzenleme kanunlarını kapsayan bir istikrar programını uygulamaya koymuştur. Bu yapılanmayla sanayi

politikası değiştirilip ihracata dayalı sanayi politikaları benimsenmiştir. Bu kararların uygulanmasıyla AET'ye olan yükümlülükler kademeli olarak yerine getirilmeye başlanmıştır (Morgil, 2003: 105). Yaşanan olumlu gelişmelerden sonra Türkiye'de yaşanan 12 Eylül darbesi, ilişkilerin bir kez daha bozulmasına neden olmuştur. AET'nin, Türkiye için düşündüğü insan hakları ve demokrasi konusundaki kaygıları bu dönemde daha da artmaya başlamıştır. Bununla birlikte Yunanistan'ın 1981'de topluluğa üye olup Türkiye karşıtı kampanyalar yürütmesi sonucunda AET, Türkiye ile ilişkilerini süresiz olarak dondurduğunu açıklamıştır. Bu durum Yunanistan'ın vetolarıyla 1986 yılına kadar sürmüştür. 1986'dan sonra ise Özal Hükümeti, AET ile ilişkileri geliştirmek ve taraflar arasındaki anlaşmaları uygulamaya koymak için çalışmalara başlamıştır. Bu dönemde de önemli bir konu olan işçilerin serbest dolaşımı Almanya'nın vetolarıyla tek taraflı olarak tekrar ertelenmiştir. Türkiye, Almanya ve Yunanistan'ın vetolarına karşı engelleri aşmak için yeni girişimlere başvurmuştur (Erdoğan, 2013: 212-213). İlk olarak 16 Eylül 1986'da AET ile ortaklık toplantıları gerçekleştirilmiştir. İkili görüşmelerden sonra Türkiye, 14 Nisan 1987'de AET'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. Türkiye'nin, Özal Hükümeti ile uyguladığı ekonomik politikalar AET tarafından olumlu karşılanırsa da üye ülkelerin vetolarına karşı Türkiye'nin üyelik başvurusu askıya alınmıştır (Üçler, 2014: 208-209).

4.2.3 Türkiye'nin SSCB politikası

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında İkinci Dünya Savaşı'ndan önce yaşanan gergin ilişkiler, Soğuk Savaş döneminin başlangıcında da devam etmiştir. İki ülke arasında gergin dönemler olduğu kadar işbirliğinin olduğu dönemlerde vardır (Yılmaz ve Yakşı, 2016: 10). Soğuk Savaş başlamadan önce SSCB lideri Stalin 10 Şubat 1944'te Yalta Konferansı'nda, Türkiye ile ilgili olan boğazlar konusunu gündeme getirmiştir. Umar'a (2004) göre bu tarihte yapılan görüşmeler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye ile SSCB arasında yaşanacak gergin ilişkilerin habercisi olmuştur (Umar, 2004: 396-397).

4.2.3.1 Türkiye-SSCB ilişkilerinde gerginlik dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Ankara'ya bildirilmek üzere "25 Aralık 1925 tarihli Türk-Rus Dostluk Antlaşmasını tek taraflı olarak feshettiklerini" açıklamıştır (Merih, 2006: 81-83). Anlaşmanın feshinden sonra Türkiye, 4 Nisan

1945'te Moskova'ya yeni bir dostluk anlaşması için teklifte bulunmuştur. Bunun üzerine SSCB, 7 Haziran 1945'te yeni bir anlaşma için isteklerinin olduğunu öne sürmüştür;

- 1- Türk-Rus Doğu sınırında değişiklik yapılması (Kars ve Ardahan).
- 2- Herhangi bir saldırıda ortak savunma yapmak amacıyla Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi.
- 3- Möntrö Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi prensibi üzerinde iki hükümet arasında bir anlaşma yapılması.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a, Türkiye'nin 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'yla belirlenmiş Türk-Sovyet sınırının değiştirilmesini ve Boğazlardan üs verilmesini kabul etmeyeceği, Montrö Sözleşmesi'nin ise sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni değil, tüm taraf ülkeleri ilgilendirdiğinden onların da görüşlerinin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin bu istekleri reddetmesi üzerine Sovyetler Birliği, bu tarihten sonra Türkiye'ye karşı ağır bir siyasi baskı kampanyasına girişmiştir (Umar, 2004: 402).

Sovyetler Birliği, Potsdam Konferansı ile 17 Temmuz 1945'te uluslararası alanda da bu isteklerini tekrarlamıştır (Kamel, 1999: 409). Bu konferansta ABD, İngiltere ve SSCB Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesi gerektiği sonucuna varmışlardır. Bu konuda her ülkenin Türkiye'ye karşı isteklerini ayrı ayrı iletmesi kararı ortaya çıkmıştır (Umar, 2004: 403). Konferanstan sonra SSCB, Ankara'ya ilk notasını 7 Ağustos 1946 tarihinde vermiştir. Ayrıca bu notanın birer kopyasını ABD ve İngiltere'ye de göndermiştir. Sovyet notası temelde 5 madde üzerinde oluşturulmuştur:

- 1- Boğazlar tüm ülkelerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalıdır.
- 2- Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olan tüm ülkelerin savaş gemilerine açık olmalıdır.
- 3- Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine özel durumlar dışında kapalı olmalıdır.
- 4- Boğazlardan geçiş sorumluluğu ve boğazların kullanım rejimi Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere ait olmalıdır.
- 5- Boğazların savunma sorumluluğu Türkiye ve Sovyetlere bağlı kuvvetler tarafından yapılmalıdır.

Türkiye, bu notaya 22 Ağustos 1946'da cevap vermiştir. Türk Hükümeti ilk 3 maddenin kabul edilebilir olduğunu, fakat 4. ve 5. maddelerin Türkiye'nin egemenlik ve güvenliği ile bağdaşmadığı bildirilmiştir (Yakut, 2013: 183-184). Sovyetler Birliği, buna karşılık 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye ikinci notayı vermiştir. Birinci notadan farklı olarak Sovyetler Birliği bu sefer notaların kopyalarını ABD ve İngiltere'ye göndermemiştir. Amacı; soruna ABD ve İngiltere'yi karıştırmadan Türkiye ile birlikte kendi aralarında çözmektir. Ancak Türkiye ikinci notanın birer kopyasını ABD ve İngiltere'ye göndermiştir. Ertem'e (2010) göre böylece Sovyetler Birliği bu konuda amacına ulaşamamıştır (Ertem, 2010: 270). Ayrıca ikinci notada Sovyetler Birliği, Türkiye'nin birinci notaya verdiği cevapları çürütmeye çalışarak birinci notadaki isteklerini tekrar açıklamıştır. Uluslararası hak konusunda da bu maddelerin Birleşmiş Milletler'e aykırı olmadığı gibi Türkiye'nin de egemenlik haklarının zedelenmeyeceğini öne sürmüştür. Bu notadan sonra Sovyet uçakları, Türkiye sınırına yakın bölgelerde uçuş yaparak psikolojik olarak baskı uygulamaya çalışmıştır. Türkiye resmi olarak 18 Ekim'de verdiği cevapta, 22 Ağustos'taki hususlarını tekrar ederek Sovyetler Birliği'nin isteklerini geri çevirmiştir. Boğazlar konusu son olarak ABD ve İngiltere'nin 9 Ekim 1946'daki notalarından sonra tartışılmamıştır. O dönemde amaç, bu konuların görüşülmesi için ülkelerin birlikte katılacağı bir konferans düzenlemektir, fakat bu konferans günümüze kadar yapılmamıştır. Türkiye de boğazları 1936 Montrö Sözleşmesi'ne göre yönetmeye devam etmektedir.

Sovyetler Birliği'nin tehditlerinden sonra Türkiye, Batı politikalarına yönelerek NATO'daki bazı ülkelerin olumsuz isteklerine rağmen 17 Ekim 1951'de Yunanistan'la birlikte NATO'ya üye olmuştur (Gürsel, 1968: 236-238). Türkiye, iktidara gelen Demokrat Parti ile birlikte dış politikada Doğu Bloku ülkelerden uzak kalıp, uluslararası alanda da Sovyet politikalarına karşı NATO'ya üye olunca, Sovyetler Birliği'yle olan ilişkileri daha da gerginleşmiştir. Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra, Sovyetler Birliği Ankara'da bulunan Büyükelçiliği aracılığıyla 3 Kasım 1951'de Türkiye'ye yeni bir nota vermiştir. Sovyetler Birliği notada, NATO'yu kapitalist ülkelerin saldırgan politikalarının bir amacı olarak tanıtmış, ayrıca Türkiye'nin bu örgüte katılarak topraklarını NATO'nun saldırgan politikalarına açık hale getirdiğini iddia etmiştir. Türkiye, Sovyetlerin notasına 12 Kasım 1951'de NATO'nun güvenlik politikalarına yardım amaçlı bir savunma örgütü olarak kurulduğunu açıklayarak cevap vermiştir. Notada, Sovyetlerin bölgede yaptığı askeri

hazırlıklardan bahsedilerek, Türkiye'nin de savunma yaptığı ve kendi güvenliğini sağlamakla hükümlü olduğu açıklanmıştır. Türkiye'ye Sovyetler Birliği tarafından 30 Kasım 1951'de aynı içerikte bir nota daha verilmiş, ancak Türkiye bu notaya cevap bile vermemiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, yaptığı açıklamada amaçlarının ülkenin güvenlik politikalarını mümkün mertebede artırmak olduğunu ifade etmiştir (Tuncer, 2017: 319-320). Benhür'e (2004) göre 1953'e kadar Stalin dönemindeki ilişkiler, iki ülke arasındaki sosyal ve ekonomik hayatı da etkilemiştir. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerden dolayı ticaret hacmi de gerilemiştir (Benhür, 2004: 335).

4.2.3.2 Türkiye-SSCB ilişkilerinde durgunluk dönemi

1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği yaptığı açıklamada, Türkiye'den daha önce yaptığı isteklerinden tek taraflı olarak vazgeçtiklerini belirtmiştir. İşyar'a (2009) göre bu dönemde Türkiye-SSCB ilişkilerinde tam olarak bir yumuşama yaşanmasa da gerginliklerin azaldığını ve iki ülke arasında durgun ilişkilerin yaşandığı söylenebilir. Bu değişimlerin sebebi Sovyetlerde yaşanan gelişmelerdir. Çünkü SSCB'nin yeni lideri Nikita Kruşçev'in amacı, barış içinde bir arada yaşamaya dayalı bir dış politika uygulamaktır. Bu ilkeye bağlı olarak Moskova yönetimi, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu tüm komşu ülkeleriyle ilişkilerini normalleşmesi yönünde adımlar atmaya başlamıştır. İlk olarak 30 Mayıs 1953'te bir nota ile Türkiye'den daha önce yapmış olduğu tüm isteklerinden vazgeçtiklerini bildirmiştir. Bu notada Sovyetler Birliği: Türkiye ile ilişkilerini düzeltme amacını, Türkiye'den toprak talebinden bulunmama ve Boğazlar konusunda da eski isteklerinden vazgeçip konuyu yeniden değerlendirme isteğini açıklamıştır. Bu nota ile Sovyet tehdidi tamamen ortadan kalkmasa da yaşanan gelişmeler Türk Hükümeti tarafından olumlu bir şekilde değerlendirilmiştir (İşyar, 2009: 697). Türkiye bu notaya karşılık olarak 18 Temmuz 1953'te "SSCB'nin toprak taleplerinden vazgeçmesini memnuniyetle karşıladığını ve boğazlarında 1936 Montrö Sözleşmesi'ne bağlı olduğunu" açıklayarak cevabını bildirmiştir. Buna karşılık Sovyetler Birliği, 20 Temmuz 1953'te yeni bir notayla boğazlardaki ABD ve İngiltere gemilerinin gittikçe artan sayılarından rahatsız olduğunu belirtmiştir. Notaya karşılık olarak Türkiye, 24 Temmuz'da ABD ve İngiltere gemilerinin ziyaret amaçlı olarak ülkelerine geldiklerini ve Montrö Sözleşmesi'ne uygun olarak hareket ettiklerini açıklamıştır. Sovyet Dışişleri Bakanı, 8 Şubat 1954'te yaptığı konuşmasında Türkiye'ye dostluk önerisinde

bulunmalarına rağmen buna karşılık olarak samimi bir cevap alamadıklarını ifade etmiştir. Buna karşılık olarak Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, 21 Mart 1953'te Sovyet politikalarındaki değişikliklerin esaslı delillerini görmeden önce bunların uygulanması gerektiğini söyleyerek, Türkiye'nin politikalarında gerçekçi olduğunu açıklamıştır. Sovyet Başbakanı Bulganin, Türkiye ile ilişkilerinde yanlışlar olduğunu ancak bu tür politikalara Stalin döneminin neden olduğunu ve artık böyle politikaların olmayacağını belirtmiştir (Tuncer, 2017: 321-322). Kurban'a (2014) göre yapılan karşılıklı olumlu açıklamalara rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerde güvensizliğin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türk dış politikası, Stalin'den sonra uygulanan politikaları bir yenilik olarak değil değişim olarak karşılamıştır (Kurban, 2014: 258).

1955 yılında Bağdat Paktı'nın kurulması, Türkiye-SSCB arasındaki ilişkilerin yeniden Soğuk Savaş çatışması içine çekilerek gerginleşmesine neden olmuştur. Türkiye bu dönemde, Sovyetler Birliği ile Mısır ve Suriye arasındaki bağların sıkılaşmasını endişeyle takip etmiştir. Türk yetkililere göre bu gelişme SSCB'nin Ortadoğu'ya hakim olma isteğinin bir yansımasından başka bir şey değildir. Uslu'ya (2016) göre Türkiye'nin Ortadoğu'da Batı ile hareket etmesi, durgunluk döneminde SSCB ile ilişkilerinin bozulacağını göstergesi olmuştur (Uslu, 2016: 104). Sovyetler Birliği Bağdat Paktı'na ilk tepkisini, Dışişleri Bakanı'nın 16 Nisan 1954'te yaptığı resmi açıklamayla göstermiştir. Açıklamada, Ortadoğu'da bazı Batılı güçler tarafından kurulan askeri örgütün kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan Ortadoğu krizlerine, bu tür örgütlerin neden olduğu iddia edilmiştir. SSCB'nin bu açıklamalarına rağmen Bağdat Paktı, 4 ülkenin üye olduğu bir dayanışma paktına dönüşmüştür (Bağcı, 2014: 67-69). Sovyet medyası, Türkiye'nin kendi çıkarlarını değil emperyalist ülkelerin çıkarlarını koruduğunu ve Türkiye-SSCB arasındaki ilişkilerin ABD tarafından belirlendiğini iddia etmiştir. Türkiye ise tam tersi bu paktın, SSCB saldırılarına karşı oluşturulan bir savunma birliği olduğunu açıklamıştır. 8 Haziran 1956'da Sovyet Elçisi Boris Podtserob, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'yü ziyaret ederek yaptığı açıklamalarla dikkatleri üstüne çekmiştir. Görüşmede SSCB'nin Türkiye'ye gönderdiği mektupta iletilmiştir. Mektupta Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması gibi amaçlarının olduğu vurgulanmıştır (Kurban, 2014: 260-263). Bu açıklamalardan sonra 1957 yılı iki ülke ilişkileri için önemli bir dönem olmuştur. SSCB'nin, Suriye ile askeri anlaşmalar imzalaması ve bunun sonucunda ülkeye silah yardımlarında bulunması, Türkiye için güneyde yeni

bir tehdidin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Tellal, 2000: 122-125). Suriye’de yaşananlar iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden gerginleşmesine neden olmuştur. Türkiye’nin sınırdaki askeri hareketından sonra Sovyet Dışişleri Bakanı 20 Eylül 1957’de yaptığı basın toplantısında, Türkiye’yi Suriye sınırına asker yığmakla suçlayarak bu olayın bölgesel bir savaşa yol açabileceğini açıklamıştır. SSCB lideri Kruşçev 8 Ekim’de yaptığı açıklamada, Türkiye’yi kapitalist güçlerin aracı olmakla suçlamıştır. Başbakan Adnan Menderes, 4 Aralık 1957’de Türk dış politikasını şu şekilde açıklamıştır: ‘İlişkilerimizin üye olduğumuz örgütlerden ayrı değerlendirilmesi yanlış olur. NATO ve Bağdat Paktı üyesi olarak bize karşı olan politikaların müttefiklerimizi de aynı düzeyde ilgilendirdiğini unutmamalıyız. SSCB ile olan ilişkilerimizi de buna göre kurmakta kararlıyız.’ Tuncer’e (2017) göre bu açıklamalardan sonra bir kez daha görülüyor ki Türkiye, SSCB’ye yönelik olan politikalarını Batı’ya göre yönlendirmiştir (Tuncer, 2017: 384).

Durgunluk döneminde, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler incelendiğinde siyasi ilişkilere göre daha çok olumlu gelişmelerin yaşandığı söylenebilir. Türkiye bu döneme kadar en son 1937’de Sovyetler ile bir ticaret anlaşması imzalamıştır. Temmuz 1957’de SSCB tarafından teklif edilen anlaşma sonrası, İş Bankası ve Sovyet kuruluşu arasında teknoloji transferleri için yeni anlaşmalara imza atılmıştır. Aynı dönemde Türkiye’de cam fabrikalarının kurulması da kararlaştırılmıştır. Sovyetler Birliği, üç yıl boyunca üretilen mallarda alım garantisi vererek Türkiye’ye %2.5 faizle 3.4 milyon ruble kredi verdiğini açıklamıştır. 1958’de İş Bankası’ndan sonra Sümerbank da Sovyet kuruluşları ile tekstil fabrikası için anlaşma imzalamıştır. Yapılan karşılıklı anlaşmalardan sonra Türkiye, son üç yılda dış ticaretinin %2.5’ini SSCB ile gerçekleştirmiştir. Tellal’a (2000) göre ekonomik ilişkilerdeki çarpıcı nokta, bu dönemde siyasi ilişkilerin iyi olmadığı ve bunalımların yaşandığı bir döneme denk gelmesidir. İlişkiler sadece ekonomik alanda gelişmekle kalmamış, bürokratik düzeyde de 1939’dan sonra ilk defa Türkiye’den bir bakan 1959 yılında Moskova’yı ziyaret etmiştir. Ekonomi dışında kültür, sanat ve spor alanlarında da karşılıklı ilişkiler başlamıştır. Bu alanlarda iki ülkenin birbirlerini yok saydıkları yirmi yıllık bir dönem kapanmıştır (Tellal, 2000: 144-149).

4.2.3.3 Türkiye-SSCB ilişkilerinde normalleşme ve işbirliği dönemi

27 Mayıs Harekatı'ndan sonra, SSCB'nin Ankara büyükelçisi resmi açıklamada bulunarak yeni hükümeti tanıdıklarını açıklamıştır. Kısa bir süre sonra SSCB lideri Kruşçev, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e bir mektup göndererek, 1950'lerdeki durgun ilişkilerden eski hükümeti sorumlu tutarak yeni ilişkilerinde daha sıkı işbirliği içinde bulunmaları teklifinde bulunmuştur (Kamel, 1999: 411). Ayrıca Sovyet lideri iki ülkeyi birbirinden uzaklaştıran değil yakınlaştıran politikalar uygulanmasının daha doğru olacağını dile getirerek, yeni yönetimle de ilişkilerinin daha iyi olmasını belediklerini ifade etmiştir. Buna karşılık olarak Türkiye 8 Temmuz 1960'ta yaptığı açıklamada, uygulanan politikaların iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilkelerine engel olmadığını belirterek, Türkiye'nin NATO ve CENTO gibi ittifaklardan doğan yükümlülükleri daima uygulayacağını ve bu politikaların daima savunma amaçlı olduğunu belirtmiştir. Tuncer'e (2017) göre Türkiye bu tutumuyla Batı politikalarına bağlı olarak Sovyetlere karşı olumlu politikalar yürüteceğini bir kez daha göstermiştir. Bu dönemde Küba bunalımından sonra Türkiye'deki jupiter füzelerinin kaldırılması iki ülke arasındaki ilişkilerin önünü açmıştır. Olumlu politikalarla birlikte iki ülke arasında resmi ziyaretler de başlamıştır. 29 Mayıs 1963'te Senato Başkanı Hayri Ürgüplü'nün önderliğinde bir heyet, SSCB tarafından Moskova'ya davet edilmiştir. Bu davette Kruşçev, Türkiye'ye yönelik eski politikalarının yanlış olduğunu söyleyerek, yeni dönemde dostluk ilişkileri için hazır olduklarını bir kez daha yinelemiştir (Tuncer, 2017: 473-475).

İşyar'a (2009) göre 1964 Johnson Mektubu'na kadar yakınlaşmama dönemi devam etmiştir. Bu döneme kadar iki ülke uluslararası alanda birbirleriyle ters düşmemek için çaba harcamıştır. ABD'nin 5 Haziran 1964'teki Johnson Mektubu ilişkileri ciddi bir şekilde değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1964'e kadar Türkiye, Batı politikalarına birçok açıdan sadık kalmaya çalışmıştır. Türkiye özellikle ABD'yi dış güvenliği için önemli bir dayanak olarak görmüştür. Johnson Mektubu, bu sıkı ilişkilerde ilk defa ciddi krizlere yol açmıştır. Türk Hükümeti, bu olaydan sonra kuzey komşusu ile olan gergin ilişkilerin gereksizliğini masaya yatırmaya başlamıştır. ABD ile yaşanan krizlerden sonra SSCB ile ilişkilerdeki ilk önemli açılım, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova'ya yaptığı ziyarettir. Yapılan karşılıklı görüşmelerden sonra Sovyetler Birliği ile bedeli ihraç maddeleriyle ödenmek üzere Türkiye'de sanayi tesisleri kurmaları konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ekim

1965'te Sovyetler, Türkiye'de İskenderun Demirçelik Fabrikası, Aliğa Rafinerisi ve Seydişehir Alüminyum tesisleri gibi ağır sanayilerin yapımına başlamıştır. Ekonomik ilişkilere paralel olarak iki ülke arasında siyasi ilişkilerde de olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Sovyet Başbakanı Aleksey Kosigin, 20 Aralık 1966'da Ankara'yı ziyaret ederken buna karşılık olarak Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'de 19 Eylül 1967'de Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu karşılıklı ziyaretler iki ülkede de büyük ilgi ile karşılanmıştır (İşyar, 2009: 702-703). 11 Nisan 1972'de iki ülke arasında imzalanan 8 maddelik İyi Komşuluk İlkeleri Bildirgesi, gelişen ilişkilerin bir göstergesi olmuştur. Bildirgeden sonra ekonomik ve siyasi gelişmeler de devam etmiştir. Sovyet kuruluşunun 50. yılı nedeniyle Moskova'da bulunan Türkiye Devlet Bakanı Zeyyad Baykara'nın heyeti, Sovyet yetkilileri ile Demirçelik Fabrikası'nın kapasitesini artırmak için bir anlaşma imzalamıştır. 1975'te ABD'nin silah ambargosuyla Türk politikacılar, 1970'lerin sonunda tehdidin artık kuzeyden değil Batı'dan geldiğini dile getirmeye başlamışlardır. Türkiye-ABD arasında yaşanan ambargo krizi Türkiye'yi Sovyet desteğine itmiştir (Tellal, 2009: 780). 1976'dan sonra iki ülke arasındaki olumlu ilişkiler askeri alana da yayılmıştır. 25 Ocak 1976'da Sovyetler Birliği'nin Gürcistan'da gerçekleştirdiği tatbikata, Türkiye'den de askeri uzmanlar davet edilmiştir. 13-17 Mart 1977'de iki ülke arasında 10 yıllık Ekonomik Yardım Anlaşması ve Bilimsel Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Sovyetler Birliği, 1978 yılı itibarıyla Türkiye'de 44 farklı alanda projelere destek sağlamıştır. Bu alanda Türkiye, Küba dışında üçüncü dünya ülkeleri arasında en fazla Sovyet yardımı alan ülke konumuna gelmiştir (Tuncer, 2017: 555-556).

Bu dönemde Kıbrıs sorunu ile ilgili konularda Sovyetler Birliği ile ilişkilerin uluslararası dengelere göre farklılaştığı söylenebilir. Sovyetler Birliği adaya ilişkin politikalarda ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu'daki etkilerini azaltacak hareketleri desteklemiştir. Sönmezoğlu'na (2016) göre Türkiye ve Yunanistan NATO'ya girdikten sonra Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorunundaki amacı, NATO'nun Güneydoğu kanadını zayıflatmaktır (Sönmezoğlu, 2016: 150-151). 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye ve SSCB'yi karşı karşıya getiren sorun Türkiye'nin Kıbrıs meselesi olmuştur. Sovyetler Birliği 1963'ten sonra, Türkiye'nin Kıbrıs'ta tek başına egemenlik kurmasını kabul etmeyeceğini uluslararası alanda ifade etmiştir (Topsakal, 2016: 47). Kıbrıs'ta meydana gelen çatışmaların uluslararası boyut haline gelmesi, Sovyetlerin Kıbrıs'a olan ilgisini daha da artırmıştır. 1964 yılında Sovyetlerin ada ile ilgili

tutumları bir kez daha farklılaşmaya başlamıştır. Araştırmacılara göre buradaki asıl amaç Sovyetlerin, Türkiye'ye kendisiyle anlaşmadan bir sonuca varılamayacağına inandırmaya çalışmasıdır. Johnson Mektubu'ndan sonra Kıbrıs olgusunda da iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği yayınladığı bildirimde Kıbrıs'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünde, her iki tarafında hukuki haklarını desteklediğini açıklamıştır. Ayrıca Sovyet Dışişleri Bakanı, BM'de de bu bildirimlerini destekleyici konuşmalar yapmıştır (Sönmezoğlu, 2015: 153-154). Türkiye açısından uluslararası alanda da bunun dile getirilmesi olumlu karşılanmıştır. Sovyetler Birliği bu dönemde 1960 yılında kurulan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin statüsünü de desteklemiştir. Çünkü bunun dışında oluşturulacak her durumda, NATO etkilerinin artırmamasından endişelenmiştir. 1974'te adada yaşanan olaylardan sonra Türkiye'nin birinci müdahalesi Sovyetler tarafından olumlu karşılanmıştır. İkinci müdahalede ise Türkiye'ye karşı başka bir tavır almıştır. Bunun en önemli sebebi; birinci harekattan sonra Türkiye'nin Kıbrıs'ın bağımsız ve toprak bütünlüğünü desteklememesidir. İkinci Barış Harekatı'ndan sonra SSCB, Varşova Paktı üyelerinin de desteğini alarak BM'de bu soruna ilişkin tutumlarda genel olarak Yunan tarafına daha yakın davranmaya başlamıştır. BM'de Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğünün korunması çağrısında da bulunmuştur (Sönmezoğlu, 2016: 401-402).

Türkiye'de yaşanan iç gelişmelerden dolayı 1980-1983 yıllarında iki ülke arasındaki ilişkilerde bir kez daha durgunluk yaşandığı söylenebilir. Tellal'a (2010) göre 12 Eylül yönetiminin ülkedeki anarşiden Moskova'yı sorumlu tutması, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Siyasi ilişkilerde durgunluk yaşansa da ekonomik ilişkilerde gelişmeler kesintisiz olarak devam etmiştir. 12 Eylül yönetimi ile 10 Mart 1981'de Seydişehir Alüminyum Fabrikası'nın genişletilmesi için iki ülke arasında sözleşme imzalanmıştır (Tellal, 2010: 161-163). 1983'te Özal Hükümeti ile siyasi olarak olmasa da ekonomik ilişkilerde önemli gelişmelerin yaşandığı görülmüştür. Ekonomik ilişkilerin dönüm noktası Sovyetlerin iç politikada yaşadığı değişimlerdir. Sovyetler Birliği, yeni lideri Gorbaçov ile devlet mülkiyetinin yerine özel mülkiyeti esas alan *Perestroyka* ekonomi sistemini benimsemeye başlamıştır. Özal Hükümeti'nin de uyguladığı özel ekonomi politikaları, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da ön plana çıkarmıştır (İşyar, 2009: 708). İki ülke arasında enerji alanındaki ilk anlaşma, 18 Eylül 1984'te yapılmıştır. 1986 yılında da 25 yılı kapsayan yıllık 6 milyar

metreküp doğal gaz alımı konusunda anlaşmalar sağlanmıştır (İsmayıl ve Aliyev, 2016: 190). Bu dönemde Özal Hükümeti'yle birlikte Sovyetlere ihraç edilen Türk mallarında artış yaşanmıştır. Özellikle 6 Temmuz 1989'da Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması'yla Sarp sınır kapısının açılması, iki ülke arasında 1990'larda bavul ticaretini başlatmıştır. 1980-1991 yılları arasında ülkeler arasındaki ihracat %261, ithalat ise %506 artış göstermiştir. 1991'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Sovyet ziyareti sırasında iki ülke arasında Dostluk, Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra kurulan Rusya Federasyonu ile yapılan ilişkilerin de temelini oluşturmuştur (Tuncer, 2017:680-681).

5. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE ABD DIŞ POLİTİKASI

Soğuk Savaş döneminde ABD'nin dış politikadaki temel amaçları; ekonomik gücünü artırmak, askeri güvenliğini sağlamak ve ideolojik değerlerini yaymaktır. ABD bu amaçlarına ulaşmak için farklı politikalar uygulamaya çalışmıştır (Gözen, 2014: 107). Bu dönemde uyguladığı ilk politika, İkinci Dünya Savaş'ından sonra Sovyet tehdidine karşı çevreleme politikasıdır. 1947'de Amerikalı Diplomat George Kennan'ın kavramsallaştırdığı çevreleme politikası ile Sovyetler Birliği'nin kendi sınırları içine hapsedilmesi ve böylece komünizmin engellenmesi amaçlanmıştır (Ataman ve Gökcan, 2012: 207).

ABD'nin dünya politikalarına dahil olması, diğer bölgelere açılması ve hakimiyet kurma süreci anlamlarına gelen yayılcılık politikası, Soğuk Savaş'ın başlangıcında etkili olmuştur. ABD'nin dünyaya yayılma tarihi 19.yüzyıla kadar gitse de asıl yayılcılık politikasını bu dönemde gerçekleştirmiştir. ABD bu dönemde genel olarak çıkarlarına uygun bulunduğu, başka ülkelerin politikalarına müdahale etmekten sakınmamıştır. Kegley ve Wiltkopf'a göre ABD, 1940-1966 ve 1986-1991 dönemlerinde açık bir şekilde yayılcılık ilkesine göre hareket etmiştir. Bu dönemde ABD başkanları politika uygularken özellikle yayılcılık ilkesine öncelik vermişlerdir (Gözen, 2014: 108-109). Ayrıca ABD başkanları yayılcılık ilkesini geliştirmek ve Sovyet etkisini sınırlamak için de çeşitli doktrinler uygulamışlardır (Truman Doktrini ve Eisenhower Doktrini gibi) (Ataman ve Gökcan, 2012: 207).

Gözen'e (2014) göre ABD dış politika tarihi boyunca uluslararası sistemde yayılcılık politikasında genel olarak çok taraflılık ilkesini tercih etmiştir. Nitekim Soğuk Savaş boyunca Sovyetler Birliği'ne karşı ittifak sistemlerinin kurulmasında; NATO, SEATO, Bağdat Paktı ve CENTO gibi örgütleri tercih etmiştir. ABD bu örgütlerde öncelikli olarak Batı Avrupa ülkeleriyle, ama aynı zamanda Ortadoğu, Asya ve Uzak Doğu bölgelerindeki ülkelerle de iş birliği yapmıştır. ABD'nin çok taraflılık ilkesine verdiği önemin diğer bir boyutu, Soğuk Savaş boyunca kuruluşuna öncülük ettiği ve aktif olarak katıldığı uluslararası örgütlerdir. Bu örgütlerin başında Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü gibi çok amaçlı ve global üyeli

örgütler bulunmaktadır. ABD, Soğuk Savaş boyunca dış politika hedeflerini bu örgütler içinde aktif rol oynayarak gerçekleştirmeye çalışmıştır (Gözen, 2014: 111-112).

5.1 ABD Dış Politikasının Oluşturulması ve Karar Verme Mekanizması

ABD karar verme sisteminin temelinde federal devlet düzenini kuran, ABD Anayasası vardır. 1789'da yürürlüğe giren bu anayasa esas olarak üç bölümden oluşmaktadır. Dış politikanın oluşturulması ve yetki dağılımının düzenlenmesi açısından birinci bölüm önemlidir. Bu bölüm Amerika'nın iç ve dış politikasında, devlet kurumları arasındaki görev ve yetki dağılımını düzenler. Anayasa'da yasama işlevinin Senato ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kongre tarafından yapılması, yürütme işlevinin de Başkan tarafından yapılması belirtilmiştir. ABD'de dış politika siyasetinin omurgası Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti'nin hakimiyetleri arasında düzenlenmektedir. Ayrıca Amerika'da sivil toplum örgütleri, lobiler, medya, baskı ve çıkar grupları da dış politikada önemli bir etkiye sahiptir. Bu aktörler dış politika sürecine dolaylı yollardan katılarak etkili olmaya çalışmaktadırlar (Gözen, 2014: 72-73).

5.1.1 Başkan

ABD Anayasası'nda Başkan, yürütme organının bütününü temsil eden ve Anayasa çerçevesi içinde en etkili role sahip olan kişidir. Anayasa, federal devlet şeklinin gerçekleştirdiği ulusal birliği oluşturma ihtiyacından dolayı, devlet ve hükümet başkanı yetkilerini toplayarak bütün yürütme iktidarını Başkan'da toplamıştır. 1787 Anayasası'nda belirtilen yetkiler zaman içinde teori ve uygulamalardaki gelişmelerle beraber giderek artmıştır. Anayasa, önemli yetki ve sorumluluklara sahip olan Başkan'ın seçimine de belirli şartlar getirmiştir. Anayasa'da Başkan'ın doğuştan Amerikan vatandaşı, en az 35 yaşında olması ve 14 yıldır Amerika'da ikamet etmiş olması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Ayrıca Anayasa'da Başkan'ın en fazla iki defa ve 4 yıllık bir süre için halk tarafından seçilmesi gerektiği de belirtilmiştir (Akçay, 2010: 30-31).

Başkan'ın dış politikadaki yetkileri ve gücü bütünüyle Anayasa'nın birinci bölümünün ikinci maddesinde açıklanmıştır. Bu madde de hem en sorumlu hem de ülke adına olan Başkan'a temel yetkiler verilmiştir. İlk olarak Devlet Başkan'ı sıfatında dış politikada ülkenin ulusal birliğini temsil ettiği belirtilmektedir. Bu niteliği ile yabancı devlet

temsilcilerini kabul edip ulusal törenler düzenlemektedir. Birçok yetkisiyle Amerika dış politikasının merkezinde yer alan Başkan, dış politikanın oluşturulması ve uygulanmasında birçok yetkiye sahipken aynı zamanda bu politikaların sonuçlarından da sorumlu olacak kişilerin başında yer almaktadır (Önal, 2010: 24-28). Arı'ya (2009) göre dış politikada Başkan'ın en önemli yetkilerinden biri diğer ülkelerle antlaşma yapma yetkisidir. Anayasa'nın ikinci maddesinde Başkan'a, Senato'nun onayı ve tavsiyesi ile diğer ülkelerle antlaşma yapma yetkisine yer vermektedir. Yapılan antlaşmanın yürürlüğe girmesi içinde Senato'da hazır bulunan üyelerin üçte ikilik çoğunluğunun onayı olması gerektiği de belirtilmektedir. Fakat Anayasa'da, yürütme antlaşmaları için Senato'nun onayı ve tavsiyeleri için kanunların nasıl işleyeceği konusunda bir açıklama bulunmamaktadır. Başkan bu maddeye dayanarak diğer ülkelerle, Senato'nun onayını gerektirmeyen yürütme antlaşmaları yapabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD Başkan'ları tarafından birçok yürütme antlaşmaları yapılmıştır. Özellikle 1972'de imzalanan nükleer silahların sınırlandırılmasını öngören SALT 1 Antlaşması'nın yürütme antlaşması olarak yapılması Senato tarafından eleştirilmiştir (Arı, 2009: 89-93).

ABD Anayasası'nda Başkan'a verilen diğer önemli bir yetki; dış politika açısından önemli bir yeri olan silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak tanımlanmasıdır. Bu yetkiyle Başkan, ordunun ulusal ve uluslararası faaliyetleriyle ilgili kararlarda en üst karar verici konumunda bulunmaktadır. Teorik olarak ele alındığında, ABD ordusunun savaş faaliyetleri Kongre kararına bağlıdır. Fakat barışçı askeri faaliyetler Başkan'ın kararına bağlıdır. Soğuk Savaş döneminde pratik olarak ABD başkanları Kongre'nin izni olmadan da orduyu savaşa gönderme kararı almışlardır. 1950 yılında Başkan Harry Truman, Kongre'nin onayı olmadan Amerika ordusunu Kore Savaşı'na göndermiştir. Aynı zamanda 1965'te de Başkan Johnson, Kongre onayı olmadan orduyu Dominik Cumhuriyeti'nin işgali için kullanmıştır (Gözen, 2014: 80). Başkan'ın Anayasa'da belirtilen bir diğer önemli yetkisi büyükelçi ve konsolosluk görevlilerini Senato'nun onayı ile atmasıdır (Sayarı, 2014: 106). ABD'ye atanmış büyükelçi ve diğer kamu görevlilerini tanıma yetkisi dış politika açısından önemlidir. Bu yetkililerin tanıma kararı Başkan tarafından verilmektedir. Başkan, büyükelçinin ABD'de görev yapabilmesine izin vermesi ya da vermemesi, o ülkeyi tanıması veya tanınamaması anlamına gelmektedir. Böylece Başkan'ın, ülkenin ilişki kuracağı devletleri belirleme yetkisine de sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Gözen'e (2014) göre

Başkan'ın dış politika üzerindeki güçlü ve yönlendirici etkisi doktrinlerdir. Birçok başkan, dış politika hedeflerini köklü bir şekilde belirleyen doktrinler yayınlamışlardır. Soğuk Savaş döneminde, ABD dış politikasının şekillenmesi açısından en etkili olan doktrinler şunlardır: Truman Doktrini (1947), Eisenhower Doktrini (1957), Carter Doktrini (1979) ve Reagan Doktrini (1982). Bu doktrinler, uluslararası sistemde ciddi değişikliklere yol açmıştır (Gözen, 2014: 81-83).

5.1.2 Kongre

ABD Anayasası'nda federal hükümetin yasama yetkileri, her eyaletin eşit sayıda temsil edildiği 100 üyeli Senato ve üye sayısının nüfus oranına göre belirlendiği Temsilciler Meclisi'nden oluşan, iki meclisli Kongre'ye verilmiştir.

5.1.2.1 Senato

Her eyaletten iki temsilcinin yer aldığı Senato, Kongre'nin dış politika konularındaki yasama yetkilerinin önemli bir kısmını elinde bulundurmaktadır. Senatörler 2 yılda bir yapılan seçimlerle üçte biri yenilenmektedir. Senato'da görev süresinin 6 yıl olması meclisteki niteliklerini nispeten artırmaktadır. Senato'nun dış politika konusundaki yetkileri etkileyici olmaktan çok denetleyici bir nitelik taşımaktadır (Zengin, 2016: 3-4). Senato'nun önemli yetkilerden biri, Başkan tarafından imzalanan antlaşmaların Senato'nun üçte ikilik çoğunluğu tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesidir. Senato'da kararların genellikle basit çoğunlukla verilmesinin nedeni, dış politika kararlarını tamamen Başkan'ın eline vermek istememesinden kaynaklanmaktadır. Senato, Başkan tarafından imzalanan antlaşmayı onaylayabileceği gibi onaylamayabilir. Bu konuda Senato, hiçbir işlem yapmayarak Başkan'ın imzaladığı antlaşmayı geri de gönderebilir. Ayrıca Senato, antlaşma metninin üzerinde değişiklik yaparak ya da çekince koyarak da antlaşmayı onaylayabilir. Senato'nun dış politikada atamalarını onaylama yetkisi de bulunmaktadır. Anayasa üst düzey bürokratların atama yetkisini Başkan'a vermiştir. Bürokratların göreve başlayabilmelerini ise Senato'nun onayına bağlamıştır. Anayasa'nın bu konudaki amacı, Senato ile Başkan'ın birlikte hareket etmesini istemesidir. ABD tarihine bakıldığında, Senato'nun Başkan tarafından yapılan atama tekliflerini genellikle olumlu karşıladığı görülmüştür (Arı, 2009: 72-74).

5.1.2.2 Temsilciler Meclisi

Temsilciler Meclisi, iki yıl için seçilen toplam 435 üyeden oluşan bir meclistir (Akçay, 2010: 27). Temsilciler Meclisi, dış politika konularında Senato'nun gerisinde kalsa da bütçe konularında Kongre'de, Senato ile birlikte hareket ederek etkinliğini artırmaktadır. ABD Anayasası'nın ikinci maddesinde yasal bir düzenleme olmadığı sürece hazineden hiçbir şekilde para kullanılmayacağı öngörülmektedir. Gözen'e (2014) göre bu madde ile ABD bütçesinin Kongre onayı ile mümkün olabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu konuda dış politika açısındaki önemli nokta, ülkenin dış yardımları, silahlanma ve savaş harcamalarının Kongre'nin onayına bağlı olmasıdır. Bu madde ile Başkan'ın bir ülkeye yardım yapabilmesi için Kongre'nin onayını alması gerekmektedir. Soğuk Savaş döneminde, ABD'den en çok yardım alan ülkeler arasında İsrail, Mısır, Türkiye ve Yunanistan gibi ülkeler yer almıştır. Özellikle Mısır ve Türkiye'ye yapılan yardımlar esnasında Kongre'de ciddi tartışmalar yaşanmıştır (Gözen, 2014: 88). Kongre, dış politika yasası yaparak ABD'nin diğer ülkelerle ilişkilerini olumlu ya da olumsuz yönde değiştirebilmektedir. Başkan'ın dış politika kararlarını denetleyerek, sorgulayarak veya iptal ederek de etkileyebilmektedir.

Anayasa'nın ikinci maddesinde savaş ilan etme yetkisinin Kongre'ye ait olduğu belirtilmektedir. ABD'nin bir ülkeye karşı silahlı güçlerini kullanabilmesi için Kongre'nin onayına ihtiyacı vardır. Genel olarak tüm demokratik ülkelerde olan bu kural, sorunsuz olarak görülmektedir. Fakat pratikte bu düzenleme Amerika'da büyük sorunlara neden olmuştur. ABD, Soğuk Savaş boyunca BM kararlarını uygulamak ya da ikili ittifaklarda bulunmak için birçok savaşa dahil olmuştur. Bu savaşların çoğu Kongre'nin savaş ilanı kararıyla yapılmamıştır. Başkan tarafından verilen kararlar ABD çıkarına uygun olduğu için Kongre, yürütme kanadının bu kararlarına itiraz etmemiştir. Fakat 1960'larda ABD'nin katıldığı Vietnam Savaşı'nda işler iyi gitmeyince hatta yenilgi ve maddi zarar ortaya çıkınca Kongre, Başkan'ın savaşa katılma kararlarını denetleme yoluna gitmeye başlamıştır. Başkan, Kongre'nin savaş ilan etme gücünü dış politikada kuvvet tehdidi veya askeri kuvvet kullanımını yaparak aşmaya çalışmıştır. Bazı dönemlerde de dış politika alanında kuvvet kullanımını içeren kararlarda Kongre'yi, kamuoyu desteğini alarak aşmaya çalışmıştır. Emiroğlu'na (1999) göre Başkan, dış politikada her ne kadar Kongre'nin yetkilerini aşmaya çalışsa da Senato ve Temsilciler Meclisi dış politika kararlarında önemli bir güce sahiptir (Emiroğlu, 1999: 45-49).

5.1.3 Dış politikada baskı grupları ve lobiler

Baskı grupları, ülkedeki karar vericilerin politikalarını etkilemeyi amaçlayan bir örgütlenme biçimidir. ABD'nin siyasal sisteminde, baskı grupları ve lobicilik faaliyetleri önemli rol oynamaktadır. İyi örgütlenmiş ve güçlü mali kaynaklara sahip bazı baskı grupları kendilerinin ilgilendiren konularda Kongre üzerinde etkili olmaya çalışmaktadırlar (Sayarı, 2014: 114). Önal'a (2010) göre Amerika'da partilerin dolduramadığı boşluğu baskı ve çıkar grupları doldurmaya çalışmaktadırlar. Baskı gruplarında siyasi partilerden farklı olarak spesifik amaçlar belirlenmektedir. Baskı grupları yerel ya da ulusal düzeydeki amaçlarına ulaşabilmek için çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Soğuk Savaş döneminde, en çok kullanılan yöntemler dilekçe ve mektup olmuştur. En önemli nitelikleri seçim dönemlerinde kullandıkları oy potansiyelleridir. Baskı gruplarından oluşan etnik lobiler, başka ülkelerden göç ederek Amerika'ya yerleşmiş ve Amerikan vatandaşlığına geçmiş kişilerden oluşmaktadır. Bu lobilerin asıl amacı; ABD politikalarını anavatanlarının lehine etkilemektir. Kongre bu etkilere açık olduğu için, lobiler çoğu zaman dış politikanın şekillenmesinde önemli rol almaktadırlar (Önal, 2010: 35-36).

ABD politikalarında en önemli etnik lobiler; Yahudi, Ermeni ve Yunan lobileridir. Amerika'da bulunan etnik grupların yürüttüğü lobi faaliyetleri her zaman başarılı sonuçlar vermemiştir. Soğuk Savaş döneminde güçlü lobilerden biri olarak bilinen Tayvan lobisi, 1978'de Carter yönetimini ÇHC'ni tanıma girişimlerinden vazgeçirememiştir. O yıllarda benzer bir politikayı Yunan lobisi de gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yunan lobisi yıllarca Kıbrıs politikalarını değiştirmesi için ABD Hükümeti üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. 1974 yılında Kongre'de, Türkiye için ambargo kararının onaylanması için baskı uygulamış ve sonunda başarılı da olmuştur. İsrail lobisi kısmen başarılı olsa da Amerikan silah şirketlerinin, Arap ülkelere silah satışlarını tamamen durduramamıştır. Fakat Arap-İsrail Savaşları'nda, İsrail'in desteklenmesi konusunda önemli etkilere sahip olmuşlardır. Arı'ya (2009) göre dış politikada lobiler, birincil aktör konumunda değildir. Lobilerin başarılı olabilmeleri için öncelikle temsil ettikleri kitlenin mümkün olduğunca büyük olması ve ciddi mali imkanlara sahip olması gerekir (Arı, 2009: 213-214).

5.2 Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD Dış Politikası ve Doktrinler

ABD'nin siyasi geleneğinde her başkanın kendi adını verdiği bir doktrini vardır. Doktrinler, başkanların dönemselsel olarak belirlediği politikaları içermektedir. Dış politikanın oluşturulmasında öncelikli kararlar Başkan'a ait olduğu için, bu doktrinler dış politika açısından temel unsur olarak ele alınmaktadır. Amerika'da Başkan ve doktrinler değişse de ABD dış politikası belirli bir çerçevede devamlılık göstermektedir. ABD tarih boyunca dış politikadaki varlığını doktrinlerle pekiştirmiştir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde dış politikaya ağırlık verilmiş ve bu noktada çeşitli doktrinler ortaya çıkmıştır.

5.2.1 Truman Doktrini (1947)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD-SSCB arasında anlaşmazlıklar ve çıkar mücadeleleri başlamıştır. SSCB'nin güçlü ordularıyla Avrupa'da genişleme politikasına yönelmesi, ABD için ciddi tehdit algıları oluşturmuştur. Sovyetlerin özellikle Yunanistan ve Türkiye'ye yaptığı baskılar Batı'yı endişelendirmiştir. Sovyetlerin yayılcı politikalarına karşı İngiltere, 21 Şubat 1947'de içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle Türkiye ve Yunanistan'a yardımda bulunamayacağını açıklamıştır. İngiltere bu bildirisini 1 Nisan 1947'de ABD Başkan'ı Truman'a ilemiştir. ABD Başkan'ı da 12 Mart 1947'de konuyu Kongre'ye taşımıştır. Truman Kongre'de, Türkiye ve Yunanistan'ın bağımsızlıklarının tehlike altında olduğunu, bu ülkelere yardım edilmemesi halinde Sovyetler altında totaliter rejimlerin oluşacağını ve insanların hürriyetlerini kaybedeceklerini belirtmiştir. ABD'nin ulusal güvenliğinin uluslararası barışla ilişkili olduğunu, bu nedenle ülkelerdeki bağımsızlık ve ulusal bütünlükleri korumak için harekete geçmeleri gerektiğini açıklamıştır (Kalyon, 2010: 9-10). Truman bu konuşmasından sonra Kongre'den 3 istekte bulunmuştur.

1-Türkiye ve Yunanistan'a yardım amacıyla 400 milyon dolar bütçe ayrılmasını.

2-Türkiye ve Yunanistan'a sivil ve askeri personellerin gönderilmesini.

3-Türkiye ve Yunanistan'dan seçilecek personellerin Amerika'da eğitim görmelerini istemiştir.

Başkan'ın isteklerinden sonra yardım görüşmeleri, Kongre üyelerine arasında tartışmalara yol açmıştır. Kongre'de yardımı ABD'nin dış politikasından sapmanın bir

örneği olarak görenlerde vardır. Çünkü bu dönemde ABD dış politikasında yalnızlık politikasını amaçlamıştır. Bazı Kongre üyeleri Yunanistan'a yapılacak yardımları haklı bulup, Türkiye'ye yapılacak yardımları engellemeye çalışmışlardır (Ertem, 2009: 387-388). Kimi Senatörler yapılacak yardımların totaliter rejimlerin güçlendireceği yönünde de yorumlar yapmıştır. ABD'nin bu bölgede herhangi bir çıkarı olmadığından yapılacak yardımların israf niteliği olduğu da tartışılmıştır. Doktrini destekleyen Kongre üyeleri, Türkiye'nin çok partili rejimini demokrasi adına yapılacak bir yardımın kanıtı olarak savunmuşlardır. Ayrıca Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği denge politikasının savaşın kazanılmasında etkili olduğunu savunanlarda, Türkiye'nin bu yardımı hak ettiğini belirtmişlerdir. Kongre'de yapılan ciddi tartışmalara rağmen Truman'ın sunduğu bu doktrin, 22 Nisan 1947'de Kongre tarafından değiştirilmeden kabul edilmiştir. Yasa kapsamında, mali yardımların yanında askeri malzeme, hizmet ve teknik uzmanların gönderilme yetkilerine de yer verilmiştir (Sığırcıkoğlu, 2015: 11).

Kongre tarafından kabul edilen yardım tasarısı; Yunanistan'a 300 milyon ve Türkiye'ye 100 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Bu doktrin, 22 Mayıs 1947'de Başkan'ın imzalamasıyla yürürlüğe girmiştir. Truman "Hiroşima'ya atom bombası atılmasından sonra verdiği en önemli kararın bu yardım kanunu olduğunu belirtmiştir (Güler, 2004: 216)." Doktrin imzalandıktan sonra yardımların başlaması için Türkiye ve Yunanistan ile anlaşmalar yapılmıştır. Türkiye ile ABD arasında, 12 Temmuz 1947'de *Türkiye'ye Yapılacak Yardım Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşmanın imzalanmasından sonra, Türk araştırmacı Nadir Nadi Amerikan yardımı başlıklı yazısında; Türkiye-ABD Yardım Antlaşması'nın ülkenin bağımsızlığını zedelediği yönündeki yaklaşımları sert bir şekilde eleştirmiştir. Türkiye'nin bu dönemde işbirliğine girerek Batı destekli ekonomik yardım aldığını ve antlaşmanın ülkeye hiçbir şekilde zarar vermeyeceğini açıklamıştır (Malkoç, 2006: 102-103).

5.2.2 Eisenhower Doktrini (1957)

1956 yılında İngiltere ve Fransa, Süveyş çevresindeki Mısır topraklarını işgal ederek, Arap ülkelerinden sert tepki almıştır. Ekim 1956'da İsrail askerlerinin Sina yarımadasını işgal etmesi bölgedeki tepkileri iyice artırmıştır. Ortadoğu bölgesinden yaşanan bu olaylar, ABD'yi endişelendirmiştir. Çünkü Ortadoğu'da Batı ülkelerinin prestiji azalırken, Sovyetler bölgenin kurtarıcısı olarak görülmeye başlanmıştır.

Süveyş Krizi'nden sonra ABD, Ortadoğu'daki tehlikenin farkına varmıştır. ABD olaylardan sonra SSCB'nin etkisini artırmasından endişelenmiştir. Başkan Eisenhower bu etkileri önlemek amacıyla harekete geçmiştir (Merih, 2006: 185-187). Başkan, 5 Ocak 1957'de Kongre'ye özel mesaj yollayarak; Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumalarına yardım edebilmek için hükümete, bu ülkelerle işbirliği yapmak ve bunların ekonomik güçlerini arttırmalarına yardım etmek yetkisinin verilmesini istemiş ve bunun için özellikle 3 talepte bulunmuştur:

1-ABD, Ortadoğu için askeri yardım ve işbirliği programları hazırlamalıdır.

2-Komünist ülkelerin saldırısına karşı koymak için yardım isteyen ülkelere, ABD'nin silahlı kuvvetleri yardım etmelidir.

3-Karşılıklı Güvenlik Kanunu gereğince; Ortadoğu için ekonomik ve askeri yardımla ilgili 200 milyon dolarlık bir bütçenin 1958-1959 yıllarında nasıl kullanılacağını kararlaştırılmak yetkisi hükümete bırakılmalıdır (Gönlübol, 1989: 288).

Ortadoğu'da Amerikan askerlerinin kullanılması talebi Kongre'de büyük tartışmalara neden olmuştur. Buna rağmen Eisenhower Doktrini 30 Ocak'ta Temsilciler Meclisi'nde, 5 Mart'ta Senato'da kabul edilmiştir. Bu doktrin iki açıdan ABD dış politikası için önemlidir. Birincisi, ABD Ortadoğu ile olan bağlantısını bir hayli genişletmiştir. ABD bölgedeki ülkelerle hareket ederek komünizmin gelişmesini engellemeye çalışmıştır. İkincisi bu doktrinle ABD, İngiltere ve Fransa'nın bıraktığı boşluğu doldurmak için harekete geçmiştir.

Eisenhower Doktrini karşısında Ortadoğu ülkeleri ikiye ayrılmıştır. Bu doktrini kabul eden ilk ülke Lübnan'dır. Lübnan'dan sonra Pakistan, Irak, Türkiye ve Yunanistan'da doktrini kabul ettiklerini açıklamıştır. Buna karşılık doktrine ilk tepkiler Mısır ve Suriye'den gelmiştir. Bu iki devleti Ürdün ve Suudi Arabistan takip etse de, birkaç hafta sonra Suudi Arabistan tepkilerinden vazgeçerek doktrini olumlu karşıladığını açıklamıştır (Armaoğlu, 2012: 257). ABD'nin bu politikalarına tepki veren SSCB, Eisenhower Doktrini'nin Ortadoğu'ya barışı değil savaşı getireceğini iddia etmiştir. Ayrıca ABD'nin asıl amacının, Ortadoğu ülkelerini kendi egemenliğine altına almak olduğunu da açıklamıştır. Merih'e (2006) göre iki ülkeyi Ortadoğu'da karşı karşıya getiren bu doktrin, Soğuk savaşın hızlanmasında önemli bir etken olmuştur. ABD'nin Ortadoğu'ya girme olanakları artmış ve bu isteğini gerçekleştirmek için

müttefiklerinden hava üsleri istemiştir. Öte yandan bu doktrin, ABD ile SSCB'nin Soğuk Savaş koşullarında Ortadoğu'da karşı karşıya gelmelerini simgeleştirmiştir.

Doktrinin ilanını memnuniyetle karşılayan Türkiye açısından şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: ABD'nin bölgede girişeceği operasyonlar için Türkiye'ye duyduğu ihtiyacın artması sonucunda, Türkiye'deki üsleri önem kazanmıştır. 1954 yılında kurulan İncirlik Üssü doktrin çerçevesinde geliştirilmiştir. Son olarak, Türkiye doktrini desteklemeyen Arap ülkeleri ile gergin bir döneme girmiştir (Merih, 2006: 185-187).

5.2.3 Nixon Doktrini (1969)

1967 yılında İngiltere Suveyş Kanalı'ndan çekildikten sonra ABD, barış ve istikrarı sağlamak için İran ve Suudi Arabistan'a dayalı bir politika izlemiştir (Dalgıç, 2002: 275). Nixon Doktrini olarak adlandırılan bu politika uzmanlar tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

1-ABD bundan sonra dost ülkelerle ortaklık kurmalı, barış ve güvenliği ortak politika olarak paylaşmalıdır.

2-ABD bundan sonra anlaşmazlıkla sonuçlanabilecek sorunları, müzakere ile çözmelidir.

Nixon Doktrini'ndeki temel amaç anlaşmazlıklarda barış ve diplomasiyi desteklemek ve silahlı mücadelelerde ise ikinci ülkelere destek vermektir. Bu politika doğrultusunda Ortadoğu'da Sovyet yayılmasına karşı, ABD'nin İran ve Suudi Arabistan'a olan silah satışları artmıştır. Böylece Ortadoğu'da iki ayaklı (twin pillar) bir politika uygulanmıştır. Başkan bu doktrinle birlikte, Asya'ya yönelik tüm ABD politikalarını değiştirmeyi amaçlamıştır. Özellikle Vietnam'da müttefikleri ile birlikte mücadele etme yerine, onlara askeri yardımları sağlayıp, askeri varlığını azaltmayı hedeflemiştir (Orsam, 2018: 1).

ABD'nin bu politikayı uygulamak için Ortadoğu'da desteklediği ülkeler İran ve Suudi Arabistan'dır. Bu ülkelere destek verilmesinin nedeni; 1960 ve 1970'lerde Irak'ın ABD ile yakın ilişkilere girmemesi, aksine 1968'de Baas Rejimi'nin SSCB ile sıkı bağlara sahip olmasıdır. İran, oluşturmak istediği büyük ordu için ABD'nin silah ve eğitim desteğine ihtiyaç duymuştur. Ayrıca İran, İsrail'in güvenliği için bölgede Arap olmayan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi açısından da önemlidir. Fakat ABD'nin Şah yönetimindeki İran'a yönelik bu politikaları beklenmeyen sonuçları beraberinde

getirmiştir. İran'da artan ABD varlığı, muhalif seslerin yükselmesine yol açmıştır. 1979'da Humeyni önderliğindeki muhaliflerin gerçekleştirdiği devrim, Şah yönetimine son vermiştir. Devrimden sonra İran, anti Amerikancı ve anti Siyonist söylemlerin içine girerek tüm bölgede İslam Devrimi'nin yayılması için çalışmalara başlamıştır. İslam Devrimi'nden sonra yaşanan rehine krizi iki ülke arasındaki tüm askeri ve ekonomik ilişkilere son vermiştir (Dalgıç, 2002: 275-276). Nixon Doktrini ile başlayan, İran ve Afganistan'daki gelişmelere kadar devam eden ABD politikalarını etkileyen olaylar yalnız bunlar değildir. 1978'de SSCB'nin Etiyopya ile anlaşma yapması, 1979'da Güney Yemen'in Kuzey Yemen topraklarını işgal etmesi, Türkiye ve Pakistan'ın CENTO'dan ayrılmaları ve 1980'de rehine kurtarma girişiminin başarısız sonuçlanması ABD'nin bölgedeki politikalarını etkilemiştir. Ayrıca bu olaylardan sonra, ABD bölgeye yönelik politikalarını tekrar gözden geçirmek zorunda kalmıştır (Arı, 1999: 74).

5.2.4 Carter Doktrini (1980)

1977'de Başkan seçilen Jimmy Carter, Nixon döneminde başlatılan silahlandırma politikasını sürdürmüştür. Carter döneminde ABD, İran'a nükleer teknoloji yardımı yapmaya başlamıştır. ABD'ye yakın ilişkiler kuran Şah yönetimi, 1979'da ülkede yaşanan devrim sonrası ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Devrimden sonra ABD politikaları açısından Ortadoğu bölgesindeki dengeler altüst olmuştur. Gerger'e (2012) göre ABD'nin iki ayaklı politikasından biri yok olmuştur. İran'da kurulan İslam Cumhuriyeti, bölgede itibarı yok olmuş milliyetçilik ve İslam duyarlılığını tekrar artırmıştır. Milliyetçi rejim altında kamu ağırlıklı karma ekonomisini geliştirerek, ABD ile çatışmacı bir ilişkiye girmiştir. Bu dönemden sonra ABD, Ortadoğu'da ikili bir strateji uygulamaya çalışmıştır. Birincisi bölgede doğrudan bir askeri varlık kurmayı amaçlamıştır. İkincisi ise, buna bağlı olarak yerel müttefik politikalarını genişletmek istemiştir. 1979'da Sovyetlerin Afganistan'a girmesi ABD için iyi bir bahane yaratmıştır. ABD bu dönemde Afganistan'da hükümete karşı olan dinci akımlara destek vererek Sovyetleri bölgede sıkıştırmayı amaçlamıştır. Carter yönetimi, böylece hem SSCB'yi bir savaş batağına sokmuş hem de Körfez'e ilişkin saldırılara karşı meşruiyet kaynağı bulmuştur (Gerger, 2012: 384-386).

ABD Başkan'ı 23 Ocak 1980'de Kongre'deki konuşmasında " Basra Körfezi'ne yapılacak bir saldırının, ABD'nin yaşamsal çıkarlarına yöneltmiş bir saldırı olarak

kabul edeceğini ifade etmiştir.” Truman Doktrini ile karşılaştırılarak Carter Doktrini olarak adlandırılan bu açıklama, ABD’nin yaşamsal çıkarlarını korumak için askeri müdahalede bulunabileceği belirtilmiştir (Keskin, 2009: 527). Arı’ya (1999) göre Carter Doktrini, Afganistan ve İran’da meydana gelen olaylar çerçevesinde ABD dış politikasında dönüm noktası olan bir dönemi (1970-1980) kapatmıştır. Bu doktrinle ABD, Basra Körfezi’ndeki çıkarlarının tehdit edilmesi durumunda güç kullanacağını ve bölgenin kendileri için hayati önem taşıdığını açıklamıştır. Başkan Carter, Kongre’deki konuşmasında SSCB’ye karşı kesin bir tavır almaları gerektiği üzerinde durmuştur. Bu konuda SSCB’ye ekonomik yaptırımlar uygulanacağını ve Moskova’da düzenlenecek olimpiyatlara ABD’nin katılmayacağını da açıklamıştır. Ayrıca konuşmasında, savunmaya ayrılan bütçenin artırılacağını ve askeri gücün başka bölgelerde kullanılmak üzere geliştirilmesi gerektiğini de belirtmiştir (Arı, 1999: 169-170).

5.2.5 Reagan Doktrini (1985)

ABD Başkan’ı Ronald Reagan, uluslararası terörizm ve demokrasi adına üçüncü dünya ülkelerinde baskıcı rejimlere karşı mücadele eden gruplara yardım ederek uluslararası politikada yeni bir doktrin geliştirmiştir (Karadağ, 2016: 180). Doktrinın amacı, Soğuk Savaş’ın son yıllarında komünist ülkelerin dünya üzerindeki etkisini kırmayı hedefleyen bir dış politikadır. ABD, bu doktrinle birlikte Afrika, Asya ve Latin Amerika’daki anti komünist hareketlere açık bir şekilde destek vermiştir (Oas, 2016: 1). Başkan Reagan’ın 1985’teki ulusa sesleniş konuşmasında açıkladığı doktrine göre, ABD anti-komünist ayaklanmalara destek verecektir. Bu doktrin Afganistan, Angola, Kamboçya ve Nikaragua’da uygulanmıştır (Keskin, 2009: 527). Reagan yönetimi, her ne kadar bu ülkelerde direniş hareketlerini desteklemek için demokrasi yanlısı politikalar uygulamışsa da desteklediği yerel hareketler politikaları uygulamada yetersiz kalmıştır (Hook ve Spanier, 2014: 145). ABD’nin Reagan dönemindeki diğer dış müdahalesi Karayipler’deki Grenada adasına yapılmıştır. Adada darbe nedeniyle ortaya çıkan ayaklanmayı ve hükümetin SSCB ile yakınlaşmasını gerekçe gösteren ABD, 7 bin kişilik bir askeri kuvvetle adaya çıkarma yapmıştır. Grenada gibi küçük bir adanın işgali, askeri harekatı aşan politik bir önem taşımıştır. Bu müdahalenin amacı, üçüncü dünya ülkelerindeki çatışmaların Marksist ideolojiden kaynaklandığını göstermektir.

Bostanoğlu'na (1999) göre Reaga'nın dünya politikası, iki döneme ayrılarak incelenebilir. Birinci dönemde ülkedeki savunma sistemi yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Orta Amerika'da anti komünistlerin desteklenmesi ve Ortadoğu'da yeni bir barış planının hazırlanması hedeflenmiştir. İkinci dönemde ise; Sovyetler ile ciddi görüşmelerin yapılması öne çıkmıştır. İki lke arasındaki görüşmelerde her zaman olumlu sonuçlar çıkmasa da çatışmaların yerine diplomasinin hakim olduğu bir politika yürütülmüştür.

Reagan'ın, SSCB ve komünizme karşı uyguladığı politikalarda diğer önemli bölge Avrupa'dır. Sovyetlerin 1980'lerin başında Doğu Avrupa'ya orta menzilli füzeler yerleştirmeye kalkması, iki ülke arasında krizlere yol açmıştır. ABD, mtfeiklerinin baskısı ile SSCB'ye bu silahların tamamen ortadan kaldırılmasını önermiştir. Fakat bu teklif reddedilmiştir, bunun zerine ABD daha güçlü bir antikomünizm tutum takınmaya başlamıştır. Bu dönemde antikomünizme destek ve Yıldız Savaşları olarak bilinen Stratejik Savunma İnisiyatifi önemli bir yer tutmuştur. Bu savunma inisiyatifi SSCB'yi askeri harcamalarını artırmaya zorlayarak, ekonomik açıdan sıkıştırmayı n gören bir stratejidir. Reagan döneminin sonları doğru Sovyetler, askeri harcamalarını azaltmak zorunda kalmıştır (Bostancıoğlu, 1999: 294-297).

6. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

6.1 Stratejik İttifakın Kuruluş Dönemi (1947-1964)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin gelişmesi genel olarak Washington-Moskova rekabetine paralel bir seyir izlemiştir (Sönmezoğlu, 2016: 42). Savaş sonrasında düzenlenen Potsdam Konferansı'nda tartışılan önemli konulardan biri Türk Boğazları olmuştur. ABD, İngiltere ve SSCB; Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. Konferansta, 3 ülkenin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerine ne karar verilmiştir Türkiye bu konferansta ABD'nin desteğini alamamıştır. Potsdam Konferansı'ndan sonra ABD'nin boğazlarla ilgili politikaları değişmeye başlamıştır. Türk Boğazların uluslararası bir statü kazanması yönündeki fikrini değiştirerek Boğazların Türk hakimiyeti altında kalmasını istemiştir. Türkmen'e (2012) göre bu değişimin ABD politikası için farklı nedenleri vardır. Doğu Avrupa'yı Nazilerden kurtaran Sovyet ordusunun bu bölgelerden ve İran'dan çekilmemesi, Yunan iç savaşında komünist gerillalara verilen destek ve özellikle SSCB'nin Türkiye'ye yönelik notaları ABD'nin yeni bir tutum takınmasına neden olmuştur.

ABD, SSCB'nin Türkiye'ye uyguladığı baskı ve notalara karşı ilk desteğini 6 Nisan 1946'da göstermiştir (Türkmen, 2012: 59-60). 11 Nisan 1944'te Washington'da vefat eden Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşı, ABD Deniz Kuvvetleri'nin en büyük savaş gemilerinden biri olan Missouri zırhlısı tarafından Türkiye'ye getirilmiştir. 'Missouri'nin uluslararası politika için önemi; İkinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren antlaşmanın bu gemide imzalanmasıdır'. Naaşın Missouri ile Türkiye'ye getirilmesi kamuoyu için sıradan bir ziyaret olmamıştır. Türk kamuoyu ve basın bu ziyareti coşkuyla karşılamıştır. Missouri'nin İstanbul'a gelmesi Türkiye'nin ABD ile yakınlaşma çabalarının olumlu sonucu olarak değerlendirilmiştir (Güler, 2004: 211). Türk basını, Missouri'nin Türkiye'ye gönderilmesini ABD'nin SSCB'ye karşı yaptığı bir hamle olduğunu belirtmiştir. Son Posta gazetesi, ABD'nin Akdeniz'de büyük bir deniz gücü olduğunu ve bunun tüm dünyaya ispatlamak amacıyla olduğunu yazmıştır. Türk gazetecilere göre, dünyanın en büyük gücü olan ABD artık dosttu ve bu gücünü medeniyet şartlarına göre iyi bir niyetle kullanmıştır. Missouri'nin ziyareti Türkiye-ABD ilişkilerinde belirgin bir iz bırakmıştır. Ertem'e (2009) göre savaş gemisinin asıl amacı ABD'nin SSCB baskısına karşı Türkiye'nin yanında olduğunu göstermeye

çalışmasıdır (Ertem, 2009: 383). Türkiye-ABD ilişkilerinin yön değiştirmeye başladığını gösteren başka bir gelişme; ABD Başkan'ı Truman'ın Chicago'da yaptığı açıklamasıdır. Truman, Ortadoğu ülkelerinin stratejik önemi ve toprak bütünlüğünün tehdit edilmesi yönündeki açıklaması ve Türkiye Başbakan'ı Saraçoğlu'nun Türkiye'nin de aynı amaçları paylaştığını ifade etmesi, iki ülke arasındaki yakınlaşmayı göstermiştir. Türkmen'e (2012) göre bu açıklamadan sonra ABD, boğazlardan sonra Türkiye'nin toprak bütünlüğünü de savunduğunu belirtmiştir. Bu gelişmeler Sovyet yönetiminin 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye yeni bir nota verilmesi ile sonuçlanmıştır. ABD'nin bu notaya tepkisi sert olmuştur. Başkan Truman, "SSCB'nin asıl amacının Türkiye'ye hakim olmak olduğunu söyleyerek Türkiye'yi kesin olarak Sovyetlerin eline bırakmama kararı aldıklarını açıklamıştır." ABD, SSCB'ye verdiği notada boğazların kontrolünün sadece Türkiye'ye ait olması gerektiğini ve Türkiye'ye yönelik herhangi bir tehditte konuyu Birleşmiş Milletler'e taşıyacağını açıklamıştır (Türkmen, 2012: 60-61). Türk dış politikasındaki Sovyet baskısı Türkiye'nin ABD'ye daha da yakınlaşmasına neden olmuştur. Türkiye, Sovyetlere karşı güvenliğini korumak ve ekonomisini düzeltmek için ABD ile diplomatik faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.

6.1.1 Truman Doktrini

Sovyetler Birliği'nin boğazlar üzerindeki istekleri reddedilmesine rağmen Türkiye'ye yaptığı baskı devam etmiştir. Bu baskının Türkiye için önemli sonuçlarından biri; ordusunu savaş sırasındaki mevcudunda tutma zorunluluğu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Türkiye, ordusunun bir kısmını terhis etmek ve ekonomik durumunu geliştirmek istemesine rağmen SSCB baskısı buna imkan vermemiştir. 1947'de Türkiye'nin stratejik önemine rağmen İngiltere, Türkiye'ye yapmakta olduğu askeri ve ekonomik yardımları kesmeye karar vermiştir. İngiltere, ABD'ye bir mesaj göndererek "Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı askeri ve ekonomik yardımları kesmeyi ve Yunanistan'daki askerlerini geri çekmeyi planladığını bildirmiştir" (Gönlübol, 1989: 211).

ABD Başkanı Truman, bu bildiriye 12 Mart 1947'de Kongre'ye taşımıştır. Başkan, Kongre'de Türkiye ve Yunanistan'a yardımı öneren ve Truman Doktrini olarak bilinen önemli açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamasında en çok vurguladığı konu Sovyet yayılmacılığı, totaliter saldırganlığın çevrelenmesi ve özgür hakların desteklenmesidir.

Kongre’de, Türkiye ve Yunanistan’ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün her ne pahasına olursa olsun korunmasını ve bu ülkelerin güçlü ekonomiye sahip olmaları için her türlü gayretin sarf edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Akalin, 2003: 18). Başkan bu ülkelerin stratejik öneminden bahsederek, Kongre’den Türkiye ve Yunanistan’a yardım amacıyla 400 milyon dolar bütçe ayrılmasını istemiştir. Yardım tasarısı Kongre’de uzun tartışmalardan sonra Türkiye’ye 100 milyon, Yunanistan’a ise 300 milyon dolar verilmesi şeklinde belirlenmiştir. Yardım Yasası Antlaşması olarak belirlenen Truman Doktrini, 22 Nisan 1947’de Senato tarafından, 9 Mayıs 1947’de de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Bu doktrin 22 Mayıs 1947’de Başkan tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmiştir (Güler, 2004: 216).

Türk Hükümeti, kamuoyu ve basının büyük bir bölümü Kongre tarafından onaylanan Truman Doktrini’ni memnuniyetle karşılamıştır. Kalyon’a (2010) göre bu doktrin bir taraftan devam eden SSCB tehdidi karşısında ABD ile işbirliği için önemli bir adım olmuştur. Diğer taraftan doktrin ekonomik kalkınmaya ve ordunun güçlenmesine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda doktrin Türkiye’nin yalnızlığına da son vermiştir. Türkiye’nin savunma politikalarına yön veren siyasi ve askeri bürokratlar bu yardımların kısa dönemde kurtuluş aracı olduğunu ve yardımların ABD ile karşılıksız bir dostluktan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu konuda beyanat veren Türk Hükümeti; Türkiye’nin SSCB ve komünizm tehdidi altında olduğunu, savaş nedeniyle ekonomisinin gelişmediğini ve ordunun modernleşmediğini bu nedenle Türkiye’nin diğer ülkelerden daha fazla yardıma ihtiyacı olduğunu açıklamıştır. ABD’ye bu söylemlerle yardımların arttırılması yönünde talepte bulunduğu görülmüştür (Kalyon, 2010: 13). ABD yardımları bazı yönleriyle tartışmalara neden olsa da genel olarak olumlu karşılanmıştır. Türk gazeteleri, bu dönemde doktrinin yararlarını anlatan haber ve köşe yazılarıyla dolmaya başlamıştır. Bu yardımları; Türkiye’ye yapılan baskıların bundan sonra ABD’ye yapılmış olacağını ve Sovyet tehditlerinin ortadan kalkacağı şeklinde değerlendirenler de olmuştur. Bazı yazarlar ise olumsuz eleştiri yaparak Türkiye’nin artık Batı’nın bir karakolu olacağını iddia etmişlerdir (Erhan, 2009: 532).

Truman Doktrini, Türk dış politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır (Erhan, 2009: 535). Türkiye, doktrinden sonra dış politika felsefesini genel olarak Batı’ya bağlı kalmak ilkesi ile uygulamaya başlamıştır. Bunun içinde Batı Bloku’nun kurduğu siyasal, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmayı hedeflemiştir (Sander, 1979: 36) Kalyon’a (2010) göre, Türkiye doktrinden sonra fiilen Batı Bloku tarafında yer almış

ve küresel emperyalizmin etki alanına girmiştir. Türkiye'nin askeri olarak dışa bağımlılığının temelleri bu doktrin ile atılmıştır. Truman ile başlayan yardımlar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sadece malzeme altyapısını değil geleneksel altyapısını da değişime zorlamıştır (Kalyon, 2010: 21).

Truman Doktrini'nin Türk dış politikası üzerindeki etkileri, somut olarak Ortadoğu politikaları üzerinde görülmüştür. Özellikle Filistin sorunundaki tutumunda Batı ile hareket etmeye başlamıştır. Türkiye doktrine kadar Arap ülkelerini destekleyen bir politika izlerken, doktrinden sonra ABD'nin bu konudaki tutumunun etkisinde kalarak politikasını değiştirmiştir. Doktrinden önce bölgede bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını desteklerken, İsrail'in kuruluşundan kısa bir süre sonra devleti resmi olarak tanımış ve ülkesinden de Yahudilerin İsrail'e göç etmelerine izin vermiştir. Böylece, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında yıllarca sürecektir kötü ilişkilerin temeli atılmıştır (Bağcı, 2014: 9). Truman Doktrini'nden sonra dış politikada yaşanan başka bir gelişme Türkiye'nin Asya ve Afrika politikalarında görülmüştür. Türkiye bu dönemde bağımsızlığını yeni kazanan Asya ve Afrika ülkeleri ile siyasi ilişkiler kurmamıştır. 1949'da ilk Asya Ülkeleri Toplantısı'na davet edilmesine rağmen katılmamıştır. Bu dönemde Endonezya Sorunu için toplanan Asya Siyasi Konferansa katılmayan tek Asya ülkesi Türkiye'dir. Yapılan davette, Avrupalı ülke olarak Asya Konferansı'na katılmaya hakkı olmadığını belirtmiştir. Böylece Türkiye konferanslara bir gözlemci bile göndermeyerek Asya ve Afrika hareketleri ile ilişkilerini kesmiştir (Aksoy ve Güler, 2010: 72-73).

Truman Doktrini, ABD ve SSCB arasındaki işbirliğinin artık devam etmediğini ortaya koymuştur. Doktrin, ABD'nin yalnızlık politikasını terk edip komünizm tehdidi altındaki ülkelere mali ve askeri yardım yapmasını kapsamıştır. Nitekim, ABD bu doktrin ile SSCB'ye karşı aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Batı tipi siyasal ve ekonomik liberalizmin tüm dünyada kabul görmesinin önündeki en büyük engelin komünizm yayılması olduğu propagandası hız kazanmıştır. Tarafların doktrinden sonra karşılıklı olarak ideolojik ilkelere yaptığı göndermeler, Soğuk Savaş'ın temel unsurları olmuştur. Erhan'a (2009) göre Truman Doktrini'nin başarıyla uygulanması, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin dış politikasını şekillendirmiştir. Böylece doktrin, kısa bir süre sonra kurulacak NATO, SEATO ve Bağdat Paktı gibi savunma örgütlerine ve Marshall Planı'na ön ayak olmuştur (Erhan, 2009: 535).

6.1.2 Marshall Planı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ekonomisi tamamen çökmüştür. Ekonomik kaynaklarını savaş boyunca tüketen ülkeler, savaştan sonra ekonomilerini besleyecek kaynaklar bulamamıştır. Bu durumu fırsat bilen Sovyetler bu ülkeler üzerindeki komünist propagandalarını arttırmıştır. Avrupa devletlerinin ekonomik sıkıntılarını çözmek isteyen ABD, 1946 yılına kadar bu ülkelere 15 milyar dolar yardım yapmıştır. Fakat yapılan yardımlar Avrupa ekonomisine hareket kazandırmamıştır. Avrupa'nın bu yardımlarla gelişemeyeceğini fark eden ABD, bu amaç doğrultusunda farklı bir ekonomik plan uygulamaya karar vermiştir. ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde bu planı açıklamıştır. George Marshall açıklamasında, Avrupa ülkelerinin kendi aralarında bir ekonomik işbirliğine girmelerini ve birbirlerinin eksiklerini tamamlamaları gerektiğini belirtmiştir. ABD Hükümeti ise bu genel işbirliği sonucunda ortaya çıkacak olan açığın kapanması için yardım etmeyi planlamıştır (Güler, 2004: 220).

Marshall Planı olarak adlandırılan Avrupa Kalkınma Projesi'nin hazırlığı, 12 Temmuz 1947'de İngiltere ve Fransa önderliğinde yapılmıştır. Bu projeye Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 16 Avrupa ülkesi (İngiltere, Fransa, İtalya, Federal Almanya, Türkiye, Belçika, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, Hollanda, Norveç, Portekiz, Avusturya, İsveç ve İsviçre) katılmıştır. Bu ülkeler aralarında gerekli işbirliğini gerçekleştirmek ve Marshall Planını uygulamak için Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (OECD) kurmuşlardır. Ayrıca bu ülkeler, 22 Eylül 1947'de ABD Kongresi'ne sunulmak üzere ekonomik programlar hazırlamışlardır (Akalin, 2003: 231-232). Bu programlardan sonra ABD Hükümeti, 3 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu'nu çıkarmıştır. ABD Hükümeti bu kanuna dayanarak 16 Avrupa ülkesine milyarlarca dolar yardım yapmıştır (Özkan, 1993: 19). Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkelerine verilen yardımların bir bölümü karşılıksız bir bölümü de ödünç verme biçiminde yapılmıştır. En çok yardım alan ülkeler ele alındığında; İngiltere (3.2 milyar dolar), Fransa (2.7 milyar dolar), İtalya (1.4 milyar dolar), Federal Almanya (1.3 milyar dolar) ve Hollanda (1.1 milyar dolar) en çok yardım alan ülkeler olmuştur (Akalin, 2003: 233).

Türkiye Avrupa Kalkınma Projesi'nde hazırlanan programlar sonucunda, ABD'den 615 milyon dolar bütçe yardımı almak için başvuru yapmıştır. Türkiye'nin bu başvurusu savaş yıkımına uğramadığı ve ekonomisinin kendi şartlar içerisinde normal

seyirde olduğu gerekçesiyle ABD uzmanları tarafından reddedilmiştir (Gürbüz, 2010: 160). Ayrıca ABD uzmanları, Türkiye'deki döviz stoklarının ve dış ticaret dengesinin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Türk Hükümeti tarafından gerekli görülen Marshall Yardımına, Türkiye'nin kabul edilmemesi ülkede hayal kırıklığına neden olmuştur. Güler'e (2004) göre Türk kamuoyu, Türkiye'yi ekonomik olarak yalnız bırakan ABD'nin gelecekte politik olarak da ülkeyi yalnız bırakacağını düşünmüştür. Bu dönemde Türkiye doğrudan ABD Hükümeti'ne başvurarak verilen kararın tekrar gözden geçirilmesini istemiştir (Güler, 2004: 222). Türkiye bu başvurusunda, ekonomik durumla askeri ve siyasal istikrar arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. Ankara'daki ABD Büyükelçiliği de Washington'a bir rapor göndererek Türkiye'nin ekonomik durumu dolayısıyla yardım verilecek ülkeler listesine alınması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin isteği üzerine konuyu bir kez daha ele alan ABD Hükümeti, Avrupa İktisadi İşbirliği Antlaşmasını imzalanmadan Türkiye'yi de Marshall Planı içine almaya karar vermiştir. Türkiye bu plana dahil olduktan sonra yardımlardan yararlanmak için 4 Temmuz 1948'de ABD ile Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nı imzalamıştır (Ertem, 2009: 392). Türkiye, Marshall Yardımı ile 1948 ve 1949 yılında 59 milyon dolar yardım almıştır. Bu anlaşmaya kredi olarak verilen yardımlar da dahil edildiğinde yardımların toplamı 74 milyon dolara ulaşmıştır. ABD, 1948-1952 döneminde Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye toplam 352 milyon dolar yardım yapmıştır (Aksoy ve Güler, 2010: 83)

6.1.3 NATO'nun kuruluşu ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB'nin yayılma politikalarına karşı Batı Avrupa ülkeleri, ortak bir savunma sistemi kurmaya karar vermişlerdir. İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg 17 Mart 1948'de Brüksel Antlaşması'nı imzaladıktan sonra, Eylül 1948'de askeri amaçlı Batı Birliği Savunma Örgütü'nü kurmuşlardır. Buradaki amaç, yeni bir savunma gücü oluşturmaktan çok ABD'yi bu hareketin içine dahil etmektir. ABD ise daha önce aldığı dış politika kararı uyarınca bütün askeri örgütlere sessiz kalmayı tercih etmektedir. Fakat Soğuk Savaş koşulları, ABD'nin bu politikasından vazgeçmesine neden olmuştur. Özellikle ulusal çıkarlarını korumak ve SSCB'nin yayılmacı politikalarına karşı Avrupa'yı da içine alacak bir savunma paktı kurmayı amaçlamıştır. Bunun üzerine Batı Birliği Savunma Örgütü üyeleri ile ABD, Kanada, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz ve İzlanda Washington'da bir araya gelerek NATO'yu kuran Kuzey Atlantik Antlaşması'nı 4

Nisan 1949'da imzalamışlardır (Armaoğlu, 2012: 229-230). NATO'nun kurulmasını öngören bu antlaşma 24 Ağustos 1949'da yürürlüğe girmiştir (Eroğlu, 1957: 44).

Türkiye'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı ile başlayan ABD ittifakı 1949'dan sonra NATO'ya üye olma amacıyla devam etmiştir (Ataöv, 1969: 203). Bu dönemde Türkiye birçok nedenden dolayı NATO'ya ilgi duymaya başlamıştır. Araştırmacı Çağrı Erhan'a göre en önemli 4 neden şu şekilde ele alınabilir;

1- Türkiye, bu dönemde 1945'teki Sovyet baskılarına atlatamamıştır, bu nedenle 1947'de ABD ile kurulan yakın ilişkiler Sovyet isteklerinden doğan endişeleri azaltmamıştır. İkinci Dünya Savaşı boyunca izlenen realist politika, Türkiye'yi dünyada yalnız kalma korkusu içine itmiştir (Merih, 2006: 135). Topal'a (2016) göre bu nedenle Türkiye, NATO'nun içinde yer alarak bu yalnızlığı terk etmek istemiştir. Böylece ülke topraklarının savunulması kolaylaşacak ve ordu da daha modern hale getirilecektir (Topal, 2016: 118).

2- NATO'nun dışında bırakılması durumunda ABD'den alınan yardımların azalacağı endişesi de vardır. Türkiye, NATO'ya üye olarak ABD'den aldığı yardımları koruma istemiştir.

3- Türkiye bu dönemde NATO üyeliğini Batı yanlısı bir dış politikanın gereği olarak görmüştür.

4- Türk kamuoyunun çoğunluğu bu örgüte katılmanın gerekliliğine inanmaya başlamıştır. Bazı Türk araştırmacılar çok partili döneme geçiş sürecinin devam edebilmesi için, Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile birlikte NATO içinde yer alması gerektiğini savunmuşlardır. Aksi durumda Türkiye'nin demokrasiden uzak kalacağını iddia etmişlerdir (Merih, 2006: 136).

6.1.3.1 ABD açısından Türkiye'nin NATO üyeliği

Türkiye'nin NATO'ya alınmasına karşı olan muhalefeti ikna açısından en önemli rolü ABD'nin oynadığı söylenebilir. Truman Doktrini ile başlayan SSCB'yi çevreleme politikası uyarınca ABD'nin Türkiye'ye olan ihtiyacı giderek artmıştır. Sönmezoğlu'na (2016) göre bunun siyasi ve askeri nedenleri vardır;

1- Türkiye, Sovyetleri çevreleme politikası açısından önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Sonraki dönemlerde Türkiye'nin Kuzey Atlantik Örgütü'nün dışında Bağdat ve Balkan Paktı gibi örgütlerde önemli rol oynaması bu durumu kanıtlamıştır.

1949'dan sonra Sovyetlerin Avrupa'da üzerinde baskı uygulayabileceği ülke Yugoslavya'dır. Bu dönemde Yunanistan'daki iç savaş dikkate alındığında bu ülkenin savunulabilmesi için Türkiye'nin önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Türkiye, sahip olduğu petrol kaynakları açısından giderek önem kazanan Ortadoğu açısından da önem taşımaktadır. Coğrafi konumu dışında Batı'ya yakın bir Müslüman ülke olarak Türkiye, bu bölgede ABD açısından önemli bir konuma sahiptir.

2- Bölgesel olarak ABD'nin askeri stratejileri de Türkiye'nin önemini arttırmıştır. Bu dönemde Sovyetlerin Avrupa'da gerçekleştireceği bir harekatı durdurmaya yönelik ABD stratejisi, hava kuvvetlerine dayanmıştır. ABD'nin hava kuvvetlerindeki silahların çoğunluğu kısa ve orta menzilli uçaklardır. Dolayısıyla Sovyetlerin askeri merkezlerine ulaşmak için bu uçakların ülkenin sınırlarına yakın bölgelerde hareket etmeleri gerekmiştir. Bu nedenle ABD, Türkiye'den sağlanacak hava üslerine önemli ölçüde ihtiyaç duymuştur.

3- SSCB ile uzun bir sınırı bulunan Türkiye'nin NATO'ya dahil oluşu, muhtemel bir blokları çatışmada kara kuvvetleri açısından Batı Bloku'na önemli bir avantaj sağlayacaktır (Sönmezoğlu, 2016: 54-55).

4- Son olarak ABD'nin güvenlik tedbirlerini genişletmek istemesi askeri açıdan önemli bulunmuştur. Sander'e (1979) göre ABD gittikçe güçlenen Sovyetlere karşı güvenlik tedbirlerini geliştirmek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin ABD desteğiyle NATO'ya alınması bu tedbirler açısından çok önemlidir. Bütün bu değerlendirmeler, ABD'nin gözünde Türkiye'nin önemini artırmıştır (Sander, 1979: 55).

6.1.3.2 Türkiye'nin NATO'ya girişi

17 Mart 1948'de Brüksel Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye, kurulacak olan Kuzey Atlantik Örgütü'ne kurucu üye olmak istediğini belirtmiş, fakat hazırlık çalışmaları bitmesine rağmen örgütten herhangi bir çağrı alamamıştır (Başer, 2014: 4). ABD ve Kanada'nın örgüte katılmaları kesinleşince Türkiye dışarıda kalmamak için isteğini daha sık dile getirmeye başlamıştır. Haziran 1948'de Türkiye Başbakanı Hasan Saka, ABD ile aralarındaki işbirliğinin askeri bir ittifakla somutlaştırılması gerektiğini açıklamıştır (Merih, 2006: 137). Şubat 1949'da Avrupa Ekonomik İşbirliği toplantısında Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Türkiye'nin NATO'ya girmesinin mümkün olmaması durumunda; Türkiye İtalya, Yunanistan, Fransa ve İngiltere'yi içeren bir Akdeniz Paketi kurulması fikrini ortaya atmıştır. Bütün çabalara rağmen

Türkiye'nin NATO'ya alınmaması Türk kamuoyunda sert tepkilere neden olmuştur. Türkiye olumsuz havaya rağmen 11 Mayıs 1950'de CHP iktidarının son günlerinde örgüte üyelik başvurusunda bulunmuştur. Fakat başvurudan istenilen sonuç elde edilememiştir (Erhan, 2009: 545).

Türkiye'nin NATO'ya başvuru yaptığı dönemde, Kore Savaşı'nın yaşanması örgüte girmesi için önemli bir fırsat olmuştur. 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırmasıyla Kore Savaşı başlamıştır. Kuzey Kore karşısında Güneyliler fazla direnememiştir. 27 Haziran'da toplanan BM Güvenlik Konseyi, üye devletlerin Güney Kore'ye askeri yardımda bulunmaları için çağrıda bulunmuştur. Türkiye'de iktidara yeni gelen Batı yanlısı Demokrat Parti tarafından bu çağrı, Türkiye'nin NATO'ya girebilmesi için bir fırsat olarak algılanmıştır. BM Güvenlik Konseyi 27 Haziran tarihli kararlarını Türk Dışişleri Bakanlığı'na telgrafla bildirmiştir. Buna karşılık Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Konsey'in kararlarını desteklediklerini ve askeri yardım içinde hazır olduklarını belirtmiştir. 25 Temmuz 1950'de Bakanlar Kurulu: "Kore'de hizmet vermek üzere 4500 mevcutlu silahlı Türk ordusunun Birleşmiş Milletler emrine vermeyi karar altına aldığını" telgrafla BM Genel Sekreterliği'ne bildirmiştir. Türkiye BM'nin çağrısına ABD'den sonra ilk yanıt veren ülke olmuştur. 15 ülkenin asker gönderdiği Kore'ye ABD'den sonra en fazla asker gönderen ülke yine Türkiye olmuştur. Kore'ye asker gönderme konusunda Başbakan Adnan Menderes'in etkisi oldukça fazladır. Çünkü Başbakan, Türkiye'nin izlediği Batı yanlısı politikanın kanıtlanarak, NATO'ya girebilmesi için önemli bir fırsatın çıktığına inanmıştır (Merih, 2006: 137-143).

Türkiye 1 Ağustos 1950'de Kore'ye asker gönderme kararından hemen sonra NATO'ya üyelik için tekrar başvuruda bulunmuş, fakat bu başvurusu da NATO Konseyi tarafından kabul edilmemiştir (Turan, 2012: 515). Türkiye'nin ikinci başvurusundan sonra ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın Akdeniz Paketi'nde yer almasını istemiştir. Bu pakta İngiltere, İtalya, Yunanistan, Türkiye ve Mısır'ın üye olmaları düşünülmüştür. ABD'ye göre böylece NATO üyesi olan ülkelerle NATO dışında kalan fakat ittifaka yakın ülkeler arasında Akdeniz'in güvenliğini sağlayacak bir pakt oluşturulacaktır. Türkiye, bu paktın gerçekleştirilme olasılığının zayıf olduğunu düşünmüştür. Çünkü bu dönemde Mısır ile İngiltere'nin aynı pakt içinde yer alması olanaksız görülmüştür. Erhan'a (2009) göre Türkiye, Akdeniz Paketi fikrine tamamen sırt çevirmemiştir. Türk Hükümeti, bunu NATO'ya üyelik için atılması gereken bir adım olarak

değerlendirmiştir. ABD 15 Mayıs 1951'de müttefiklerine Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmasını önermiştir. Araştırmacılara göre bu kararın ardında Türkiye'nin sürdürdüğü ısrarlı girişimlerden ziyade değişen dünya koşulları yatmaktadır. Daha önce değinildiği gibi Sovyetlerin saldırılarına karşı, ABD'nin karşılık vermesi için SSCB'ye yakın ülkelerde hava üslerine ihtiyacı vardır. ABD Türkiye'den bu amaç için kullanılmak üzere üs istemiş, fakat Türkiye'den NATO üyeliği gerçekleşmeden bu isteğinin yerine getirilemeyeceği cevabını almıştır. Ayrıca Kore Savaşı'nda Türk askerlerinin sergilemiş olduğu mücadele, ABD kamuoyunda Türkiye'nin SSCB tehdidi karşısında yalnız bırakılmaması gerektiği yönünde görüşleri ortaya çıkarmıştır (Erhan, 2009: 548). ABD dışındaki NATO üyeleri Türkiye'nin üyeliği konusunda farklı görüşler taşımışlardır. ABD NATO üyeleri ile yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile İttifak Antlaşması'nın olduğunu, bu nedenle Türkiye'nin NATO'ya alınmaması için ortada hiçbir nedenin bulunmadığını belirtmiştir. ABD'nin bu teklifi NATO'da tepkilere neden olmuştur. NATO'nun İskandinav üyeleri Norveç ve Danimarka örgütün genişlemesi halinde, kendi çıkarları dışında kalan Akdeniz Bölgesi'nin korunması için savaşa girmekten çekindiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca NATO'nun sadece bir savunma ittifakı olmadığını siyasal, sosyal ve kültürel açıdan birbirine benzeyen ülkelerin bir araya gelmesiyle oluşturulduğunu vurgulamışlardır. NATO'nun Avrupalı üyeleri, örgüte katılacak yeni üyelerin kendilerine yapılmakta olan ABD yardımlarından pay alacaklarını düşünerek, örgütün daha fazla genişlemesini desteklememişlerdir (Gönlübol, 1989: 230).

Türkiye'nin NATO'ya alınmasına itiraz eden en önemli güç İngiltere olmuştur. İngiltere, Ortadoğu'da etkisini arttırmak için Ortadoğu Komutanlığı projesi üzerinde durmuştur. Bu projeyi gerçekleştirmek için de Türkiye'yi kilit ülke olarak görmüştür. Bu projede Türkiye ve İngiltere dışında Mısır ve Yunanistan'ın da yer alması planlanmıştır. Bu açıdan, NATO'ya üye olan bir Türkiye'nin Ortadoğu ile pek fazla ilgilenmeyeceğinden endişe duyan İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya alınmasını desteklememiştir. Nitekim İngiltere hem ABD baskısı hem de Türkiye'nin kısmen de olsa bu projeye destek vereceğine söz vermesi üzerine tavrını değiştirmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 57).

Türkiye'nin NATO'ya alınmasını kolaylaştıran önemli unsurlardan biri ABD Kongresi'nin bu yöndeki olumlu tutumlarıdır. Kongre'de üyeler Türkiye hakkında olumlu bir havanın yaratılması için çaba göstermişlerdir. 1948'lerde bölgenin ABD

açısından stratejik ve siyasal önemi konusunda sürekli bilgiler vermişlerdir. Kongre’de Türkiye'nin NATO'ya üye olması görüşüldüğünde çoğunlukla destekleyici konuşmalar yapılmıştır (Sander, 1979: 61). ABD'nin desteğiyle NATO üyelerinin tutumu, Türkiye ve Yunanistan'a karşı yumuşamaya başlamıştır. NATO Bakanlar Konseyi 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Ottawa’da yaptığı toplantıda, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak çağrılmalarına oybirliğiyle karar vermiştir. Bu sırada Danimarka, Norveç ve Belçika genişleme konusundaki tereddütlerini devam ettirmiştir. Başbakan Adnan Menderes, 21 Eylül 1951'de Türkiye'nin NATO'ya davet edilmesinin hem hükümet hem de kamuoyunu memnun ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu davetin uluslararası güvenliğin sağlanması için önemli olduğunu da açıklamıştır. Türkiye'nin NATO'ya üye olması hemen gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın hangi komutanlığa bağlanacakları konusunda anlaşamamaları olmuştur (Başer, 2014: 5). Bu anlaşmazlıklar çözüldükten sonra, 17 Ekim 1951'de NATO Konseyi Londra'da yaptığı toplantıda ayrı ayrı kabul ettiği protokollerle Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını kabul etmiştir. 17 Ekim 1951 Protokolü'nün TBMM tarafından onaylanması ile Türkiye, 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye olmuştur (Türkman, 2014: 143).

6.1.4 ABD yardımı ve ikili anlaşmalar

Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra ortak düşman olgusu Türk dış politikasına daha çok yansımaya başlamıştır. Türkiye'nin çıkarları ile NATO'nun ve ABD'nin çıkarlarının özdeş görüldüğü bir dış politika anlayışı yerleşmiştir. Bağcı'ya (2013) göre Türkiye'nin politik tercihinde Sovyet kaynaklı güvenlik endişesinin etkisi kadar, Batılılaşma çabasının ve ABD'den ekonomik ve askeri yardımların devamlılığının sağlanması da önemli rol oynadığı söylenebilir. Soğuk Savaş döneminde değişen uluslararası konjonktür, ABD'nin hem kendi güvenlik stratejisini hem de NATO'nun bu stratejideki rolünü değiştirmesine neden olmuştur. Türkiye, mümkün olduğunca ABD ile yakın ilişkiler içinde olmak ve SSCB'den gelecek tehditlere karşı elini güçlendirmek istemesi dolayısıyla ABD'nin stratejilerine destek vermiştir. ABD'nin Soğuk Savaş dönemi stratejilerinde Türkiye son derece önemli bir konumda yer almıştır. Özellikle Doğu Bloku'na karşı geliştirilen stratejilerde Türkiye'nin kilit rolünün olduğu dönemin ikili anlaşmalarında oldukça belirgindir. Nitekim bu durum ABD'nin Ortadoğu'da en fazla yardım yaptığı ülkenin Türkiye olmasından da

anlaşlmıştır. Türkiye'nin, Truman Doktrini ve Marshall Planı'yla birlikte almaya başladığı askeri ve ekonomik yardımlar NATO'ya girmesi ile daha da artmıştır (Bağcı, 2013: 137-138).

Türkiye-ABD ilişkilerinin özellikle askeri alanda gelişmesine paralel olarak iki ülke arasında çok sayıda askeri, teknik ve ekonomik ikili anlaşmalar imzalanmıştır. 1950'lerin ortalarından itibaren TBMM'de ve kamuoyunda ikili anlaşmaların niteliği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Erhan'a (2009) göre bu dönemde ABD ile yapılan ikili anlaşmaların sayısı ve alanları konusunda günümüzde bile kesin rakamlar yoktur. Bu konuda her dönemde çelişkili bilgiler ileri sürülmüştür. 1966'da Başbakan Süleyman Demirel'in açıklamasına göre; Türkiye ile ABD arasında 1952-1960 döneminde 54 ikili anlaşma yapılmıştır. Fakat 1970'te hükümetin yaptığı açıklamalara göre bu anlaşmaların sayısı 91'dir. Sayıların çelişkili olmasının nedeni, anlaşmaların çoğunluğunun meclise getirilmemesi ve gizli nitelikte olmasıdır. Bu anlaşmaların 16'sı kanunla onaylanmış anlaşma, 12'si Teknik Harita Anlaşması, 4'ü Bilimsel İşbirliği Anlaşması, 13'ü de 1954 tarihli Askeri Tesisler Anlaşması'na dayanan uygulama anlaşmalarıdır. Diğer bilinmeyen anlaşmalarda yardım ve tesislerin statüsüne ilişkin anlaşmalardır (Erhan, 2009: 556). Bu ikili anlaşmalar, Türkiye'ye askeri ve ekonomik alanda sağladığı yararların yanı sıra birçok olumsuz gelişmenin ve anlaşmazlıkların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği ve sonrasında yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde ABD'nin Türkiye topraklarında açtığı tesisler ve yapılan tatbikatlar, Sovyetlerin tepkisini çekmiştir. Bu dönemde sayısı tam olarak bilinmeyen ikili anlaşmaların dördü incelenecektir.

6.1.4.1 Ortak Güvenlik Anlaşması

Türkiye, NATO'ya üye olmadan önce Ortak Güvenlik Anlaşması ile ABD'nin taraf olduğu tüm askeri mükellefiyetleri yerine getirmeyi kabul etmiştir. Böylece Türkiye NATO'ya dahil olmadan ABD ile askeri anlaşmalar imzalamıştır (Bağlan, 2014: 55-56). Bu anlaşma, mektup teatisi ile 7 Ocak 1952 tarihinde yapılmasına rağmen, TBMM tarafından 10 Mart 1954'te onaylanmış ve 19 Mart 1954'te Resmi Gazete'de yayınlanmıştır (Armaoğlu, 1991: 184). 7 maddeden oluşan anlaşmanın 2. maddesi ile ABD, Türkiye'nin savunma kapasitesini arttırmak için gerekli bütün tedbirlerin alınmasını öngörmüştür. Anlaşmanın 4., 5. ve 6. maddeleriyle, Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye verilen yardımların dağıtılmasını düzenleyen 4 Temmuz 1948

Anlaşması'nın bazı bölümleri değiştirilmiştir. Ekonomik yardım çerçevesinde Türkiye'ye sokulan ABD mallarına sağlanan kolaylıkların, bundan sonra askeri malzemeleri için de gösterilmesi kabul edilmiştir (Erhan, 2009: 555).

Merih'e (2006) göre bu anlaşmada ilginç olan nokta, İngilizce ve Türkçe başlıklarının farklı olmasıdır. İngilizce başlık, An Agreement Between the United States of America and Turkey Realiting to Mutual Security (ABD ve Türkiye Arasında Karşılıklı Güvenliğe İlişkin Anlaşma) iken, anlaşmanın siyasi ve askeri niteliğini hiçbir atıfta bulunmamıştır. Türk Hükümeti bunu, Türkiye ile ABD Hükümeti arasında Münakid Ekonomik İşbirliği Anlaşması olarak çevirerek TBMM'den geçirilmesini kolaylaştırmıştır (Merih, 2006: 243).

6.1.4.2 NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması

NATO Kuvvetler Statüsü, 19 Haziran 1951 tarihinde NATO üyesi ülkeler arasında imzalanmıştır. Anlaşma, NATO üyesi ülkelerde bulunan ABD askerlerinin yetki, sorumluluk ve ayrıcalıklarını düzenlemektedir. NATO Konseyi tarafından kabul edilen bir anlaşma olduğu için, diğer NATO üyeleri gibi Türkiye de anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır (Armaoğlu, 1991: 194). Türkiye'nin 25 Ağustos 1952 tarihinde imzaladığı bu anlaşma, 20 Mart 1954'te TBMM tarafından onaylanmıştır (Bozdağlıoğlu, 2012: 467). Bu anlaşma ile ABD'nin Türkiye topraklarında askeri personeller bulundurması, askeri tesisler ve üsler kurması kabul edilmiştir. Anlaşmanın içerdiği bazı hükümler anlaşılmaz ve yoruma açıktır, bu nedenle sonraki yıllarda Amerikan askeri personelin Türkiye'de işlediği suçlar ve karıştığı olaylar dolayısıyla birçok sorun yaşanmıştır. Bu sorunlar nedeniyle kamuoyunda Amerikan askeri varlığına karşı büyük tepkiler oluşmuştur (Merih, 2006: 244). Anlaşmadaki hükümlere göre, bir eylem ABD yasalarına göre suçsa zanlı ABD tarafından, Türk yasalarına göre suçsa Türkiye tarafından yargılanacaktır. Fakat hem ABD hem de Türkiye yasalarına göre suç olarak nitelendirilen eylemlerin oluşması durumunda, yani yetki çatışmasının ortaya çıktığı hallerde izlenecek yol son derece tartışmalıdır. Böyle bir durumda Amerikalı personelin resmi görevi sırasında işlediği suçlardan dolayı Türk mahkemeleri tarafından yargılanması söz konusu değildir. Anlaşma hükümlerinde bu suçun niteliği saptanmamış, dolayısıyla her türlü suç bu kapsam içinde değerlendirilmiştir (Erhan, 2009: 557). Ataöv'e (1969) göre NATO Kuvvetler

Statüsü, Türkiye'deki uygulaması ile ABD personellerine birtakım önemli ayrıcalıklar vermiştir (Ataöv, 1969: 212).

6.1.4.3 Askeri Tesisler Anlaşması

Türkiye NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşmasına taraf olduktan sonra, ülkesinde kurulacak ABD askeri tesislerinin durumu ABD ile yaptığı Askeri Tesisler Anlaşması ile düzenlemiştir. Bu anlaşma, Bakanlar Kurulu'nun 27 Ağustos 1953'te verdiği yetkiye dayanılarak 23 Haziran 1954 tarihinde imzalanmıştır. Anayasa onay yetkisini Bakanlar Kurulu'na tanıdığı gerekçesiyle anlaşma meclisi getirilmemiştir. Anlaşmanın içeriği uzun süre gizli tutulduktan sonra, bir bölümü Milli Birlik Komitesi üyesi Haydar Tunçkanat tarafından açıklanmıştır. Tunçkanat'a (1975) göre anlaşmada savunma tesisleri, üs veya mevzi adları altında hangi çeşit askeri tesislerin nerelerde kurulacağı konusu açık bırakılmıştır. ABD Hava Kuvvetleri'ne ait uçakların, Türk Hava Kuvvetleri'ne ait alanlarda uçuş yapabilmeleri de şartsız olarak kabul edilmiştir (Tunçkanat, 1975: 221-240).

NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması'na dayanılarak, ABD ile Türkiye arasında çok sayıda teknik anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'de 90'dan fazla askeri ve sivil nitelikte ABD tesisi kurulmuştur (Merih, 2006: 244). Sander'e (1979) göre Türkiye'de kurulan Amerikan üs ve tesisleri dört ayrı kategoride incelenebilir: 1- Hava üsleri 2- Stratejik füze üsleri 3- Radar ve muharebe tesisleri 4- Üslerde görevli personellerin kaldıkları tesisler. Türkiye bu üs ve tesisler için ABD'ye toplam 32 milyon metrekarelik toprak parçası tahsis etmiştir. İkili anlaşmalara uygun olarak ABD tarafından 14 Ekim 1953 tarihinde İzmir'de Çiğli 6. müttefik Taktik Hava Kuvvetleri kurulmuştur. 5 Mart 1955'te de Adana'da İncirlik Havaalanı inşa edilmiştir. Bu üs Türkiye'ye verilecek stratejik askeri malzemenin ana giriş alanı olarak kullanılmıştır. İncirlik Üssü 1957 yılından sonra U-2 istihbarat uçaklarının üs ve faaliyet merkezi haline gelmiştir. Bunların dışında Türkiye'de kurulan diğer üsler ise şunlardır: İzmit Hava Üssü, Diyarbakır Hava Üssü, Manisa, Afyon, Konya, Samsun, Trabzon, Erzurum ve Ankara radar-telsiz tesisleri kurulmuştur. Bu üs ve tesisler her ne kadar ABD kontrolünde olsa da Türk yetkililer, bu üslerin Türk Hükümeti'nin kontrolünde ve Türkiye devletinin malı olduklarını ifade etmektedirler. Yürürlükteki ikili anlaşmalara göre ABD personeli bu üsleri kullanabilmektir. Fakat Türk

Hükümeti'nin izni olmadan başka ülkelere karşı girişilecek hareketlerde kullanamazlar (Sander, 1979: 118-119).

6.1.4.4 Atom Enerjisi Anlaşması

Atom Enerjisi Anlaşması, Türkiye ile ABD arasında yapılan işbirliğinin genişliği açısından önemlidir. Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar, anlaşmanın imzalanmasından bir yıl önce ABD Başkanı Eisenhower ile yaptığı konuşmasında atom programına atıfta bulunmuştur. Konuşmasında “Barış için hür dünyanın güvenliğine gönülden bağlı olan bizler için bu plana tam destek olmaktan başka bir yol yoktur” açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamadan sonra, ikili bir anlaşma için iki ülke temsilcileri arasında görüşmeler başlamıştır (Sander, 1979: 113).

Atom enerjisinin barışçıl amaçlarla kullanılması öngören anlaşma, 10 Haziran 1955 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşma TBMM tarafından 14 Aralık 1956'da 6864 sayılı kanunla onaylanmıştır (Bağlan, 2014: 60). Anlaşmaya göre Türkiye, ABD'nin vereceği bilimsel yardımla barışçıl ve insancıl amaçlarla nükleer araştırma merkezleri kurabilecektir. Anlaşmanın 2. maddesine göre, reaktörde kullanılacak zenginleştirilmiş uranyum ABD tarafından Türkiye'ye verilecektir. 9.maddede ise enerji üreten reaktörlerin planlanması, inşası ve işletilmesi taraflarca temenni edilmiştir (Erhan, 2009: 559) Amaç Türkiye'nin orta ve uzun vadedeki enerji ihtiyacını karşılayacak bir atom santralini kurulmasıdır. Bunu hayata geçirebilmek için Türk ve Amerikan Hükümeti arasında uzun müzakereler yapılmıştır. Fakat iki ülke arasında yapılan müzakerelere rağmen nükleer enerji konusunda istenilen amaca ulaşılmamıştır (Bağlan, 2014: 60).

6.1.5 27 Mayıs ve sonrası ilişkiler

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Türkiye'de askeri yönetimin dış politikası mevcut politikaya göre bir değişiklik göstermemiştir. Darbeden hemen sonra yönetim yayınladığı bildiriye; Türkiye'nin ittifaklarına ve taahhütlerine sadık durumda bulunduğunu dolayısıyla NATO'ya ve CENTO'ya bağlı olduğunu ifade ederek dış politikada herhangi bir değişikliğin olmayacağını açıklamıştır (Eşel, 2017: 410). ABD Büyükelçisi Fletcher Warren 27 Mayıs Harekatı hakkında Washington'a gönderdiği mesajında darbenin iç politika dolayısıyla ortaya çıktığını ve ABD karşıtı bir hareket olmadığını bildirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Melih Esenbel de Türkiye'nin Batı'ya karşı olan yükümlülüklerine bağlı kalacağını ABD Hükümeti'ne

bildirmiştir. Darbe ile ilgili doğrudan bilgi edinmek isteyen Büyükelçi Warner, 28 Mayıs'ta Orgeneral Cemal Gürsel'le görüşmüştür. Bu görüşmede Orgeneral Gürsel, Türkiye'nin mali desteğe ihtiyacı olduğunu açıkça belirtmiştir (Aknur, 2012: 551). Yeni Türk yönetimi 30 Mayıs'ta ABD ve İngiltere, 31 Mayıs'ta da Sovyetler Birliği tarafından tanınmıştır. 3 Haziran'a kadar yeni yönetimini tanıyan ülkelerin sayısı 32'ye yükselmiştir. Yeni hükümetin dış politika konusunda benimsediği ilkeler, Batılı müttefikleri tarafından özellikle de ABD Hükümeti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Gönlübol, 1989: 323). ABD Başkanı Eisenhower, Cemal Gürsel'e 11 Haziran 1960 tarihinde gönderdiği mesajında, Gürsel Hükümeti'nin seçimler yapmak ve hükümet idaresini yeni seçilecek iktidarlara devretmek konusundaki azmini övmüştür. Ayrıca Türkiye'nin NATO ve CENTO ile bağlarını koruma konusundaki tutumunda da memnuniyet duyduğunu ve iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliğinin süreceğini açıklamıştır. Bu mesaja karşılık olarak Cemal Gürsel 30 Haziran 1960'ta, Türkiye ve ABD arasındaki geleneksel dostluğun derin ve sağlam temellere dayandığını ve artarak devam edeceğine inandığını belirten bir mesajı ABD Başkanı'na iletmiştir. Aknur'a (2012) göre ABD Hükümeti her ne kadar yeni yönetimin samimiyetinden şüphe duymasa da Menderes yönetiminden farklı bir iktidarla karşı karşıya olduklarını, yeni yönetimin Menderes Hükümeti kadar Batı yanlısı olmadığını farkındadır. Yeni hükümetin ABD ve Batı dünyasına, demokrasiye dönüş ve uluslararası örgütlere bağlılık konusunda verdiği güvencelerin birinci nedeni dışarıdan gelecek bir mücadeleyi önlemektir. İkinci nedeni ise, içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan bir an önce kurtulabilmesi için ekonomik yardıma ihtiyaç duymasıdır. Demokrat Parti döneminde hükümetin aldığı ekonomik yardımı olumlu kullanmaması ABD yönetimini endişelendirmiştir. Fakat yeni hükümetin Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluş aşamalarını başlatarak tavsiye edilen ekonomik ve askeri önlemleri alması, ABD'nin politika değiştirmesine neden olmuştur. Türk Hükümeti planlı bir ekonomiye geçme çalışmalarına başlamış, ayrıca ordu içindeki gereksiz savunma masraflarını kısmak için de orduda tasfiye kararını almıştır. Bu tasfiyenin gerçekleştirmesindeki mali destek, NATO Başkomutanı General Nordstad'ın aracılığıyla ABD'nin verdiği 12 milyon dolarlık yardımdan sağlanmıştır (Aknur, 2012: 552) 27 Mayıs'tan sonra iki ülke arasında, ABD'nin Türkiye'ye 400 milyon dolar tutarında bir kredi açması için görüşmeler başlamıştır. Görüşmeler sonucunda ABD çeşitli kanallardan ekonomik yardıma başlamışsa da bu yardım 1960'da istenen rakama ulaşmamıştır. ABD Senatosu'nda açıklanan rakamlara göre

1960 yılı içinde Türkiye'nin aldığı dış yardımın %75'ini ABD sağlamıştır. NATO Bakanlar Konseyi 1962'de üye ülkelere, Türkiye ve Yunanistan'a yardımların arttırılması konusunda çağrıda bulunmuştur. Ayrıca Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de Türkiye'nin NATO içinde kendisine düşen görevi yerine getirebilmesi için ABD'nin Türkiye'yi yüklü ve uzun vadeli ekonomik yardım ile desteklemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu çabaların bir sonucu olarak, sivil hükümetler döneminde ABD'nin Türkiye'ye verdiği ekonomik yardımda önemli bir artış görülmüştür. Bu yardım sürekli bir artış göstererek 1961'de 126 milyon, 1962'de 180 milyon ve 1963 yılında da 237 milyon dolara yükselmiştir (Sander, 1979: 205-206).

6.1.6 Küba Krizi

Küba Krizi, Sovyet Birliği'nin Küba topraklarına orta menzilli füzeler yerleştirmesiyle başlamıştır (Bozkurt, 2017: 225). Bu kriz hem uluslararası politikada hem de Türk dış politikasında önemli değişimlere yol açmıştır. Küba Krizi iki blok liderini Soğuk Savaş döneminde ilk kez nükleer savaşın eşiğine getirmiştir. Öte yandan krizin savaşa dönüşmeden çözülmesi de bloklar arasında yumuşama dönemini başlatmıştır. Türkiye açısından ise; ABD ve NATO ilişkilerinin gözden geçirilmesinde ve müttefik ilişkisinin ciddi olarak sorgulanmasında önemli bir rol oynamıştır (Yılmaz, 1998: 279). Türkiye'nin bu krize taraf olmasına giden süreç, 1957'de ABD'nin Avrupa'ya orta menzilli füzeler yerleştirme kararına olumlu yanıt vermesi ile başlamıştır. İki ülke arasında Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi hakkındaki anlaşma, 25 Ekim 1959 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşmaya göre füzelerin mülkiyeti ABD aittir. Bu füzelerin kullanılması ise; ABD ve Türk Hükümeti'nin ortak onayına bağlanmıştır. Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye gelişi 1959 yılında gerçekleşmiş, fakat füzelerin tam olarak aktif hale getirilebilmesi birkaç yıl sürmüştür (Uslu, 2016: 126).

16 Ekim 1962 tarihinde Küba'da Sovyet füze rampalarının görülmesiyle patlak veren kriz diğer bütün ülkeler gibi Türkiye için de beklenmedik bir olay olmuştur. Olaya ilk tepki olarak ABD yönetimi, 22 Ekim 1960'ta Küba'ya yönelik abluka kararını aldığını açıklamıştır (Pehlivanoğlu, 2003: 99). Türkiye'de iktidarda bulunan İnönü Hükümeti müttefiklerinin bu kararı desteklediklerini belirtmiştir. Hükümet gibi meclisteki diğer partilerde ABD'nin abluka kararına destek verdiklerini belirtmişlerdir. Türkiye, krizin başından itibaren kendi toprakları üzerindeki füzelerle Küba'daki füzeler arasında bağlantı kurulmasından rahatsız olmuştur. Özellikle Batı basınında Türkiye'deki

Jüpiter füzeleriyle Küba'daki füzeler arasında bağlantı kurulması, Türk Hükümeti'ni endişelendirmiştir. Bu nedenle Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Batı basınında gündemde olan Türkiye-Küba paralelliği yüzünden tedirgin olduklarını ABD Hükümeti'ne bildirmiş, ayrıca Türkiye'ye olan askeri yardımında arttırılmasını istemiştir. Buna karşılık olarak ABD Hükümeti, Türkiye-Küba kıyaslaması konusunda Türk Hükümeti'nin müsterih olmasını istemiş ve askeri yardım taleplerinin arttırılacağı da belirtilmiştir (Sever, 2012: 672). Fakat ABD Başkanı Kennedy krizin ilk günlerinden itibaren olayların füze pazarlığı ile çözülme ihtimalini göz önünde bulundurmıştır. SSCB Lideri Kruşçev, 26 Ekim 1962'de dünya kamuoyu önünde Türkiye'deki Jüpiter'leri pazarlık konusu yapmadan, kapalı kapılar ardında ABD Ulusal Güvenlik Konseyi ile füze pazarlığının söz konusu olabileceğini gündeme getirmiştir. Durumdan habersiz olan Türkiye, kriz süresince ABD'nin kamuoyu önünde füze pazarlığını ve Sovyet beyanatlarını reddetmesini memnuniyetle karşılamıştır (İzmir, 2017: 190). 27 Ekim 1962'de ABD Başkanı'na bir mektup gönderen Kruşçev, Jüpiter füzelerinin Türkiye'den kaldırılmasını istemiştir. Ayrıca SSCB'nin çevreleme politikası uygulamadığını, ABD'nin de aynı güvenceyi Küba için vermesi gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine ABD Hükümeti yaptığı toplantılar sonucunda Sovyet füzelerinin çekilmesi karşılığında Küba'yı işgal etmeyeceğini bildirmiş ve yakın bir gelecekte de Türkiye'den Jüpiter füzelerini çekmeyi de kabul ettiğini belirtmiştir. ABD mesajın özellikle ikinci kısmının, son derece gizli tutulduğunu ve Sovyet Birliği'nin de aynı derece gizlilik içinde davranmasını istemiştir (Erhan, 2009: 683).

Sever'e (2012) göre bu durumda Türkiye yanlış yönlendirilen göz ardı edilen bir müttefik konumuna düşmüştür. Krizin hiçbir aşamasında kendisine sürece ilişkin olarak fikri sorulmayarak, politikalarda edilgen bir konuma itilmiştir. Türkiye füze pazarlığından haberdar edilmemiş, fakat gizli pazarlıklar sonrasında hemen Jüpiter füzelerinin kaldırılması talebinin ABD'den gelmesi Türkiye'yi kuşkulandırmış olmalıdır (Sever, 2012: 664). ABD 23 Ocak 1963'te Türkiye'ye füzelerin sökülmesini önermiş ve nitekim füzeler 1 Nisan 1963'te sökülmeğe başlanmıştır. ABD füzelerin daha modern teknoloji ile donatılmış Polaris denizaltıları ile değiştirilmesini öne sürerek Türk Hükümeti'nin tepkilerini azaltmaya çalışmıştır. Bu durumu olumlu bir gelişme olarak değerlendiren bazı devlet adamları herhangi bir tepki göstermemişlerdir. Hatta dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Jüpiter

füzelerinin denizaltı Polarislerle değiştirilmesinden sonra Türkiye'nin NATO içindeki öneminin artacağını iddia etmiştir. Fakat daha sonra Küba Krizi sırasında Jüpiterlerin pazarlık konusu yapıldığına duyulan inanç kamuoyunda güçlenmiştir. Muhalefet partileri mecliste üst üste soru önermeleri verip konu hakkında açıklama beklediklerini belirtmişlerdir. Türk araştırmacı Çağrı Erhan, SSCB'nin Küba'ya füzeler yerleştirme kararının bu döneme rastlamasının tesadüf olmadığını açıklamıştır. Ayrıca ABD'nin Türkiye'ye danışmadan füzeleri gözden çıkarması, dış politikada karşılıklı güvenirlilik noktasında ciddi sıkıntılar olabileceğini göstermiştir (Erhan, 2009: 684).

Kriz döneminde Başbakan olarak ABD'ye destek veren İsmet İnönü, Küba Krizi'nden 8 yıl sonra yaptığı konuşmasında şunları dile getirmiştir: ABD füzelerin demode oldukları için çekileceğini belirtmişti. Ancak daha sonra Sovyetler Birliği ile pazarlık yaptıklarını öğrendik. Bu olay göstermelidir ki hükümet, Amerikalıların Türkiye'yi istenmeyen krizlere sokmasına izin vermemelidir. Türkiye kendi ulusal çıkarlarını ilgilendiren konularda önce tek başına hareket edip, sonra müttefiklerine danışmanın da etkili bir dış politika aracı olduğunu kriz sırasında ABD'nin izlediği politikayla görmüştür. Kriz sonucunda ABD aldığı kararlarla, Türkiye'nin güvenliğini ve hatta varlığını tehlikeye düşürebileceğini açıkça göstermiştir. Türkiye için ABD'nin sadık bir müttefik olduğu inancı büyük yara almıştır. Bu yönüyle Küba Krizi, ABD karşıtı hareketlerin ivme kazanmasına yardımcı olmuştur. Oran'a (2009) göre Türkiye bu krizle tek yönlü dış politika izlemesinin zararını görmüştür. Dünyanın ABD dışındaki bölgeleri ile de yakın ilişkiler kurulması gerektiği düşüncesi taraftar kazanmıştır. 1960'lar boyunca Türk dış politikasının çok yönlülüğü geçiş süreci, Küba Krizi'nin verdiği dersle şekillendirilmiştir (Oran, 2009: 684-685).

6.1.7 Türkiye-ABD ilişkilerinde Kıbrıs (1947-1964)

4 Haziran 1878 tarihinde İngiltere yönetimine geçen Kıbrıs, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz sömürgeciliğinin tasfiyesi ile birlikte uluslararası kamuoyunun gündemine girmiştir (Gülen, 2012: 390). Sönmezoğlu'na (2016) göre 1950'li yıllarda ABD'nin Kıbrıs ile uluslararası sorun oluşturma boyutu açısından pek fazla ilgilenmediği, daha doğrusu ilgilenmek istemediği söylenebilir. ABD bu dönemde konuyla ilgili genellikle stratejik açıdan ilgilenmiş, çoğu zaman da konunun Sovyetler Birliği'nin bölgede NATO aleyhinde inisiyatif kazanmasının bir aracı olmasını önlemeye çalışmıştır. Doğrudan Kıbrıs ile ilgilenmekten çok bölgedeki genel dengeyi

dikkate aldığı ve SSCB'nin bölgedeki nüfuzunu önlemeye çalıştığı söylenebilir (Sönmezoglu, 2016: 81-82). 1950'li yıllarda Kıbrıs sorunu ilk ortaya çıktığında Türk Hükümeti tarafından geri planda tutulmuştur. 1954'te Demokrat Parti döneminde Dışişleri Bakanı olan Fuat Köprülü, Türkiye'nin Kıbrıs diye bir meselesi yoktur diyerek hükümetin Kıbrıs'a olan ilgisini ortaya koymuştur. Ancak Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu 1955'te Birleşmiş Milletler'e taşımasıyla Kıbrıs, Türk dış politikasında en önemli konularından birisi olmuştur. Bu tarihten sonra Yunanistan, Kıbrıs'ın kendilerine ait olduğunu göstermek için Birleşmiş Milletler'i ve diğer ülkeleri etkilemek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur (Bozkurt, 2008: 143). Batı Bloku'nda bulunan Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerginliğin artması üzerine ABD, NATO müttefiki iki ülkeye baskı uygulayarak tarafları ortak bir çözüme zorlamıştır. NATO çerçevesi içindeki uzun görüşmelerden sonra Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran 1959 Londra ve Zürih Anlaşmaları Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanmıştır (İlhan, 2015: 261-262).

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin zedelenmesinden kaygı duyan ABD, 1960'larda iki müttefikini mümkün olduğu kadar ortak bir noktada tutmaya çalışmıştır. Rum kesiminin Londra-Zürih Anlaşmaları'nın yarattığı statüyü değiştirmek istemeleri taraflar arasındaki gerginlikleri iyice arttırmıştır. Rumlar 20 Aralık 1960'da ENOSİS'i gerçekleştirmek amacıyla Akritas Planı'nı uygulamaya koymuştur (Akalin, 2011:103). Tarihe Kanlı Noel olarak geçen olay bu dönemde yaşanmıştır (Arık, 2011: 6).

Kıbrıs'ta Yunan güçlerinin saldırılarına karşı Türkiye destek amacıyla 25 Aralık 1963'te Lefkoşa üzerinde ihtar uçuşları yapmıştır. 25 Aralık 1963 tarihinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ABD Başkanı Johnson'a bir mektup göndererek, Kıbrıs'taki katliamın durdurulması için Rumlara baskı yapmasını istemiştir. ABD Başkanı bu dönemde tarafız görünmek için mesafeli bir tutum almaya özen göstermiştir. ABD'den umduğu desteği bulamayan Türkiye, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'a bir mesaj göndererek Türklere yönelik saldırıların durmaması halinde Türk halkının can ve mal güvenliğinin Türkiye tarafından korunacağını bildirmiştir. Böylece bir askeri müdahale mesajı ilk kez verilmiştir. Türkiye'nin ilk amacı taraflara diplomatik baskı uygulamaktır. Bunun bir parçası olarak hükümet, 16 Mart 1964 tarihinde TBMM'den gerekli gördüğü takdirde Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma yetkisini istemiştir (Akalin, 2011: 104). Başbakan İsmet İnönü meclisten çıkan müdahale kararından sonra 28 Ocak 1964'te, ABD Ankara Büyükelçisi ile bir araya

gelmiştir. İnönü, ABD'nin ertesi sabaha kadar kendisine Kıbrıs'taki duruma ilişkin bir garanti vermemesi halinde Türkiye'nin duruma müdahale edeceğini ifade etmiştir. Bu uyarının ardından ABD isteksizce de olsa devreye girmiştir. Fakat ABD'nin Anglo-Amerikan Planı'na rağmen Kıbrıs'ta çatışmalar devam etmiştir. 1964 Kıbrıs Krizi, NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ı karşı karşıya getirmiştir. Bu kriz ayrıca Sovyetlerin Doğu Akdeniz coğrafyası ile yakından ilgilenmesine de neden olmuştur. Sönmezoğlu'na (2016) göre bu iki ihtimal ABD'nin Kıbrıs'la daha yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Bu zoraki ilgi, bir diplomatik özensizlik örneği olan Johnson Mektubu ile sonuçlanmıştır. 1964'te Kıbrıs sorunu sonucunda yaşanan mektup krizi, Soğuk Savaş döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinde stratejik ittifakın sona ermesine neden olmuştur (Sönmezoğlu, 2016: 82-84).

6.2 Johnson Mektubu Sonrası İttifakın Sarsılması Dönemi (1964-1979)

Türkiye-ABD ilişkilerinde ilk kriz Küba olayı ile yaşanmış, ancak ilk yol ayrımı 1964'teki Johnson Mektubu ile başlamıştır. Johnson Mektubu, Türkiye-ABD ittifakını yıkamamışsa da bu ittifaka ağır bir darbe indirmiştir. Çünkü Türk Hükümeti ve kamuoyu bu mektupla beraber ABD ile ittifaka ne kadar güvenebileceği sorusunu tartışmaya başlamıştır (Soysal, 1999: 426). Bu dönemde Kıbrıs'ın Türkiye-ABD ilişkilerini belirlemedeki rolü 1967 krizi, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve sonrasında da ABD'nin Türkiye uyguladığı silah ambargosu ile devam etmiştir. İttifakın sarsılması döneminde Kıbrıs sorunu dışında ikili ilişkilerde de sorunlar ortaya çıkmıştır. İkili Anlaşmalar sorunu, afyon sorunu ve Türkiye'deki ABD personeli sorunu iki ülke arasında yaşanan önemli sorunlardandır (Kurban ve Derman, 2015: 31).

6.2.1 Johnson mektubu sonrası Kıbrıs sorunu

Birleşmiş Milletler Barış Gücü, 17 Mart 1964 tarihinde Kıbrıs'ta fiilen işlerlik kazanmış, fakat çatışmaları durduramamıştır. Özellikle Makarios'un İttifak Anlaşması'nı feshettiğini açıklamasıyla çatışmalar daha da artmıştır. Mayıs 1964'te Kıbrıs'ta çatışmaların yeniden yoğunlaşmasının ardından, 1 Haziran 1964'te Rum tarafının anlaşmalara aykırı olarak bir ordu oluşturması ve silahlanma karar alması Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti, 2 Haziran'da Kıbrıs'a müdahale kararı almıştır. Başbakan İsmet İnönü 4 Haziran'da ABD Büyükelçisi Raymond Hare'yi çağırarak ülkesinin bu konudaki görüşünü paylaşmıştır

(Sönmezoğlu, 2016: 86). ABD Büyükelçisi de bu durumu derhal Washington'a iletmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda askeri bir müdahale yapacağını haber alan Başkan Johnson hiç vakit geçirmeden 5 Haziran 1964'te, Başbakan İsmet İnönü'ye hitaben bir mektup kaleme almıştır. Asgari görgü kurallarına bile uygun olmayacak derecede anlayıştan yoksun olduğu ifade edilen mektubun içeriğinde özetle şu konulara vurgu yapılmıştır (İlhan, 2015: 264-265).

-ABD yıllar boyunca Türkiye'nin en sağlam müttefiki olmuştur, bu yüzden Türk Hükümeti ABD'ye danışmadan böyle bir kararı almamalıdır.

-Türkiye Garanti Anlaşması'na dayanarak Kıbrıs'a müdahalede bulunabileceğini inanmaktadır, ancak bu anlaşmaya taraf olan diğer ülkelerle görüşme imkânlarını tüketmeden mücadelede bulunmamalıdır.

-Kıbrıs'a yapılacak bir müdahale, iki NATO üyesi olan Türkiye ile Yunanistan arasında bir çatışmaya yol açacaktır. Böyle bir çatışma NATO tarafından istenmemektedir, ayrıca iki ülke de NATO'ya katılarak bir daha savaşmayacaklarını kabul etmişlerdir.

-Kıbrıs'a yapılacak bir müdahale Sovyetlerin soruna doğrudan karışmasına neden olabilir. NATO, Türkiye'nin girişeceği bir hareket sonucunda ortaya çıkacak bir SSCB müdahalesine karşı Türkiye'yi savunma yükümlülükleri olup olmadığını müzakere etme fırsatını bulamamıştır. Böyle bir durumda NATO ülkeleri Türkiye'yi savunma yükümlülüğü altına girmeyebilirler (Erhan, 2009: 686).

-Türkiye-ABD arasında imzalanan 12 Temmuz 1947 tarihli yardım anlaşmasınının 4. maddesine göre Türkiye ABD'nin vermiş olduğu silahları Kıbrıs'a müdahalede kullanamaz, çünkü bu silahlar Türkiye'ye savunma amacıyla verilmiştir (Armaoğlu, 2012: 395). Ayrıca silahların kullanılabilmesi için Türk Hükümeti'nin ABD'den izin alması gerektiği de vurgulanmıştır (Akalin, 2011: 104).

-Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi BM'nin sürdürdüğü arabuluculuk çabalarını sekteye uğratabilir.

-Mektubun son bölümünde, Türkiye tasarladığı müdahaleyi gerçekleştirmeden önce Başbakan İsmet İnönü Washington'a davet edilmiştir.

Erhan'a (2009) göre mektuptaki istekler Washington'un Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini istemediğini açıkça göstermiştir. ABD müdahaleyi engellemek için

nedenleri fazlasıyla ortaya koymuştur. En önemlisi de NATO müttefiki Türkiye'yi müdahale dolayısıyla gerçekleştirebilecek olası bir SSCB saldırısı karşısında koruyamayabileceğini ima etmiştir (Erhan, 2009: 687). ABD'nin iletisini alan hükümet politika geliştirmeye çalışırken mektubu kamuoyundan gizlemiştir. Fakat daha sonra 13 Ocak 1966 tarihinde Johnson Mektubu *Hürriyet* gazetesine sızdırılarak, kamuoyu bilgilendirilmiştir.

Başbakan İsmet İnönü 13 Haziran 1964'te ABD Büyükelçisi Raymond Hare aracılığıyla yolladığı kapsamlı mektupta ABD Başkanı'nın görüşlerini yanıtlamıştır (Akman, 2012: 88). İnönü, gönderdiği mektupta şu görüşlere yer vermiştir:

-Mektubunuz gerek yazılış tarzı gerek içerik bakımından Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuştur (Akalin, 2011: 106).

-Türkiye'nin Kıbrıs'a son müdahale girişinden önce ABD'ye danışmadığı iddiası doğru değildir. Türkiye her müdahale girişinde olduğu gibi bu kez de ABD'ye bilgi vermiş, fakat her defasında girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

-Kıbrıs'ta Türklere uygulanan katliamlara karşı ABD bir müdahalede bulunmamıştır. Eğer baskı uygulanacaksa Yunanistan'a karşı baskı uygulanmalıdır.

-Türkiye'nin kriz sırasında diğer garantör ülkelerle görüşme yapmadığı iddiası gerçek dışıdır. Türkiye 21 Aralık 1963'ten beri garantör ülkelerle temas kurmuş ve hatta ortak müdahaleyi de taraflara önermiş, fakat sonuç alamamıştır. Yunanistan ise Rumların kanunsuz hareketlerini desteklemiştir (Gülen 2012: 412).

-NATO müttefikleri arasında savaş olmaması görüşüne katıldığını, lakin tehdit edenin Yunanistan olduğunu buna rağmen Türkiye'nin kendisine doğrudan saldırı olmadan bu ülke ile hiçbir zaman savaşa girmeyeceği belirtilmiştir.

-NATO'nun SSCB tepkisi karşısında destek vermemesinin ittifakın 5. maddesine aykırı olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bu tutum karşısında son derece rahatsız olduğu da dile getirilmiştir (Türkmen, 2012: 102).

Başbakan İsmet İnönü 18 Haziran 1964 tarihinde Senato'da yaptığı bir konuşmada konu ile ilgili bilgi verirken müdahaleden vazgeçildiğini resmen açıklamıştır. İnönü, TBMM'den güvenoyu alması halinde Başkan Johnson ile görüşmek üzere ABD'ye hareket edeceğini de bildirmiştir. 22 Haziran 1964'te gerçekleşen Washington ziyaretinin en önemli sonucu, Dean Acheson'ın Kıbrıs sorununun çözümü için

arabulucu olarak belirlenmesi olmuştur. İki lider arasındaki görüşmelerin ardından yayınlanan ortak bildiri, anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla çözümü kabul edilmiştir.

Sönmezoğlu'na (2016) göre Johnson Mektubu, Türkiye-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası sayılabilir (Sönmezoğlu, 2016: 88). Araştırmacılara göre bu mektup genelde Türk dış politikasını, özelde de Türk-Amerikan ilişkileri uzun yıllar etkilemiştir. Erhan'a (2009) göre Johnson Mektubu'nun sonuçları şu şekilde ele alınabilir:

1-SSCB saldırısı karşısında Türkiye'nin savunulmayabileceğinin ima edilmesi, NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağladığı sorusu kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasını savunanlar, daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar destek bulmuşlardır.

2-Bu dönemde yaşananlar Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçiş sürecinde önemli bir kilometre taşı olmuştur. Ayrıca Türkiye 1964'ten sonra SSCB ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile uzun yıllardır en alt düzeyde tuttuğu ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramaya başlamıştır.

3-İkili ilişkiler sarsıldıktan sonra Türkiye ABD'nin uluslararası alandaki politikalarını desteklemeyi bırakmıştır. Bu politikaların Türkiye'nin dış politikadaki amaç ve ilkelerine uyup uymadığını sorgulamaya başlamıştır. Bu dönemde uluslararası politikada ABD'nin Vietnam politikası desteklenmemiştir. Türkiye, 1965 Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde de ABD'nin Vietnam'da kuvvet kullanmasına karşı çıkmıştır (Erhan, 2009: 690).

4-Türkiye uluslararası alanda olduğu gibi NATO içinde de ABD'nin girişimlerini tartışmasız izlemeyi bir yana bırakıp bunların kendi dış politikası için çıkarlarını düşünmeye başlamıştır. NATO'da MLF (Çok Taraflı Güç) projesinden çekilmesi uygulanan politikaların ilk örneği olmuştur. Bu proje ile birlikte Şubat 1965'te ABD savunma gemisinin İstanbul limanına ziyareti de reddedilmiştir. Ayrıca Karadeniz'e çıkan ABD savaş gemilerinden duyulan genel hoşnutsuzluk da gizlenmemiştir (Sander, 1979: 240).

5-Mektup, kamuoyunda ABD'nin dostluğuna duyulan güveni sarsmış ve politik atmosfer nedeniyle etkinliğini geliştirmeye başlamış olan sol ideolojiye uygun bir ortam yaratmıştır. Kamuoyunda ABD'ye ve bu ülkenin Türkiye'deki askeri varlığına karşı çıkan görüşler de güç kazanmaya başlamıştır. Türkiye'nin isteğiyle, ABD ile

yapılan ikili anlaşmalar gözden geçirilmiş ve bu anlaşmalar 1969'da Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması kapsamında toplanmıştır (Bozkurt, 2008: 178).

6-Johnson Mektubu Türk ordusundaki silahların çoğunluğunun ABD kaynaklı olmasının yol açtığı olumsuzluğu gözler önüne sermiştir. Bu konudaki sorunları gidermek için hükümet silah aldığı ülkelerin sayısını arttırmaya çalışmış, ayrıca bu dönemde yerli silah sanayisinin geliştirilmesine de önem verilmiştir (Erhan, 2009: 690).

Akalın'a (2011) göre Türkiye, ABD'nin Kıbrıs konusunda fırsatçı yaklaşımlarına tepki olarak yeni arayışlar içine girmiştir. Hem ikili ilişkilerin bozulmasına hem de Yumuşama Dönemine bağlı olarak Başbakan İsmet İnönü, pek çok kişi için sarsıcı olan ve kamuoyuna bomba gibi düşen sözleri kullanmıştır. İnönü, yeni dünya kurulumu Türkiye'de onun içinde yerini alır ifadelerini kullanarak Türkiye'nin dış politikasını belirlemeye çalışmıştır (Akalın, 2011: 107). Türkiye'nin BM'deki daimi delegeliğini yapan Orhan Eralp'a (2008) göre, mektup dış politikada değişikliğe yol açabileceği için olumlu sonuçlarının da olabileceğini vurgulamıştır. 1964'teki krizin bir neticesi de Türkiye'nin müttefiklerine ne dereceye kadar güvенеbileceğini göstermiştir. 1964'ten sonra Türkiye yavaş yavaş Üçüncü Dünya'ya açılmıştır. İslam ülkeleriyle bağlarını sağlamlaştırmış ve Doğu Bloku ülkeleriyle de yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır (Bozkurt, 2008: 179-180).

Çakmak'a (2012) göre Türkiye-ABD ittifakı 1964 tarihine kadar ABD lehine olmak üzere tek taraflı işlemiştir. Küba Krizi'nde Türkiye'den destek bekleyen ABD, Kıbrıs sorununda Türkiye'nin haklı eylemini engellemiş ve daha çok Yunan tarafını gözetmiştir. ABD bu mektupla ittifak ilişkisine yakışmayacak şekilde müttefiki Türkiye'yi tehdit etmiş ve Türkiye'nin dış politika meselelerinde harekete geçmeden önce kendisinden izin almasını beklemiştir. Bu nitelikleriyle mektup, Türkiye'nin dış politikasını sadece ABD ile ilişkilere dayandırmasının ve diğer ülkeleri ihmal etmesinin bir hata olduğunu ortaya koymuştur. Johnson Mektubu, dış politikada ABD ile ilişkilerini gözden geçirmesi bakımından Türkiye için bir dönüm noktası sayılmıştır (Çakmak, 2012: 690).

'Bostanoğlu'na (1999) göre Türkiye, 1947 sonrasında bütün dış politikasını NATO ve ABD'nin bir parçası olmak üzerine kurmuştur. Kıbrıs'taki çıkarları yanı sıra prestij için de hayati önem taşıyan bir konuda, yardımına ve desteğine ihtiyaç duyduğu

müttefiklerince yüzüstü bırakılmıştır.” Başarısızlığa uğrayan sadece Türkiye'nin Kıbrıs politikası değil, tümüyle Soğuk Savaş döneminde izlediği realist dış politikasıdır. Türkiye, Amerikan hegemonyası içinde kendi çıkarlarını ortak paydalara katacak bir politika izlemediği için Johnson Mektubu'nun tavrı ile karşı karşıya kalmıştır. Ankara 1964'ten önce salt ittifakın bir üyesi olmayı güvenliği için yeterli bir dış politika saymış, ancak 1964'ten sonra kendi çıkarları doğrultusundaki bir politikanın ABD'nin hoşuna gitmemesi halinde, NATO'nun sağladığı güvenliğe güvenmemesi gerektiği mesajını almıştır (Bostanoğlu, 1999: 445-446).

Kıbrıs sorununun ABD açısından birincil önemi, iki müttefiki Türkiye ve Yunanistan'ı doğrudan bir çatışmanın içerisine çekebilecek bir potansiyele sahip olmasıdır. İkincil önemi de uluslararası alanda adanın stratejik konumu ile ilgilidir. ABD'nin 1960 ve 1970 dönemindeki temel endişesi, NATO'nun Güneydoğu kanadının zayıflamasıdır. Diğer bir endişesi de anlaşmazlık sürdükçe SSCB'nin bu durumdan yararlanarak Kıbrıs'a ilişkin konularda daha fazla inisiyatif alması ve benzer gelişmelerin adanın siyasal hayatında da görülmeye başlanması ile ilgilidir. ABD'nin bu döneme ilişkin Kıbrıs politikasındaki iki önemli faktörü; Makarios ve İngiliz üsleridir. Makarios'un önemi, ABD'nin sorunu Türkiye ve Yunanistan'ı ikna ederek NATO çerçevesinde çözmesine karşı tek engel olmasından kaynaklanmıştır. Adadaki İngiliz üssü de ABD'nin Ortadoğu politikası açısından giderek önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle, bölgedeki ABD-SSCB rekabetinin yoğun biçimde sürdüğü söz konusu dönemde, İngiliz üsleri ABD için gerek istihbarat konusunda gerekse lojistik açıdan büyük öneme sahip olmuştur (Sönmezoğlu, 2016: 270).

6.2.1.1 1967 krizi ve ABD

21 Nisan 1967 tarihinde darbe yapan Yunan cuntası, 1967 yılının Eylül ayında Türkiye'yi Kıbrıs sorunu için görüşmelere davet etmiştir. Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ve Yunanistan Başbakanı Kollies, 9-11 Eylül 1967 tarihlerinde Yunanistan'ın sınır kasabası Dedeağaç ve Türkiye'nin sınır kasabası Keşan'da iki görüşme yapmışlardır. Yunan Başbakan, enosis karşılığında Türklere azınlık haklarının verilmesini teklif etmiştir. Yunan liderinin amacı, ABD önerileri doğrultusunda Türkiye'ye küçük tavizler vererek enosisi gerçekleştirmektir. Başbakan Demirel, Türk toplumunun yönetime azınlık olarak değil eşit şartlarda katılmasını teklif etmiştir. Ayrıca Türk toplumunun ekonomik geleceğinin de güvence altına

alınması istemiştir. Yapılan ikili görüşmelerde tarafların uzlaşmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır (Uslu, 2000: 204). Dedeoğaç ve Keşan görüşmelerinden sonuç alınmaması üzerine General Grivas komutasındaki Kıbrıslı Rumlar, 14 Kasım 1967 tarihinde Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırmıştır (Gibbons, 2009: 260). Türk-Yunan ilişkileri tarihine, 1967 krizi olarak geçen bu olaylarda 23 Kıbrıslı Türk şehit edilmiştir. Kıbrıs'ta barışı sağlamakla görevli bulunan BM askerleri bu saldırılara engel olamamıştır. Yunan cuntasının komutasında olan Rum Milli Muhafız Ordusu, BM askerlerini bölgeden uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Böylece yapılan saldırı ve katliamlara Birleşmiş Milletler'in tanık olması engellenmek istenmiştir. BM Barış Gücü her ne kadar güvenlik önlemleri alsada Rum Muhafızların saldırıları 15-16 Kasım'a kadar devam etmiştir. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, Yunan cuntasıyla işbirliği yapmamışsa da olaya en ufak bir tepki göstermemiştir. Bu tutum Rum-Yunan saldırganlığının bir göstergesi olarak algılanmıştır. Bu arada Rumların Boğaziçi ve Geçitkale provokasyon amaçlı devriye geçişleri devam etmiştir. Bu süre içerisinde ABD Başkanı Johnson ve Dışişleri Bakanı Dean Rusk Türk tarafına soğukkanlılık, Rum tarafına da ele geçirdikleri bölgelerden çekilme çağrılarını yapmışlardır (Türkmen, 2012: 108).

16 Kasım gecesi gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantısının ardından Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Zeki Kuneralp, Ankara'daki ABD Büyükelçiliği temsilcisine; BM Barış Gücü, Rumların her iki köyden çekilmesini sağlayamadığı takdirde TSK'nin duruma müdahaleye hazırlandığını resmen bildirmiştir. Türkiye'nin bu noktadaki tutumu söz konusu Rum kuvvetlerinin çekilmemesi halinde Kıbrıs'a kendi askerlerini sevk ederek durumu dengelemek ve soydaşlarının can güvenliğini sağlamak yönündedir (Hart, 1990: 53). Bu açıklamalardan sonra ABD, kriz esnasında silahların kullanılmaması için uyarıda bulunmuştur. Fakat 1964 krizinden farklı olarak bu sefer Yunanistan'ı da ikaz etmiştir. Her iki müttefikine de mesajını tekrarlayıp kendi açısından tarafsız bir tavır almaya çalışmıştır (Bostanoğlu, 1999: 450-451). 17 Kasım'da Türk Hükümeti Yunanistan'a sert bir nota vererek, şu önlemlerin alınmasını istemiştir:

- İttifak Anlaşması'na aykırı olarak Kıbrıs'a giren Yunan askerlerinin geri çekilmesi.
- General Grivas'ın adadan çıkarılması ve Rum Milli Muhafaza Birliği kuvvetlerinin dağıtılması.

-Çatışmaların ortaya çıktığı bölgelerde kuvvetlerin ayrılması.

-Türk toplumuna kendi bölgesinde mahalli idare ve güvenlik kuvveti kurma hakkının tanınması.

-14 Kasım 1967 tarihinde çıkan olaylardan dolayı Kıbrıslı Türklerin uğramış oldukları zararların ödenmesini istemiştir.

Yunanistan notaya cevap olarak, bu bunalıma yol açan nedenleri incelemek üzere görüşmelere hazır olduklarını bildirmiştir. Türkiye de Kıbrıs'taki Türk toplumu üzerindeki tehdit kalkmadığı sürece masaya oturmanın mümkün olmadığını açıklamıştır (Fırat, 2009: 737).

Sönmezoğlu'na (2016) göre Türkiye bu tutumuyla, Yunanistan'daki Askeri Cunta'nın uluslararası alanda popüler olmamasından yararlanarak, Kıbrıs'ı taksim yoluyla sorunu bir defada tümüyle halletmek niyetinde olduğunu göstermiştir. Bu gelişmelerden ABD'nin çıkardığı sonuç, Türkiye'nin diplomatik bir çözüm için kapıyı açık tuttuğu, fakat bu sağlanmazsa müdahale edebileceğidir. Bu nedenle ABD diplomasisi hemen harekete geçmiştir. ABD krizi çözmek için İngiltere ile birlikte 22 Kasım'da Türkiye'nin taleplerine biraz daha yakın çözüm önerileri geliştirmiştir. Başkan Johnson, Cyrus Vance'yi sorunu çözmek için taraflar nezdinde girişimlerde bulunmak üzere özel temsilcisi olarak görevlendirmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 273). Cyrus Vance 23 Kasım'da Ankara'ya gelmiştir. Esenboğa'daki anti Amerikan gösteriler nedeniyle, uçağı askeri havaalanına inmek zorunda kalmıştır. Vance Ankara'ya gelerek, Başkan Johnson'ın 1964 mesajını tekrarlamıştır. Getirdiğı mesaj hem kamuoyunda hem de mecliste Amerikan aleyhtarı havanın artmasına neden olmuştur (Ahmad, 2010: 534). Ankara-Atina arasında zamanla yarışarcasına mekik diplomasisi başlatan Vance, ilk iş olarak Yunan kuvvetlerinin çekilme sürecinin başlamasıyla Türk kuvvetlerinin de seferberlik durumuna son verileceğinin açıklanmasını sağlamıştır. Bu durumda hem Yunan hem de Türk tarafının ödün veriyor gibi görünme korkusunu bertaraf etmiştir (Türkmen, 2012: 110). Ayrıca Cyrus Vance, her iki ülkenin ABD yardımına olan ihtiyacını diplomatik alanda dolaylı yoldan kullanmıştır. Bu dönemde ABD basınında yer alan bazı raporlarda, eğer Türk-Yunan Savaşı çıkarsa ABD'nin 1965 Hindistan-Pakistan Savaşı'nda yaptığı gibi her iki tarafa da yardımı kesebileceğine dikkat çekilmiştir (Sönmezoğlu, 1995: 25). Üç haftaya sığdırılan nefes nefese bir diplomasi sonucunda, her an patlamak üzere olan Türk-Yunan Savaşı önlenmiştir. Türk Dışişleri

ile Cyrus Vance'nin asıl ortak başarısı, anlaşmalarca öngörülen ulusal kuvvet kontenjanları dışındaki 10 bine yakın Yunan askerinin Kıbrıs'tan çekilmesini sağlamak olmuştur (Türkmen, 2010: 2012: 111). Ayrıca Boğaziçi ve Geçitkale köylerinde Türklerin uğradığı zararın tazmin edilmesine ve ölenlerin ailelerine de gerekli ödemelerin yapılmasına karar verilmiştir (Fırat, 2009: 737).

1964 krizi sırasında Türkiye'nin müdahalesini sert bir biçimde önleyerek Türkiye ile ilişkileri bozulan ABD, bu defa tavizi Türkiye'den alamazdı. Uluslararası alanda oldukça yalnız kalmış olan Yunanistan'daki Askeri Cunta, Washington tarafından daha kolay etkilenebilir ve tavize zorlanabilirdi. Nitekim ABD'nin tutumu bu şekilde olmuştur. 30 Kasım 1967'de Türkiye-Yunanistan anlaşmaya varmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 274). Türkiye'nin neredeyse tüm istekleri Yunanistan tarafından kabul edilmiştir (Fırat, 2009: 738). Böylece ABD diplomasisi, bu dönem için de olsa Doğu Akdeniz'deki krizi atlatmıştır. 1968-1973 yılları arasında, BM Barış Gücü masraflarının %50'sini karşılayan ABD sorunun esas olarak Türkiye-Yunanistan arasındaki ikili görüşmeler yolu ile çözülebileceğine inanmıştır. Bu yöndeki çabaları ve Kıbrıs'taki toplumlararası görüşmeleri pek umutlu olmasa da iki ülke arasındaki diplomasiyi desteklemiştir (Sönmezoğlu, 2016: 274).

6.2.1.2 1974 krizi ve ABD

1967 krizinden sonra Kıbrıs'ta garantör ülkeler arasında kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. ABD'nin Yunan Cuntası ile ilişkileri düzelirken Makarios yönetimi ile ilişkileri bozulmaya başlamıştır (Hart, 1990: 129). Yunanistan'daki Albaylar Cuntası da SSCB ile sıkı ilişkilere giren, silah ticareti yaparak kendi başına hareket eden ve Yunanistan'a katılmayı düşünmeyerek enosis'e karşı çıkan Makarios yönetiminden rahatsızlık duymuştur. Bu nedenle Nikos Sampson, Yunan Cuntası'ndan destek alarak 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'a darbe yapmış ve Kıbrıs Elen Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir (Bostanoğlu, 1999: 453). Kıbrıs'ta Yunanlıların yönetimi ele geçirmesi adada yaşayan Türk toplumu üzerinde paniğe neden olmuştur. Darbe ile Kıbrıs'taki Rum yönetimi yıkılmış, fiili olarak enosis gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Sampson iktidarını enosisin planı olarak algılamakta gecikmemiş ve sorunun askeri olarak çözümü için hazırlıklara başlamıştır.

Başbakan Bülent Ecevit ilk olarak İngiltere ile müzakere için Londra'ya gitmiştir. Ecevit, Londra'da darbeci subayların geri çekilmesini ve Kıbrıs'ta federal bir sistem

için görüşmelerin başlamasını istemiş, bu sağlanmaz ise İngiltere ile adaya ortak bir müdahalede bulunmayı teklif etmiştir. Londra ve Zürich Anlaşmaları'na göre garantör bir ülke olan İngiltere, bu anlaşmaların uygulanması için herhangi bir çaba göstermemiştir. Ayrıca Türkiye'nin ortak mücadele teklifini de kabul etmemiştir (Soysal, 1999: 559-560). Türkiye garantörlük anlaşmasındaki bütün yolları denedikten sonra yine bu anlaşmaya dayanarak 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekatı'nı başlatmıştır. Rum Muhafız Kuvveti ile dört gün süren çatışmaların ardından Türk askerleri Girne'yi ele geçirmiştir. Türkiye, 22 Temmuz tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararına uyarak ilerleyişini durdurmuştur. Bu süreçte Türkiye, adada bulunan kuvvetlerini takviye etmeye devam etmiştir. Ayrıca bu hareketin sonunda Girne-Lefkoşa arasında bir koridor oluşturulmuştur (Özata, 2017: 209-210).

26 Temmuz'da Cenevre'de sürdürülen görüşmelerden sonuç alınmaması üzerine Türkiye, 14-16 Ağustos 1974 tarihleri arasında İkinci Kıbrıs Barış Harekatı ile adanın %38'isini kontrol altına almıştır. İkinci Barış Harekatı, birincisinin aksine dünya kamuoyunda Türkiye'nin aleyhine bir havanın doğmasına neden olmuştur. Kıbrıs'a yapılan Türk müdahalesi ilk etkisini Yunanistan'da göstermiştir. 23 Temmuz'da 7 yıllık cunta devrilmiş ve sorumlu subaylar tutuklanmıştır. Yeni hükümet, Batı'nın Türkiye'yi önleyememesini protesto için 14-15 Ağustos'ta NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır. İkinci Barış Harekatı'ndan sonra Türkiye, iki bölgeyi federatif sistemin oluşması tezini ileri sürmüş, ancak BM ve diğer uluslararası kurumlar ikinci hareketi işgal olarak nitelendirdikleri için, Türk Hükümeti amacına ulaşamamıştır (Bostanoğlu, 1999: 454).

1974 Kıbrıs krizi NATO'nun kuruluşundan itibaren geçen 25 yıl içinde örgütün karşılaştığı en ciddi iç kriz olmuştur. 1974 krizi ABD'nin iç politikada Watergate Skandalı sebebiyle çalkantılı bir döneme denk gelmiştir. Kıbrıs krizi başladığında Başkan Nixon kendi siyasi hayatını sürdürme mücadelesi içindedir. Bu dönemde Kıbrıs krizine çözüm bulmak amacıyla Cenevre'de garantör ülkelerin bir araya geldiği gün (9 Ağustos), Gerald Ford ABD Başkanı olarak ilk mesaisine başlamıştır. ABD'nin içeride siyasi kriz yaşadığı bu dönemde, Dışişleri Bakanı Kissinger sorunun ABD tarafındaki en etkili aktörü olmuştur (Özata, 2017: 212).

1974 krizinden önce Makarios'un izlemekte olduğu dış politika ABD tarafından endişe ile izlenmiştir. Bağlantısızlar ile birlikte SSCB'nin de desteğini alarak adadaki İngiliz

üslerine ve ABD'nin de bu üslerden yararlanmasına karşı sesini yükselten Makarios, ABD'nin tepkisi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunan Cuntası tarafından desteklenen darbe ile Makarios'un iktidardan uzaklaştırılması, ABD yönetim çevrelerinde belirli bir memnuniyet yaratmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 277). Bu nedenle ABD, Kıbrıs'taki gelişmelere herhangi bir tepkide bulunmaktan kaçınmıştır. ABD yönetimi, darbeyi ve darbeyi gerçekleştirenleri kanamadı, Yunan Cuntası'nın darbenin arkasında olduğu iddialarına karşı herhangi bir şekilde Yunan subaylarını eleştirmemiştir. ABD darbeden sonra, Kıbrıs'ta şiddete başvurulmasına karşı olduğunu ve Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini açıklamıştır. Uslu'ya (2016) göre ABD Hükümeti, darbeyi Kıbrıs'ın iç politikası olarak kabul ettikleri izlenimini vermiştir. ABD bu tutumu ile demokrasi dışı oluşan yapıya karşı olmadığını ortaya koymuştur (Uslu, 2016: 297).

ABD'nin Beyaz Saray Sözcüsü Robert Anderson 16 Temmuz'da bize göre Kıbrıs'a dışarıdan bir müdahale yoktur, diye bir açıklama yapmıştır Ayrıca ABD'nin Lefkoşa Büyükelçisi Rodger Davies 19 Temmuz'da, darbeci Nikos Sampson rejiminin atadığı Kıbrıs Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ile görüşmelere başlamıştır. Sampson rejimi, duruma hakim olduğu dönemde sürekli olarak ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın kendilerini desteklediğini açıklamıştır. Buna karşılık olarak ABD Dışişleri Bakanlığı bu konuda herhangi bir yalanlamada bulunmamıştır (Sönmezoğlu, 2016: 279).

Yunan Cuntası'nın Makarios'a düzenlediği darbeye sessiz kalan ABD, Türkiye'nin 20 Temmuz 1974'te gerçekleştirdiği Birinci Kıbrıs Barış Harekâtına da tepki göstermekten kaçınmıştır. ABD'nin dış politikasında elinde tutan Kissinger, tarihsel uyuşmazlıklarda barışa ve çözüme ancak savaştan sonra varılabileceğini belirtmiştir. Bu dönemde daha öncede belirtildiği gibi Watergate Skandalı dolayısıyla ABD Hükümeti'nin ilgisi iç politikaya yoğunlaşmıştır. Washington'un ısrarla vurguladığı nokta, gelişmelerin bir Türk-Yunan Savaşı'na dönüşmesine izin verilmeyeceğidir (Fırat, 2009: 743). Krizin daha önceki aşamalarında Türkiye'ye karşı bir politika izlemeyen ABD, Türkiye'nin İkinci Barış Harekatı'nı kınamıştır. ABD Hükümeti, yaptığı açıklamada garantör ülkeler arasında görüşmelerin yeniden başlamasını istemiştir. İkinci Barış Harekatından sonra ABD, Yunanistan'ı destekleyen bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Türkiye'nin Kıbrıs'ta Rumlara karşı elde ettiği başarılar Atina'daki Karamanlis Hükümeti'ni zayıflatmıştır. ABD desteklediği

Karamanlis Hükümeti'nin iktidarda kalmasını sağlayacak amacıyla bu tarihten itibaren ağırlığını Yunanistan tarafına koymuştur. Bu dönemde Türkiye'nin müdahalesini yeren haberler uluslararası alanda olduğu gibi ABD basınında da sıklıkla yer almıştır (Özata, 2017: 222-223).

Sonuç olarak ABD, Türkiye'nin birinci hareketına karşı oldukça dikkatli bir dil kullanırken, ikinci harekattan sonra çok daha eleştirel bir dil kullanmaya başlamıştır (Sönmezoğlu, 1995: 76). Özata (2017) göre Kıbrıs'ta Makarios'uz bir istikrar isteyen ABD, Türkiye'nin İkinci Barış Harekatı'ndan sonra darbecileri eleştirmeye başlamıştır. İkinci harekattan sonra Kıbrıs'ta krizin sürmesi ve Türk-Yunan Savaşı ihtimali belirlemeye başladığında ABD, NATO içinde bir savaş izin vermeyeceğini tekrar belirtmiştir. Yunanistan'dan yükselen Amerikan karşıtlığı, ABD'nin desteklediği Karamanlis Hükümeti'ni tehdit etmeye başlayınca ABD, Yunan Hükümeti'ni diplomatik olarak desteklemek için Türkiye'ye karşı söylemler geliştirmeye başlamıştır. Yumuşama döneminin ilk ciddi testi sayılabilecek Kıbrıs sorusunda ABD kendisini SSCB ile karşı karşıya getirilebilecek bir müdahale yapmadan Kıbrıs'taki çıkarlarını korumaya çalışmıştır (Özata, 2017: 224).

6.2.1.3 ABD'nin ambargo kararı

ABD, Kıbrıs sorunu ile yüz yüze geldiği 1950'lerin başından beri olaya Doğu Akdeniz'in güvenliği açısından bakmıştır. Bu amaca yönelik olarak ABD, NATO'daki iki müttefikini bir arada tutarak Doğu Akdeniz'deki nüfuzunu sürdürmeyi esas almış, fakat 1974 Kıbrıs krizi ABD'yi farklı tavır almaya zorlamıştır (Akalin, 2011: 129). Türkiye Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği İkinci Barış Harekatı sırasında, ABD'den aldığı silahları kullanıldığı için ambargo uygulanıp uygulanmaması konusu tartışmalara neden olmuştur (Uslu, 2016: 316). Amerika'daki güçlü Rum lobisi Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesine tüm gücüyle karşı koymuştur. Rum lobisinin önde gelen kuruluşları AHEPA (Amerikan Helen İlerici Derneği) ve AHİ (Amerikan Helen Enstitüsü), 1974 müdahalesi sonrasında hem yönetim hem de Kongre nezdinde yoğun girişimlerde bulunmuştur. AHEPA ve AHİ üyeleri, ABD yönetimi ambargoya ihtiyatlı yaklaştığı için Kongre üyeleri üzerinde çabalarını yoğunlaştırmıştır (Akalin, 2011: 128). John Bredamas'ın öncülüğünde bir grup Yunan asıllı Kongre üyesi, Dışişleri Bakanı Kissinger'ı ziyaret ederek Türkiye'ye karşı yaptırımlar uygulamasını istemişlerdir (Uslu, 2016: 316). Bunun ardından, 14 Ağustos 1974'te ABD Temsilciler

Meclisi'nin Yunan kökenli 4 üyesi Dışişleri Bakanlığı'na bir mektup göndererek Türkiye'ye yapılmakta olan her türlü yardımın kesilmesini talep etmişlerdir (Akalin, 2011: 128-129).

Bu konudaki ilk resmi girişim, Senatör Thomas Eagleton'dan gelmiştir. Senatör, ABD'nin dost ülkelere yaptığı askeri yardımların amacının; meşru savunma, iç güvenlik ve BM amaçları ile sınırlı olduğunu belirtmiştir Demokrat senatöre göre, Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a müdahalesi bu amaçlarla çelişmiştir. Dolayısıyla yapılan askeri yardım ve satışların durdurulmasını istemiştir. 11 Eylül'de ambargo konusu Demokrat senatörün ele alınış biçimine oldukça benzer bir biçimde Temsilciler Meclisi'nde de gündeme getirilmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 287). Kongre'de gündeme gelen Türkiye'ye yapılmakta olan askeri yardımın durdurulması ve silah ambargosu uygulanması baskıları ABD yönetimi tarafından ihtiyatla karşılanmıştır. Yönetim, bir yandan bu baskıları Türkiye'nin sorunu görüşmeler yoluyla çözmeye ikna edilmesinde bir koz olarak kullanmaya yönelmiştir. Diğer yandan da çeşitli platformlarda sürdürdüğü çabalarla Türkiye'ye ambargo uygulanmasına açıkça karşı çıkmıştır. Bunu başaramayınca da en azından ambargo uygulamasının yumuşatılmasına çalışmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 290).

Senato, 30 Eylül 1974 tarihinde senatör Thomas Eagleton'un Dış Yardım Yasasındaki değişiklik önerisini kabul etmiştir. Bu değişikliğe göre, yardım maddelerini amaç dışı kullanan ülkelere yapılan yardım durdurulacaktır. Bu karar her ne kadar İsrail, Pakistan ve Yunanistan gibi ülkelere de uygulanabilecek bir genel kural gibi gösterilmek istense de teklif esas olarak Türkiye'ye yönelik olmuştur (Akalin, 2011: 129). Başkan Gerald Ford 14 Ekim 1974'te, Senato ve Temsilciler Meclisi'nde kabul edilen tasarıyı veto etmiştir. Bunun üzerine Temsilciler Meclisi 16 Ekim'de benzer bir tasarıyı kabul etmiş ve aynı teklif ertesi gün Senato'da da onaylanmış, fakat Başkan Ford 17 Ekim'de ikinci defa vetosunu kullanmıştır. Temsilciler Meclisi, Başkan'ın bu vetosunu iki oy farkla aşamamıştır. Yeni hazırlanacak bir başka tasarının bu iki oyu da bularak vetoyu kırması ihtimali Başkan'ı endişelendirmiştir. Çünkü Başkan'ın vetosu aşılsa bu durum, Başkan için büyük bir prestij kaybı olabilirdi. Konsey tarafından yeniden oluşturulan ambargo tasarısı 17 Aralık'ta Senato'da oybirliğiyle, 18 Aralık'ta da Temsilciler Meclisi'nde 33'e karşı 191 oyla kabul edilmiştir. Başkan Ford, her ne kadar bu tasarıyı desteklemese de prestij kaybı yaşamamak için tasarıyı onaylamıştır. Ambargonun başlangıç tarihi 5 Şubat 1975 olarak belirlenmiştir. Buna göre, bu tarihe

kadar Türkiye'nin ateşkese uymaması, adada askerlerini arttırması veya adaya asker sevk etmesi halinde ambargo uygulanacaktır (Sönmezoğlu, 2016: 288-289). Türkiye'nin ABD Kongre'since istenilen şartları yerine getirmemesi sonucunda belirtilen tarihte ABD yönetimi ambargoyu uygulamaya koymuştur (Armaoğlu, 2012: 407). Ambargonun yürürlüğe girmesiyle ilk etapta Türkiye'ye gönderilmesi gereken 200 milyon dolarlık askeri malzemenin sevkiyatı durdurulmuştur. Uygulanan ambargoyla bu dönemde ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiştir (Sander ve Fişek, 1977: 187).

Türk Araştırmacı Çağrı Erhan'a (2009) göre Türkiye ambargo kararından sonra ABD yönetimine ve Kongre'ye şu görüşleri iletmiştir:

-1974 krizinde Türkiye uluslararası anlaşmalardan doğan müdahale hakkını kullanmıştır. Bu haklı eylem dolayısıyla alınan silah ambargosu kararı haksızlıktır.

-Ambargo kararı, Rum tarafının uzlaşmaz tutumunu cesaretlendirip Türkiye'yi psikolojik baskı altına sokarak Kıbrıs müzakerelerinin başlamasına engel olmuştur.

-Kıbrıs sorunu ve Türkiye-ABD ilişkileri birbirinden bağımsız konulardır (Erhan, 2009: 707).

-ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehlikesine karşı Türkiye'ye ekonomik ve silah yardımı sağlaması bir lütuf değil, askeri ittifakın getirdiği bir zorunluluktur.

-Ayrıca Kongre'de alınan karar NATO'nun güney kanadının, SSCB karşısında zayıflamasına yol açacağı da belirtilmiştir (Akalin, 2011: 130).

ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulanması kararının yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye, Milli Savunma Bakanlığı tarafından yapılan açıklama ile karara tepki göstermiştir. Dönemin Başbakanı Sadi Irmak, 4 Şubat 1975'te yaptığı açıklamada ABD ve NATO ile ilişkilerinin gözden geçirilmesini gündeme taşımıştır. Ayrıca ambargodan sonra İkili Savunma Anlaşmaları'nın da bir anlamı kalmadığını belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Melih Esenbel de 5 Şubat'ta, bir hafta sonra ABD Dışişleri Bakanı Kissinger ile yapılması gereken toplantıyı iptal ettiğini açıklamıştır. Ambargonun yürürlüğe girmesine bir diğer tepki de 13 Şubat'ta, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulduğunun ilan edilmesidir. Ardından 26 Şubat 1975 tarihinde Türkiye, Şubat-Mart aylarında yapılacak NATO kış tatbikatlarına katılmayacağını açıklamıştır.

ABD Dışişleri Bakanı Kissinger 10 Mart'ta Türkiye'ye gelerek ilgililerle durumu yatıştırmaya yönelik bazı temaslarda bulunmuş, fakat başarılı olamamıştır. 21 Mayıs'ta yeniden Türkiye'ye gelen Kissinger ile yaptığı görüşmede Başbakan Demirel, ambargo uygulanmasının sürmesi halinde Türkiye'deki ABD üs ve tesislerinin kapatılacağı uyarısını yapmıştır (Sönmezoğlu, 1995: 99-100). Ayrıca 17 Haziran 1975 tarihinde Türkiye, ABD'ye verdiği bir notayla ülkesindeki 20 kadar ABD üssünün statüsü hakkında Türkiye ile 30 gün içinde müzakereye girmediği takdirde yeni bir durumun doğacağını bildirilmiştir. Türkiye'nin bu notası Kongre'de tartışmalara neden olmuştur. 24 Temmuz'da ambargo kararının kısmen kaldırılması Temsilciler Meclisi'nde reddedilmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti 25 Temmuz'da ABD'ye verdiği bir nota ile 1969 Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşmasını yürürlükten kaldırdığını ve NATO'ya ilişkin fonksiyonları saklı kalmak kaydıyla Türkiye'deki bütün ABD üs ve tesislerinin bu tarihten itibaren TSK'nin kontrol ve gözlemi altına gireceğini bildirmiştir. Bu notayla ABD üs ve tesislerin faaliyetleri tamamen durdurulmuştur (Armaoğlu, 2012: 407-408). Uslu'ya (2000) göre ambargoya karşı Türkiye'nin bu sert tutumu ABD ile ilişkilerinde gösterdiği en büyük tepki olmasına karşın ilk tepkisi değildir. Türkiye, ABD'ye karşı benzer tepkileri 1960'lar boyunca da göstermiştir. Araştırmanın geneline dikkat edilirse ittifakın sarsılması döneminde birçok konuda Türkiye, ABD ile aynı paralellikte hareket etmemiştir (Uslu, 2000: 216). ABD üs ve tesisleri hakkında alınan bu kararlardan sonra gündeme gelen konu, Türkiye'nin bu üs ve tesislerindeki silahlara el koyup koymayacağı tartışmaları olmuştur. Bunun üzerine Türk Hükümeti ülkesindeki silahların statüsüne ilişkin NATO protokollerine bağlı olduğunu açıklamıştır. Başbakan Demirel, İsrail ve Yunanistan ABD silahlarını istediği gibi kullanırken ülkesinin bu türden bir tavırla karşılaşmasını çifte standart uygulaması olarak göstermiştir. Sönmezoğlu'na (2016) göre Türkiye üs ve tesisleri tamamen kapatıp personelin ülkeyi terk etmesini istemeyerek, anlaşmalar için belirli bir ölçüde açık kapı bıraktığı düşünülmüştür (Sönmezoğlu, 2016:297-298).

ABD Kongresi'nin aldığı ambargo kararı, Türk kamuoyunu oluşturan bütün kesimlerce Türkiye karşıtı düşmanca bir hareket olarak algılanmıştır. Karara karşı ülkede toptan bir muhalefet ortaya çıkmıştır. ABD'den gelen baskılar karşısında kamuoyu ve basın taviz verilmemesini, Türkiye'nin Kıbrıs'ta toprak vermesini ya da askerlerini çekmesini istememiştir. Aksine ambargo kararıyla Türk kamuoyunda

Amerika düşmanlığı ve karşı koyma kararlılığı daha da artmıştır. Silah ambargosundan en çok etkilenen Türk kuvvetleri bile ambargo karşısında geri adım atılmamasını istemiştir (Uslu, 2016: 339).

6.2.1.4 Ambargo döneminde Türkiye-ABD ilişkileri (1975-1978)

Ambargo kararı sonrasında Ankara-Washington ilişkilerinde bir süredir olumlu seyretmeyen ikili ilişkiler daha da sıkıntılı bir hal almıştır. İki ülke arasında 1964 yılından itibaren giderek belirgin bir biçimde bozulan ilişkiler, hiçbir zaman tam kopmamışsa da 1979'a kadar da normalleşmemiştir. Ambargo kararından sonra Türkiye'nin tek cevabı anlaşmalar çerçevesinde kullanılan üs ve tesislerin faaliyetlerinin durdurulması olmamıştır. Bu dönemde uluslararası ortamdaki yumuşama ve ABD ambargosunun yarattığı 2. Johnson Mektubu'nun etkisi Türk dış politikasını yeni yönelimlere itmiştir. 1964 krizi sonrasında da gündeme gelen Türkiye'nin Batı ittifakı ile olan ilişkileri bu dönemde yoğun bir biçimde sorgulanmıştır. Batı ittifakına karşı bazı alternatif politikalar tartışılmaya başlanmıştır (Sönmezoglu, 2016: 299-300). Bu alternatifler arasında Federal Almanya, Sovyetler Birliği ve İslam ülkeleri ile yakınlaşma politikaları öne çıkmıştır. Dış politikada tartışmalar ve arayışlar ışığında Sovyetler Birliği ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi iki önemli boyutu netleştirmiştir (Akalın, 2011: 135). Türkiye'nin bu dönemde sürdürdüğü dış politika, ABD çıkarlarını merkezde konumlandıran yaklaşımın dışına çıkmıştır. Özata (2017) göre Türk dış politikasındaki bu sapma, belirli bir dönem içinde olsa Türkiye'nin ABD çizgisinden çıkması anlamına gelmiştir (Özata, 2017: 327).

1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye-SSCB ilişkilerindeki gelişme, 1975 sonrası dönemde ivme kazanmıştır. Türkiye'nin ambargo konusunda yaşadığı hayal kırıklığı, kuzey komşusu ile daha iyi ilişkiler kurmaya yönlendirmiştir. Özellikle 1970'ten sonra siyasi ve ekonomik alanda SSCB ile daha iyi ilişkiler kurulmuştur. ABD-SSCB arasında başlayan yumuşama sürecinin etkisi, 1970'ten itibaren gecikmelide olsa Türk-Sovyet ilişkilerinde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu süreçte, Türkiye-SSCB ilişkilerinde ele alındığı gibi karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. SSCB bu dönemde Türkiye'ye ekonomik yardım ve ağır sanayisi için uzun vadeli, uygun koşullarda kredi sağlamıştır. SSCB Başbakanı Alexei Koysgin, İskenderun'da yapılan Demir-Çelik Fabrikası'nın açılışı için 26 Aralık 1975

tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. SSCB bu fabrika için 700 milyon dolarlık kredi sağlamıştır. Sovyetler Birliğinden böylesine büyük bir ekonomik destek alan Türkiye, siyasi alanda da ilişkilerden uzak kalmamıştır (Özata, 2017: 350-351).

1975-1979 döneminde Türkiye, Sovyetler Birliği ile kurduğu yakın ilişkilerin yanında Ortadoğu ülkeleri (İsrail hariç) ile de ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye'nin Batı Bloku özellikle de ABD ile yaşadığı sorunlar, Ortadoğu bölgesine yeni bir yönelimi beraberinde getirmiştir. İslam Konferansı Örgütü içerisinde aktif bir biçimde yer almaya başlayan Türkiye, Mayıs 1976'da Dışişleri Bakanları'nın katıldığı İslam Konferansı'na ev sahipliği yapmıştır. Bu konferans araştırmacılar tarafından Türkiye'nin izlemeye başladığı çok yönlü dış politikanın bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Özata, 2017: 358-359). Türkiye aynı yıl içinde Filistin Kurtuluş Örgütü'nü tanımış ve buna paralel olarak bölgede ABD'nin önemli bir müttefiki olan İsrail ile ilişkilerini en düşük seviyeye indirmiştir. Türkiye ile İslam ülkeleri arasındaki bu yakınlaşmayı salt olarak ABD ile ilişkilerine bağlamak doğru değildir. 1973 Petrol Krizi'nin ekonomik etkileri de Türkiye'yi Ortadoğu ülkeleriyle yakın ilişkiye yöneltmiştir (Akalin, 2011: 138).

Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan krizler, ABD'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. ABD üs ve tesislerinin durdurulması bölgede Amerikan istihbaratında belirli bir boşluk doğurmuştur. Öte yandan bu döneme kadar silah ve teçhizat bakımından ABD'ye bağımlı olan Türkiye'nin silahlı kuvvetlerinde de sorunlar ortaya çıkmıştır. 1975 yılının sonlarına doğru uygulanmakta olan ambargoda belirli bir yumuşa sağlanmıştır. Sönmezoğlu'na (1995) göre Türkiye, ABD üs ve tesislerini tamamen kapatmak yerine faaliyetlerini durdurma yolunu seçerek belirli bir esnekliğini korumuştur (Sönmezoğlu, 1995: 108-109). 1976 yılında ABD yönetimi üs ve tesislerini güvenceye almak için görüşmelere başlamıştır. İkili görüşmeler sonucunda 26 Mart 1976 tarihinde taraflar arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, Washington'da imzalanmıştır. Anlaşmada Türkiye'ye 1 milyar dolarlık hibe ve yardım verilmesi öngörülmüştür. ABD için bu anlaşma Türkiye'deki üs ve tesislerin yeniden faaliyete geçmesi açısından önemlidir. Türkiye-ABD arasında bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi, iki temel koşulun gerçekleşmesine bağlanmıştır. Buna göre, anlaşmanın geçerlilik kazanabilmesi için; ABD Kongresi tarafından onaylanması ve Türkiye'ye uygulanmakta olan ambargonun kaldırılması gerekmektedir. ABD Kongresi Ocak 1977'de anlaşmayı onaylamayı reddedince, Savunma ve Ekonomik

İşbirliği Anlaşması (SEİA) yürürlüğe girmeden ortadan kalkmıştır (Armaoğlu, 1991: 288-296).

Amerika'da 1976 seçimleri kampanyasında Başkan adayı Jimmy Carter'ın Kıbrıs ve Türk-Yunan krizlerine ilişkin konularda Türkiye'yi desteklemeyen bir söylem kullanması, Türk Hükümeti'ni rahatsız etmiştir. Ancak Jimmy Carter, seçimi kazandıktan sonra realist politikanın gereklerine uymakta tereddüt etmemiştir. Ortaya çıkan gelişmeler sonucunda ulusal çıkar gereği olarak Yunanistan'ı destekleyen tutumundan vazgeçmiştir. Carter, göreve geldikten sonra Kıbrıs sorununu doğrudan ele alarak çözmeye yönelmiştir. Kıbrıs konusunda bir gelişme kaydedilmeyince, Başkan Carter bu sorunun ambargo yoluyla çözülemeyeceğini kabul etmiştir. Bununla birlikte 1978 yılında ABD'ye daha mesafeli duran Bülent Ecevit Hükümeti Türkiye'de iktidara gelince, Carter ambargonun kaldırılması için ciddi bir biçimde harekete geçmiştir. Amerika'da bağımsız hareket etmekten çekinmeyen bir lider olarak tanınan Ecevit'in Başbakan olması, bu gelişmelerde önemli bir rol oynamıştır (Bostanoğlu, 1999: 463). Başkan Carter, Kongre'de yaptığı açıklamada ambargonun Kıbrıs sorununun çözümüne olumlu bir katkıda bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca ambargonun kaldırılmasını Kıbrıs sorununun çözümü sonrasına bırakan anlayışını da açıkça eleştirmeye başlamıştır. Carter'ın bu çıkışının en önemli nedeni Türkiye'nin bu dönemdeki tutumudur. 1978 yılında Başbakan Ecevit liderliğindeki Türk dış politikası, ABD ve Batı ülkeleri dışında bazı arayışlara yönelmiştir. Ecevit, ambargonun devam etmesi halinde Türkiye'nin NATO'dan çıkabileceğinden söz etmeye başlamış ve bu yönelimleriyle ABD'yi oldukça endişelendirmiştir. Ecevit ayrıca ABD'nin Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümüne karışmamasını ve herhangi bir müdahalede bulunmamasını istemiştir (Sönmezoğlu, 2016: 304).

Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı Cyrus Vance, ambargonun kaldırılması önerisini 6 Nisan 1978'de Temsilciler Meclisi'ne sunmuştur. 1979 yılı için Türkiye'ye 175 milyon dolarlık silah satışı ve 50 milyon dolarlık ekonomik yardım sağlayarak ambargonun kaldırılması öngören yasa, Temsilciler Meclisi tarafından kabul edildiyse de Senato tarafından reddedilmiştir. ABD yönetimi konuya ilişkin çabalarından vazgeçmemiştir (Akalin, 2011: 134). Çünkü yönetim Türkiye'nin, ABD'ye karşı izlemekte olduğu soğuk politikanın değişmesini ve faaliyetleri durdurulmuş olan üs ve tesislerin yeniden açılmasını istiyordu. 31 Mayıs 1978'de NATO toplantısında Bülent Ecevit ile görüşen ABD Başkanı Carter, yaptığı basın toplantısında Türkiye'ye

uygulanmakta olan ambargonun kaldırılması çağrısını yinelemiştir. Başkan Carter'ın çabaları sonucu Senato'da ambargonun kaldırılmasını öngören yasa değişikliği tekrar ele alınmıştır. 25 Temmuz'da Senato'da, 1 Ağustos'ta da Temsilciler Meclisi'nde ambargonun kaldırılması öngören yasa değişikliği kabul edilmiştir (Sönmezoğlu, 1995: 113). Başkan Carter'ın 26 Eylül 1978 tarihinde yasa değişikliğini onaylamasıyla, 5 Şubat 1975'ten beri devam eden silah ambargosu kaldırılmıştır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1989: 592). Bunun ardından üs ve tesislerin faaliyetlerine yeniden başlayabilmeleri, ABD yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 306).

6.2.2 Türkiye-ABD ilişkilerinde sorunlu alanlar

Bu dönemde Türkiye-ABD arasında genel düzeyindeki sorunlardan ziyade, ikili ilişkiler açısından önemli olan sorunlar da öne çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye-ABD arasında ikili anlaşmalar çerçevesinde belirlenmiş olan üs ve tesislere ilişkin sorunlar, Türkiye'deki ABD personeli sorunu, Türkiye'ye yapılması söz konusu olmuş ABD yardımlarına ilişkin sorunlar ve Türkiye'de afyon ekiminin yasaklanması ile ilgili sorunlar ele alınmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 253).

6.2.2.1 İkili anlaşmalar sorunu

1964'ten sonra Türk kamuoyu Johnson Mektubu'nun etkisiyle, Türkiye-ABD arasında yapılan ikili anlaşmalara karşı yoğun bir eleştiri kampanyası başlatmıştır. Kamuoyuna göre ikili anlaşmaların çoğu TBMM tarafından onaylanmadığı için herhangi bir hukuki temele sahip değildir. İkili anlaşmalar NATO düzenlemeleriyle ilgili olmaktan çok ABD çıkarlarına hizmet etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan anlaşmalar, ABD'ye Türkiye'nin bağımsızlığı, güvenliği ve ekonomik gelişmesi aleyhine ayrıcalıklar tanıdığı için yeni seçilen hükümet tarafından eleştirilmiştir. Bu dönemde ABD, ikili anlaşmalara dayanarak oluşturduğu tesislerde tam denetim imkânına sahipken, Türk Hükümeti bu tesisleri kontrol edebilecek durumda değildir. Hükümet, bu eleştirilere dayanarak bu anlaşmaların feshini ya da yeniden ele alınmasını amaçlamıştır (Uslu, 2016: 200). 1965'te Türkiye'de iktidara gelen Süleyman Demirel Hükümeti, 7 Nisan 1966'da kamuoyunun duyduğu rahatsızlıktan etkilenerek, ikili anlaşmaların tek bir metin içinde toplanması ve ABD askeri statüsünün yeniden düzenlenmesi için ABD Hükümeti ile görüşmeye başlamıştır. Bu görüşmelerden sonra Türkiye, ABD'ye bir nota vererek o güne kadar

yapılan anlaşmaların yeniden ele alınmasını istemiştir (Oran, 2009: 693). ABD 18 Nisan 1966 tarihinde verdiği cevapta bu teklifi kabul ettiğini belirtmiştir (Uslu, 2016: 201). Demirel Hükümeti kamuoyuna, ikili anlaşmalar da doldurulması gereken bazı boşluklar ve düzeltilmesi gereken bazı hatalar olduğunu kabul etmiştir (Çakmak, 2012: 692). Başbakan Süleyman Demirel, 1965'ten önce herhangi bir usul takip edilmeksizin ve herhangi bir ilkeye uyulmaksızın değişik otoriteler tarafından kabul edilen anlaşmalarla karşı karşıya kaldıklarını itiraf etmiştir.

Türk Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı birlikte hareket ederek bütün anlaşmaları gözden geçirmiş ve ikili düzenlemelerin dayanacağı genel ilkeleri de kapsayan bir anlaşma taslağını hazırlayarak, bu taslağı 8 Eylül 1966 tarihinde ABD Büyükelçiliği'ne teslim etmişlerdir. ABD Hükümeti de kendi çalışmalarını yaptıktan sonra, 20 Ocak 1967'de Türk Dışişleri Bakanlığı ile resmen görüşmelere başlamıştır. Görüşmeler devam ederken Türk yöneticiler zaman zaman yaptıkları açıklamalarla kamuoyunu bilgilendirmişlerdir. Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil, yaptığı görüşmelerde ikili düzenlemelerin dayanacağı genel ilkeleri meclise bildirilmiştir. Ayrıca ikili anlaşmaların hassasiyeti nedeniyle iki taraf arasındaki görüşmelerin oldukça yavaş ilerlediğini de belirtmiştir (Uslu, 2016: 201).

Türkiye-ABD arasındaki detaylı görüşmelerden sonra 3 Temmuz 1969 tarihinde, Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil ile ABD Büyükelçisi William Handley Savunma İşbirliği Anlaşması'nı imzalamıştır (Soysal, 1993: 137). Bu anlaşma, kamuoyundan gizli tutulan 1954 Askeri Tesisler Anlaşması'nın yerine geçmiştir. Ayrıca daha önce imzalanmış çoğu ikili anlaşmaları değiştirmiş ve bazı anlaşmalara da açıklık getirmiştir. Türkiye'deki her türlü ABD faaliyetlerini ya da tesisini düzenleme altına alan sözleşmelerinde bu anlaşmaya eklenmesi planlanmıştır (Uslu, 2016: 202). Türkiye'de büyük rahatsızlığa yol açan NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması'nın değiştirilmesi de ele alınmıştır. İki ülke arasında imzalanan anlaşma ile ABD askeri personelin yargılanması sırasında Türk makamlarının müdahale yetkisine getirilen kısıtlamalar hafifletilmiştir (Oran, 2009: 693).

Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandıktan sonra ikili anlaşmalar konusunda sürdürülen tartışmalar belirgin bir biçimde azalmıştır. Hükümet, 23 Ocak 1970'te mecliste yapılan gizli oturumlarda ikili anlaşmalar hakkında geniş bilgiler vermiştir. Genel görüşmeler gizli yapıldığı için kamuoyunun yeterli derecede aydınlanmadığı düşüncesiyle Başbakan Süleyman Demirel 7 Şubat 1970'te bir basın toplantısı

düzenlemiştir (Kürkçüoğlu ve Gönlübol, 1989: 509). Başbakan, basın toplantısında anlaşmanın ana hatlarını kamuoyuna duyurmuştur. ‘‘ABD’nin bundan sonra Türkiye’nin rızası olmadan herhangi bir üçüncü ülkeye yönelik operasyon düzenlemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca ikili anlaşmalara dayanılarak Türkiye topraklarında bulunan üslerin mülkiyetinin Türkiye’ye ait olduğu ABD tarafından da kabul edilmiştir.’’ Türk Hükümeti’nin bu üsleri denetleme yetkisi vardır, ayrıca hükümet ulusal güvenliğini gerekçe göstererek üslerin kullanımını sınırlandırılabilir (Akalin, 2011: 123). Uslu’ya (2016) göre 1969 Savunma İşbirliği Anlaşması, Türkiye’nin ABD ile askeri ilişkilerde inisiyatifini elde etme çabalarının en önemlisidir. Anlaşmanın açıklanan genel ilkeleri dönemin hükümetini bu açıdan oldukça başarılı göstermiştir, ancak askeri anlaşmaların çoğu gizli kaldığı için bu konuda kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir (Uslu, 2016: 202). Yapılan düzenlemeler sol görüşlü grupları hiçbir şekilde tatmin etmezken, daha ılımlı olanlar içinde yeni anlaşmalar başarı olarak kabul edilmiştir (Oran, 2009: 697).

6.2.2.2 Üs ve tesis kullanımı sorunu

Türkiye 1956’da Adana’daki İncirlik üssünde bulunan ABD kuvvetlerinin bilimsel nitelikli araştırma yapmak amacıyla U-2 uçuşlarını gerçekleştirmesine izin vermiştir. Amerikalı uzmanlar bu dönemde uçuşların amacını genel olarak bilimsel amaç olarak nitelendirmiştir, ama Türk yetkililer uçuşlar konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değildir (Orkunt, 1978: 360-361). Bu yüzden Amerikalı uzmanların tam olarak neler yaptıkları konusunda bilgileri yoktur. 1960 yılına kadar Amerikalı askerler, İncirlik’ten kaldırdıkları U-2 uçaklarıyla Sovyet üzerinde askeri ve silah sistemleri konusunda gizlice bilgi toplamışlardır. 1965’te yine İncirlik’ten kalkan bir ABD istihbarat uçağı Karadeniz’de uluslararası sular üstünde kaza sonucu düşmüştür. Sovyetler bu olay karşısında Türk Hükümeti’ne şiddetli bir şekilde uyarıda bulunmuştur. 28 Aralık 1965’te Demirel Hükümeti, ABD’den Türk üslerini kullanarak yaptıkları U-2 uçuşlarını durdurmasını istemiştir. Washington yönetimi, Türkiye’den bu kararı değiştirmesi için yoğun istekte bulursa da U-2 uçuşları 1965-1975 döneminde bir daha gerçekleştirilmemiştir. Bu dönemde Türk Hükümeti’nin tutumlarındaki radikal değişiklik açık bir şekilde görünmüştür. ‘‘Uslu’ya (2016) göre Türkiye, 1960’ta U-2 olaylarında ABD’ye hiç toz kondurmazken, neredeyse suçu Sovyetlerde bulacak bir tavır takılırken ve bu uçuşlarını hiç tartışma konusu yapmazken, 1965’te ise yaşanan olayda uçuşların hemen durdurulmasını istemiştir.’’

1960'lı yıllarda Türkiye'deki ABD üsleri, sol görüşlü politikacı ve yazarlar tarafından tartışmaya açılmıştır. En çok yapılan eleştiri üslerin tamamen ABD yönetiminde olduğu ve Türk yönetiminin kontrolü dışında kullanıldığıdır. Bu dönemde Demirel Hükümeti, iç politikada ABD ile ilişkilere yöneltilen yoğun eleştiriler nedeniyle üsler konusunda daha dikkatli davranmıştır. Hükümet kamuoyuna sık sık yaptığı açıklamalarda üslerin Türkiye'nin kontrolünde olduğunu, Türkiye'nin ve NATO'nun ortak çıkarlarına hizmet ettiğini ve sadece ABD çıkarları için kullanılması söz konusu olmadığını belirtmiştir. Hükümetin üslerin kullanılması konusundaki tavrı Ortadoğu'da meydana gelen krizler sırasında somut bir şekilde ortaya çıkmıştır (Uslu, 2016: 184-188). 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında, Başbakan Süleyman Demirel, Tercüman gazetesine verdiği demeçte söz konusu üslerin NATO çerçevesinde kolektif savunma amacına yönelik olduğunu belirterek, üslerin Türk Hükümeti'nin iradesi dışında kullanılmayacağını belirtmiştir. ABD'nin talebi üzerine Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil ile bir araya gelen ABD Büyükelçisi'ne de Türkiye'deki üslerin NATO anlaşmasına tabi olduğu bildirilmiştir. ABD'nin destek talebine rağmen Türk Hükümeti, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda üslerin kullanılmasına izin vermemiştir (Bölme, 2012: 63).

1969 tarihinde Lübnan'da karışıklıklar meydana geldiğinde Başbakan Süleyman Demirel, Suriye ile Lübnan arasında silahlı çatışma olması ve ABD'nin Lübnan'a yardım etmesi halinde, İncirlik üslerinin kullanılmasına izin verilmeyeceğini açıklamıştır. Demirel, ayrıca Türk Hükümeti'nin muvafakati olmadan bu üslerin hiçbir şekilde kullanılmayacağını ve komşu ülkelerin bu konuda endişe duymasını istemediklerini belirtmiştir (Uslu, 2016: 188-189). Ardından 1970'te Filistin Kurtuluş Örgütü ile Ürdün arasında ortaya çıkan çatışmalar sırasında kamuoyunda, Türkiye'deki üslerin ABD tarafından Filistin Kurtuluş Örgütü'ne karşı kullanıldığı söylentileri yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni ise, aynı dönemde ABD'nin Ürdün'deki vatandaşlarını bölgeden tahliye edebilmek için bazı nakliye uçaklarını İncirlik'e göndermesidir. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil, konuya ilişkin olarak yaptığı açıklamada durumun tamamen hükümetin denetimi içerisinde olduğunu ve üslerin Filistin Kurtuluş Örgütü'ne karşı kullanılmadığını belirtmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 259-260).

1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türk Hükümeti yine İncirlik üslerinin NATO amaçları dışında kullanılmasının söz konusu olmadığını açıklamıştır (Bölme, 2012: 64). Bu

dönemde yapılan iddialara göre Türkiye, savaş sırasında Sovyetlerin Türk Hava sahasını kullanarak ve boğazlardan donanmasını geçirerek Mısır ve Suriye'ye ikmal maddesi sağlamasına izin vermiş, fakat ABD'nin isteğine rağmen yardım amacıyla ya da lojistik destek sağlamak için üsleri kullanmasına izin vermemiştir (Uslu, 2016: 189). Diğer taraftan ABD'nin haberleşme istasyonlarını kullanmasına ise ses çıkarmamıştır. 1979 İran Devrimi sırasında da üslerin İran'daki Amerikan vatandaşlarının taşınması için kullanılmasına izin vermiştir. 1980'de ise İran'daki Amerikan rehinelere kurtarılması operasyonuna hiçbir şekilde destek vermemiştir (Çakmak, 2012: 693). Bu dönemde açıkça görülmüştür ki 1965 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye, topraklarındaki askeri üslerin ABD tarafından kullanımı konusunda çok dikkatli davranmıştır. Uslu'ya (2016) göre bunun nedeni şöyle sıralanabilir: 1-ABD'nin Kıbrıs konusundaki tutumunda hoşnut olunmadığı ortaya konulmuştur. 2-SSCB ve Arap ülkeleriyle ilişkilerin bozulması engellemek istenmiştir. Sovyetlere karşı ABD'nin yardıma gelemeyeceği şüphesi doğmuştur, bu yüzden Türkiye bölgede kışkırtıcı politika izlemekten kaçınmıştır. 3-Son olarak Türkiye, savunma alanında tamamen ABD'ye bağımlı olmadığını ve gerektiğinde savunma alanında bile ABD isteklerini reddedebileceğini uluslararası kamuoyu önünde göstermek istemiştir (Uslu, 2016: 189).

6.2.2.3 ABD personeli sorunu

Türkiye'deki ABD üs ve tesislerin varlığı, doğal olarak ülkede ABD personeli sorununu yaratmıştır. İkili anlaşmaların imzalandığı ilk yıllarda da bu konu ile ilgili birçok sorun ortaya çıkmış, fakat 1964 krizi ve ardından gelen Johnson Mektubu'na kadar bu sorun gündemde pek fazla yer bulmamıştır. Bu olaylar çerçevesinde ABD'nin Türkiye'ye yönelik dış politikasına olumsuz düşünceler yaygınlaşırken, bu personelin ülkedeki yaşantısında ortaya çıkan bazı olumsuzluklar eskiye oranla daha fazla sorun yaratmaya başlamıştır (Sönmezoglu, 1995: 50). Başka bir ifadeyle İttifakın kuruluş döneminde ABD personeline tanınan ayrıcalıklar, 1964'ten sonra Türk kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. Özellikle üs ve tesislerde bulunan askeri mağazalar (PX, Post of Exchanges) ve askerlerin haberleşmesini sağlayan Ordu Posta Bürosu (Army Postal Office) tepkilere yol açmıştır. ABD personeli bu kurumlarla Türkiye'deki sistemin dışında kalarak tüm faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Ancak verilen ayrıcalıkları kötüye kullanmaları Türk sistemini kötü yönde etkilemiştir. ABD personelleri, PX mağazalarından satın aldıkları gümrüksüz malları yasal olmamasına

rağmen kâr amacı gözeterek vatandaşa satmışlardır. Bunların başında Türkiye'de hiç bulunmayan ya da yüksek vergi nedeniyle pahalıya satılan alkollü içecekler gelmiştir. Ayrıca birçok elektronik ürün, gümrüklerde işlem görmeden ülkeye sokulmuştur. ABD personelinin Türk piyasalarına soktuğu malların miktarı artınca, büyük şehirlerde Amerikan Pazarı adı altında yasadışı mağazalar oluşmaya başlamıştır. Bu faaliyetlerin hız kazanması Türk ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Oran, 2009: 692).

Bu dönemde kamuoyundaki tartışmalar sırasında geniş ölçüde eleştiri konusu olan, görev sırasında işlendiği gerekçesiyle Türkiye'deki ABD personelinin suçlarına Türk mahkemelerinin bakmasını önleyen ikili anlaşmalar değiştirilmiştir. 24 Eylül 1968'de imzalanan ‘Resmi ve vazife sırasında işlenen suçlarla ilgili Türkiye-ABD Anlaşması'na’ göre usul değiştirilmiştir (Kürkçüoğlu ve Gönlübol, 1989: 511). Anlaşmaya göre Türkiye'deki bir ABD personeli suç işlediğinde, üstlerinin bu suçun görev sırasında işlendiği beyanının Türk yetkililer tarafından reddedilmesi mümkün bulunmuştur. Fakat ABD yetkilileri görüşlerinde ısrar ederlerse konu iki ülke uzmanları arasında yapılacak görüşmeler yolu ile çözüme bağlanacaktır (Sönmezoglu, 2016: 258).

1960 sonrasında güçlenen sol akımlar ABD karşıtı gösterilerini arttırmıştır. Bu gösteriler, ABD'nin Akdeniz'deki 6. filosuna bağlı savaş gemilerinin Türk limanlarına yaptıkları ziyaretler sırasında yoğunluk kazanmıştır. 18 Temmuz 1968'de karaya çıkan Amerikalı denizciler yoğun bir tepkiyle karşılaşmışlardır. 1950'lerde yapılan benzer ziyaretlerde Türk halkının takındığı tavırla karşılaştırıldığında, kamuoyunda yükselen Amerikan karşıtlığının ulaştığı nokta açıkça görülmüştür (Oran, 2009: 692-693). Aynı dönemde ABD tesislerinde çalışan Türk vatandaşlarıyla, tesislerin Amerikalı komutanları arasında çeşitli sorunlar yaşanmıştır. ABD personelleri Türklerin tesislerden yararlanmalarına izin vermemişlerdir. Askeri üslerde bayrak törenlerinin hangi ordunun yönetmeliklerine göre yapılacağı konusu da anlaşmazlık haline gelmiştir. Ayrıca Amerikalı komutanların alt/üst ilişkilerine özen göstermemeleri, Türk ordusu içinde rahatsızlığa yol açmıştır (Akalin, 2011: 112). Türkiye'de kamuoyunun rahatsızlığını hisseden ABD, zamanla Türkiye'deki tesislerini halktan uzak bölgelere taşımaya başlamıştır. Buna paralel olarak Türkiye'deki personel sayısında da indirime gitmiştir. 1968'de 24 bin olan toplam askeri personel sayısını, 1970'te 16 bine indirmiştir. ABD bu tür bir yaklaşımla imaj tazelemeye çalışmıştır. Fakat bu önlemler rahatsızlıkları ortadan kaldırmamıştır (Akalin, 2011: 112).

6.2.2.4 Ekonomik ve askeri yardımlar sorunu

ABD 1960'larda iç politikada yaşadığı ekonomik dengesizlikler nedeniyle, dış yardımları azaltmaya yönelmiştir. Başkan John Kennedy'nin dış yardımları gelişmiş Avrupa ülkeleri ile paylaşma isteği üzerine Federal Almanya, ABD'nin Türkiye yapmakta olduğu ekonomik yardımların bir bölümünü üstlenebileceğini açıklamıştır (Akalin, 2011: 118). ABD'nin önerisiyle Avrupa ülkelerinin de Türkiye'ye yapılan yardımlara katkıda bulunabilmesi için, 1962'de "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu" adında bir örgüt kurulmuştur. Örgütün asıl amacı, Türkiye'ye sağlanan yardımlarla ekonomiyi korumacılıktan serbest piyasa ekonomisine geçişini hızlandırmaktır. ABD 1963'te Türkiye'ye vermeyi planladığı yardımı, bu örgüt üzerinden iletmeyi düşünmüştür. Örgüte 66 milyon dolar veren ABD, yardımın geriye kalan kısmının Avrupa ülkeleri tarafından sağlanmasını istemiştir. Fakat Avrupa ülkeleri Türkiye'ye yardım konusunda isteksiz davranınca, 1964'te Türkiye'ye verilen ekonomik yardımlar 237 milyon dolardan, 147 milyon dolara düşmüştür (Erhan, 2009: 699). Beklentilerinin karşılanmadığını öne süren Türkiye, örgütün öngördüğü ekonomik istikrar paketini uygulayamayacağını bildirmiştir (Akalin, 2011: 118).

1964 tarihinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde sıkıntıya yol açan yeni bir gelişme daha yaşanmıştır. Sovyetler ihraç ettiği kromun fiyatını düşürünce, ABD şirketleri bu madeni Türkiye yerine Sovyetlerden ihraç etmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin ABD ile olan ticaret dengesinin olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. 1965'te ABD'nin Uluslararası Kalkınma Örgütü'nün direktörü, Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın 1973'te sona ereceğini açıklamıştır. ABD'nin amacı, verilen yardımların 5 yıllık kalkınma planlarında öngörülen amaçlar dışında kullanılması engellemektir. Türk hükümetleri, ABD'den gelen bu açıklamayı ciddiye almayıp yardımları ülkedeki siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmaya devam etmiştir. Erhan'a (2009) göre eğer ABD yardımları kesecek olursa, ortaya çıkan boşluk başka ülkelere alınan yardımlarla doldurabilir. Bu ülkelerin başında, özellikle 1960'larda Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek yönünde kararlı olduğunu gösteren Sovyetler gelmiştir. "Türkiye'de hükümetin sahip olduğu genel kanıya göre, bıraktığı boşluğun Sovyetler tarafından büyük bir hevesle doldurulacağını bilen ABD, Türkiye'ye yaptığı yardımları kesemezdi. Dönem içinde, yardım miktarında görülen azalmalara rağmen, ABD hiçbir zaman Türkiye'ye yaptığı yardımları tamamıyla sona erdirmemiştir (Erhan, 2009: 699-700)."

Arpa'ya (2005) göre ABD'nin bu dönemde yaptığı ekonomik yardımlar, yayılcılığın bir aracı olarak değerlendirilmiştir. Yardım politikası, Soğuk Savaş döneminde dış politikanın en önemli araçlarından biri haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımlar, geri bırakılmış ülkeleri kendisine bağımlı hale getirme politikası olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'deki sol yazarlara göre, Truman Doktrini ile başlayan yardımlar yayılcılık politikasının başlangıcı sayılır (Arpa, 2005: 199).

ABD 1968'de dış yardım politikasını değiştirmiştir (Akalin, 2011: 118). ABD Kongresi, ülke harcamalarının önemli kalemlerinden olan ekonomik yardımların azaltılması ve bu yolla bütçe açığının kapanması için kamuoyundan gelen yoğun baskılar üzerine, tüm ülkelere yapılan yardımlarda indirime gitmiştir (Erhan, 2009: 700). ABD'nin tüm ülkelere yönelik olarak azalttığı dış yardım miktarı Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu üzerinden verilen yardımların miktarı 1968'de yarı yarıya indirilmiştir. Federal Almanya'nın katkıları yardımları gerilemeyi biraz durdurmuştur. Fakat 1967'de 155 milyon dolar olan yardımın, 1968'de 106 milyon dolara düşmesini engelleyememiştir (Akalin, 2011: 118-119). Yardımların azalmasına paralel olarak hükümetin devalüasyon yapması için yapılan baskılar yoğunlaşmıştır. Başbakan Süleyman Demirel, 1969'da yapılacak seçimlerde partisinin zorda kalabileceğini düşünerek bu baskılara bir süre direnmiştir (Erhan, 2009: 700). Baskıların artması 1970'de yapılan devalüasyon sonucunda doların değeri 9 TL'den 15 TL'ye yükselmiştir. ABD, devalüasyonun Türk ekonomisinde yol açabileceği sorunları 25 milyon dolarlık bir ek yardım vererek azaltmaya çalışmıştır. Sonuç olarak, 1950'lerde olduğu gibi 1960'larda da Türk ekonomisindeki hareketlilik ABD'den gelen dış yardımlara bağlı kalmaya devam etmiştir (Akalin, 2011: 119).

Bostanoğlu'na (1999) göre 1960'tan sonra Türkiye-ABD ilişkilerinde tek taraflı yardımlarda sorunlar ortaya çıkmıştır. Bir karşılıklığa dayanmayan ABD yardımları, Kıbrıs konusunda olduğu gibi zaman zaman doğrudan siyasal baskı aracı olarak kullanılmıştır. Hiçbir sorun yaşanmayan dönemlerde bile, Türkiye sağlanan yardımları genellikle yetersiz bulmuştur. Buna rağmen 1980'lere kadar, Türkiye'nin ABD ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek için ticari ve diplomatik atılımlarda bulunduğunu söylemek güçtür. Nitekim Soğuk Savaş döneminde ilişkiler, çoğunlukla güvenlik sorunlarında yoğunlaşmıştır (Bostanoğlu, 1999: 367).

Ekonomik yardımlardan farklı olarak, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımların miktarlarında çok büyük değişmeler görülmemiştir. Ekonomik yardımlarda olduğu gibi askeri yardımlarında hangi alanlarda kullanılacağı konusunda ABD Hükümeti'nin yönlendirmeleri olmuştur. 1960'larda ABD, Türkiye'nin yardımları daha çok kara kuvvetlerinin modernizasyonu için kullanmasını önermiştir (Erhan, 2009: 700). ABD bu isteği, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapabileceği bir müdahalenin önüne geçmek için tasarlamıştır. Amaç, Türkiye'nin deniz ve hava kuvvetlerinin güçlenmesini önlemektir. Türkiye, bu teklifin kabul edilemez olduğunu bildirmiştir. ABD, Türkiye'nin tepkisi karşısında önerisinden vazgeçmek zorunda kalmış ve 1969 yılında Türkiye'ye 5 destroyer satmayı kabul etmiştir. Bu sonuç, Türkiye'nin kararlı tavrı karşısında ABD'nin geri adım atması anlamına gelmiştir (Akalin, 2011: 119). ABD kaynaklarına göre; 1947-1974 döneminde ABD, Türkiye'ye hibe ya da borç olarak 6.2 milyar dolar (3.9'u askeri, 2.3'ü ekonomik) yardım yapmıştır. Bu dönemde yıllık ortalamaya göre 278.3 milyon dolar yardım yapılmıştır. Sadece 1974 yılı için 196.3 milyon dolar yapıldığı düşünülürse, yardım miktarının giderek azaldığı görülmektedir (Sönmezoğlu, 1995: 56-57).

6.2.2.5 Afyon sorunu

1960'lı yıllarda tüm dünyada uyuşturucu kullanımında bir artış görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde ABD gençleri arasında da yaygınlaşan bu sorun, ABD askerlerinin Vietnam'dan dönmeye başlamasıyla daha da artmıştır. Amerika Ulusal Ruh Sağlığı Örgütü araştırmalarına göre, Vietnam'da görev yapan askerlerin %15'i uyuşturucu bağımlısı olarak ülkelerine dönmüştür (Özata, 2017: 93). Eğitim, rehabilitasyon ve Uyuşturucuyla Mücadele Örgütü'nün güçlendirilmesi gibi önlemler, bu maddelerin kullanımını ve ülkeye girişini engellemeye yetmemiştir. 1966 yılında 18 yaşından küçük çocukların aşırı doz yüzünden ölmesi, kamuoyunun hükümet üzerindeki baskısını artırmıştır (Oran, 2009: 700). 1968'de Richard Nixon, başkanlık seçiminde parti propagandasını uyuşturucu sorununun sona erdirilmesi üzerine yoğunlaştırmıştır (Ateş, 2007: 158). 20 Ocak 1969'da Richard Nixon iktidara geldikten sonra uyuşturucu ile mücadeleyi artırmıştır. ABD Hükümeti'nin aklına gelen ilk önlem uyuşturucu hammaddesi üreten ülkelere baskı yapmaktır. Haşhaştan elde edilen afyon, 1960'lı yıllarda en çok İran, Afganistan, Hindistan, Yugoslavya ve Türkiye gibi ülkelerde üretilmektedir. Birleşmiş Milletler bu dönemde Türkiye'nin de aralarında

bulunduğu, sadece 10 ÷lkede yasal olarak afyon üretimine izin vermiştir. Fakat bu ÷lkeler dışında dünyanın birçok bölgesinde yasadışı olarak haşhaş ekimi yapılmıştır.

1969'da Nixon Hükümeti, uyuşturucunun gerçek kaynağını bulmak için derin bir araştırma yapmadan, Türkiye'yi ÷lkedeki uyuşturucu sorununun temel kaynağı olarak gösterme başlamıştır. Bu dönemde ÷lkeye giren uyuşturucunun %80'inin Türkiye kaynaklı olduğu iddiası, ABD Hükümeti tarafından sık sık dile getirilmiştir. Uluslararası basında da Türkiye'yi suçlayan haberlerin sayısı artmıştır (Akalin, 2011: 120). ABD Hükümeti'nin bu tutumundan sonra afyon sorunu, iki ÷lke arasındaki ilişkilerde yeni bir gerginliğe yol açmıştır (Özata, 2017: 98). Oran'a (2009) göre Türkiye'de afyonun elde edildiği haşhaş bitkisi binlerce yıldır üretilmekteydi. Türkiye 1931'de Cenevre Afyon Sözleşmesi'ni imzaladıktan sonra, afyon kaçakçılığını önlemek için etkili yöntemler geliştirmiştir. Alınan önlemlerle birlikte farklı bölgelerde üretilen afyonun büyük bölümünün Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satılması sağlanmıştır. Yapılan hesaplama göre, Türkiye'de üretilen tüm afyon yasadışı yollardan ABD'ye kaçırılsa bile, iddia edilen rakamlara ulaşamaz. Bu gerçeklere rağmen, ABD Hükümeti'nin Türkiye aleyhtarı kampanyasının hızı kesilmemiştir. ABD, Türkiye'nin haşhaş üretimini tamamen durdurmasını istemiştir. NATO üyesi olarak Türkiye, ekonomik ve askeri açıdan ABD'ye bağlı olduğu için Türk Hükümeti'ne yapılan baskılar artmıştır (Oran: 2009: 702).

Mayıs 1969'da ABD Hükümeti'nin özel temsilcisi sıfatıyla Türkiye'ye gelen, Senatör Patrick Moynihan Türk Hükümeti ile bir görüşme yapmıştır. Senatör Moynihan, ABD'nin 1969 afyon üretiminin tamamını satın almak istediğini ve Türkiye'nin bu ürün için istediği fiyatı ne olursa olsun ABD Hükümeti'nin bu konuda kararlı olduğunu bildirmiş, fakat Türk Hükümeti bu talebe olumlu bir yanıt vermemiştir. Çünkü bu dönemde elde edilecek ürünün, Avrupa ve diğer çeşitli ilaç firmalarına satılması için önceden çeşitli ticari sözleşmeler yapılmıştır. Bu nedenle talebin geri çevrilmesi gayet doğaldır. Türkiye'nin olumsuz cevabına rağmen ABD, tüm Türk afyonunu satın alma teklifinden vazgeçmemiştir. ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne atanan William Handley, Başbakan Demirel'e iletlediği mesajında ABD'nin teklifini tekrarlamıştır (Erhan, 1996: 91).

1970'ten itibaren ABD'nin baskıları artmaya başlamıştır. Başbakan Demirel, partisinin oylarının çoğunlukla haşhaşın ekildiği kırsal kesime dayandığının bilincinde olarak ABD Hükümeti'ne haşhaşın tamamen yasaklanmasının mümkün olmadığını

bildirilmiştir. Ancak dönemsel olarak ülkedeki ekim alanlarının sınırlandıracağını belirtmiştir (Oran, 2009: 702). Demirel, ABD'den gelen baskılara uzun süre direnmiştir. 11 Şubat 1970'te bütçenin reddedilmesi üzerine istifa eden Demirel Hükümeti, Cumhurbaşkanı tarafından tekrar Başbakan olarak görevlendirildiğinde artan ABD baskılarına karşı güçsüz duruma düşmüştür (Akalin, 2011: 120). 5 Mart 1970'te ABD, Türk Hükümeti'ne yeni bir teklif sunmuştur. Nixon yönetimi, haşhaş ekiminin yasaklanması karşılığında zarar gören çiftçilerin zararlarının karşılanması için yılda 3 milyon dolar tarımsal destek vermeyi önermiştir. Ayrıca uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi için Türk askerine uçak, silah ve cephane yardımı yapmaya da hazır olduklarını belirtmiştir. Türk Hükümeti bir kez daha haşhaşın yasaklanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir (Erhan, 1996: 101).

ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Eliot Richardson, ABD'ye giren uyuşturucunun %80'inin Türkiye kaynaklı olduğu iddiasını tekrarlayarak üretimin bir an önce durdurulmasını talep etmiştir. Üretimin durdurulmaması halinde Türkiye'ye yapılan yardımların askıya alınabileceğini belirtmiştir. Bu açıklamadan sonra Türk hükümeti, haşhaş ekilen alanların dönemsel olarak sınırlandırıldığını açıklamıştır (Oran, 2009: 702-703). Demirel Hükümeti, haşhaş üretilen alanların genişliğini hektar olarak azaltma ve yasal olarak haşhaş üretilen illerin sayısında da azaltmaya gitmiştir. 1960 yılında afyon üretimine izin verilen illerin sayısı 42 iken, bu sayı 1961-62 döneminde 30'a, 1963-64 döneminde 25'e, 1967-68 döneminde 18'e ve 1969-1970 yıllarında da bu sayı 9'a indirilmiştir. 30 Haziran 1970'te hükümet kararnamesiyle, 1970-1971 döneminde haşhaş üretimine sadece 7 ilde izin verilmiştir. "20 Temmuz 1970'te TBMM'de konuşan Tarım Bakanı İlhami Ertem, 1972'de haşhaş ekilen il sayısını 4'e düşüreceklerini açıklamıştır." Yeni önlemlerin haşhaş üretiminde azaltmaya gidileceği anlamına gelmediğini belirten Ertem, hükümetin illegal üretim ve satışı önleyecek belli şartlar altında haşhaş ekimine izin vermeye devam edeceğini açık bir şekilde ortaya koymuştur (Uslu, 2016: 256). Demirel Hükümeti afyon üretimini sınırlandırsa da üretimi tamamen yasaklamadığı için alınan kararlar ABD'yi memnun etmemiştir. Bu dönemde ABD Kongresi'nde, Türkiye'ye yapılan yardımların durdurulması konusu gündemin en önemli konularından birisi haline gelmiştir (Oran, 2009: 703).

12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonra kurulan hükümete başbakanlık eden Nihat Erim, haşhaş konusunda Demirel Hükümeti'nden daha yumuşak bir tavır takınmıştır.

Başbakan Erim göreve geldikten kısa bir süre sonra, Türkiye-ABD arasında afyon üretiminin tamamen yasaklanması konusunda görüşmeler başlamıştır (Akalin, 2011: 120-121). ABD Hükümeti, afyon üretiminin yasaklanmasından dolayı üreticilerin uğrayacağı zararın karşılanması için Türkiye'ye 35.7 milyon dolar vermeyi önermiştir (Özata, 2017: 122). Türkiye, bu teklifi kabul ederek Haziran 1971'den itibaren haşhaş ekimini tamamen yasaklamıştır. Haşhaş ekiminin yasaklanması karşısında sağlanan ABD yardımı, çiftçinin zararını karşılamada yetersiz kalmıştır. Ayrıca bu karar, afyon üretimiyle geçimini sağlayan binlerce insanın zarar görmesine de yol açmıştır. Türk Hükümeti'nin kararı ve ABD'nin tutumu kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır (Akalin, 2011: 121).

Özat'a (2017) göre "1974-1976 dönemi, Türkiye-ABD ilişkilerinin tarihi seyri boyunca geçirdiği en gergin dönem olmuştur. ABD'nin küresel politikalarındaki değişimi ve buna bağlı olarak Sovyetler Birliği ile girdiği yumuşama süreci, Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. ABD yumuşama döneminde müttefikleriyle sorunlar yaşamaya başlamıştır." Türkiye açısından, ABD-SSCB yakınlaşması Türkiye'nin sürdürdüğü dış politikanın geçerliliğini yitirmesi anlamına gelmiştir. Diğer yandan ABD'nin yaptığı yardımları azaltması, ABD'den sonra NATO içinde en büyük orduyu bulunduran Türkiye ekonomisi üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. 1970'ten sonra ortaya çıkan afyon sorunu ve ambargo süreci iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir (Özata, 2017: 179).

Türkiye'de 1973 seçimleri ile yeniden parti demokrasisine dönüldüğünde seçim kampanyasının en önemli konularından biri afyon sorunu olmuştur. Kamuoyu haşhaş ekimine yeniden izin verilmesi yönünde yoğun şekilde istekte bulunduğu için hemen hemen bütün siyasi partiler oylarını artırmak amacıyla 1971 haşhaş yasağını eleştirmiştir. Çoğu partinin seçim beyannamelerinde haşhaş yasağının kaldırılması temel amaçlardan biri olarak yer almıştır (Uslu, 2016: 270-271). 1973 seçimlerinden sonra Bülent Ecevit liderliğinde kurulan CHP-MSP Koalisyon Hükümeti, 1 Temmuz 1974 tarihinde 7 ilde haşhaş ekimine yeniden izin verileceğini açıklamıştır (Çakmak, 2012: 694). Başbakan Ecevit, 2 Temmuz'da TBMM'de yaptığı konuşmada hükümetin kararını şu şekilde ifade etmiştir. Seçimle iş başına gelmeyen bir hükümet tarafından haşhaş ekiminin yasaklanması hataydı. Haşhaş yasağına alternatif yol bulunmadığı için, çiftçinin hayatında doldurulamaz bir boşluk meydana getirilmiştir. Önceki hükümetler çiftçinin kaybını telafi etmek için bazı önlemler almışlardır, fakat bu

önlemler yetersiz bulunduğu için halkın anlaşılabilir bir direnişiyle karşılaşmıştır. Türk afyon üretiminin yasaklanması, dünya ilaç sanayisinde ciddi bir afyon darlığına neden olmuştur. Türkiye'de uygulanan yasak başka ülkelerin uyuşturucu alışkanlığı problemlerine bir faydası olmamıştır. Bu gerçeklerden sonra Türk Hükümeti sıkı devlet kontrolü altında haşhaşın ekilmesine yeniden izin vermiştir. Ecevit, ayrıca haşhaşın başka ülkelerin halklarına zarar vermemesi için her türlü önlemi alacaklarını ve bu amaçla bütün dost ülkelerin ve uluslararası örgütlerin tavsiyelerini dinlemeye hazır olduklarını ifade etmiştir (Uslu, 2016: 272).

ABD'nin, Ecevit Hükümeti'ne gösterdiği tepki son derece sert olmuştur (Akalin, 2011: 121). Kararın alınması ile Türk-Amerikan ilişkilerinde bir kez daha gergin bir döneme girilmiştir. Yasağın resmi olarak kaldırılmasından önce 30 Haziran 1974'te ABD Büyükelçisi Macomber, memnuniyetsizlik ifadesi olarak istişarelerde bulunmak amacıyla Washington'a çağırılmıştır (Erhan, 1996: 144). Hemen ardından ABD, Türkiye'nin bu kararı resmen kınamıştır. ABD Kongresi, Ecevit Hükümeti resmi açıklamayı yapmadan Türkiye'ye karşı alınabilecek önlemleri tartışmaya başlamıştır. Temsilciler Meclisi üyesi Charles Rangel, Türkiye'nin afyon yasağını kaldıran bu kararı geri almaması halinde ülkeye yapılmakta olan yardımları durdurulmasını önermiştir (Sönmezoğlu, 2016: 269). Kongre, haşhaş ekimine izin vermesi sebebiyle Export-Import Bankası'nın Türkiye'ye daha fazla kredi vermesini yasaklamıştır. 239 Kongre üyesi tarafından teklif edilen 507 sayılı bu karar, 6 Ağustos'ta Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiştir (Uslu, 2016: 275). ABD Kongresi'nin iki kanadını oluşturan Senato ve Temsilciler Meclisi, Türkiye'ye verilen borçların durdurulmasını ve ekonomi-askeri yardımların askıya alınmasını öngören ortak bir karar almıştır. Bu karar, Türkiye'ye toptan bir ambargo uygulamasını isteyen diğer kararlar izlemiştir. Türkiye, bu kararlardan sonra üretilen afyonun yasadışı yollarla kaçırılmasının önlenmesi için gerekli önlemlerin alındığını ileri sürerek, kararından geri dönmeyeceğini bildirmiştir. Bu yaklaşım, iki ülke arasındaki gerginliği daha da artırmıştır. 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta gerçekleştirilen darbe ve sonrasında Türkiye'nin adaya müdahalede bulunması, afyon sorununun Türk-Amerikan ilişkilerinin gündeminden çıkmasını sağlamıştır. Türkiye'ye ambargo uygulanmasını isteyen Kongre bu isteğine dayanak olarak artık afyon sorununu değil Kıbrıs'a yapılan müdahaleyi göstermeye başlamıştır (Oran, 2009: 703-704).

6.3 İlişkilerde Yeniden Yakınlaşma Dönemi (1979-1991)

Uluslararası sistemdeki gelişmeler çerçevesinde Soğuk Savaş dönemi tekrar gerginleşince, ABD politikaları açısından Türkiye'nin önemi belirgin bir biçimde artmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 439). 1970'lerin sonlarında Türkiye, ABD için birçok açıdan tekrar önemli bir ülke haline gelmiştir. SSCB'ye karşı Türkiye'nin NATO'da bulundurduğu askeri gücü, sahip olduğu jeopolitik konum ve ABD'nin ülkedeki üs ve tesislerin varlığı önem kazanmıştır (Erdoğan, 2013: 189-190). Bu yıllarda Türkiye'nin ABD ile olan ilişkisinde bir bakıma 1945-1964 dönemine benzer bir görünüm söz konusu olmuştur.

Türkiye'nin ABD ve Batı açısından en önemli özelliği, petrol merkezi Ortadoğu'ya özellikle de Basra Körfezine ilişkin konumundan kaynaklanmaktadır. Çünkü, Türkiye Batı'nın etki ve uygulamalarının bu bölgeye uygulanmasında önemli bir yol olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bölgedeki olumsuzlukların Batı'ya ulaşması karşısında bir engel olarak görülmüştür. 1979 yılında İran'ın Batı Bloku'ndan ayrılması ve bölgede oldukça ABD ve Batı karşıtı bir politika izlemeye başlaması Washington'un gözünde Türkiye'nin önemini arttırmıştır. İran'da gerçekleşen devrimle ABD'nin en önemli müttefiklerinden Şah yönetiminin yerine Humeyni liderliğindeki ABD karşıtı rejim iktidara gelmiştir. 1979 yılından sonra Ortadoğu, ABD açısından *çanların çaldığı bir bölge* olarak görülmeye başlanmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 439-440). İran krizinden sonra SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi Türkiye'nin stratejik önemini ABD'ye bir kez daha hatırlatmıştır. 1 Şubat 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrim ve 25 Aralık 1979'da Afganistan'da başlayan işgal, ABD'nin bölgedeki ittifaklarını aktif olarak kullanmasını gerektirmiştir (Özata, 2017: 445).

1981'de NATO üyesi Yunanistan'da iktidara gelen PASOK (Panhelenik Sosyalist Hareket) lideri Andreas Papandreou, özellikle iktidara yürüyüş sürecinde ve iktidarın ilk dönemlerinde çok belirgin bir şekilde ABD karşıtı söylemler kullanmıştır. Bütün bunların sonucunda, bölgedeki *Kuzey Kuşağı* (Türkiye dışında) ABD açısından endişe verici olmuştur. Bu dönemde Batı Bloku için *Kuzey Kuşağı'nın* en belirgin direnç noktası Türkiye'dir. Demokrasi sistemine sahip, laik, ekonomisini serbest piyasa kurallarına göre düzenlemeye çalışan, bazı kesintiler olsa da Batı tipi kurumlarla yönetilen Türkiye, ılımlı bir İslam ülkesi olarak Batı çıkarlarına uygun davranabilecek ülke konumundadır. Bu görünümüyle Türkiye, bölgede Sovyet yayılcılığı ve İran

rejimi karşısında ABD'nin en önemli müttefiki haline gelmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 440-442).

6.3.1 1979 Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)

Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu kaldırıldıktan sonra, feshedilen 1969 Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması ve 1976 yılında yürürlüğe girmeyen Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın yerini alacak yeni ve kapsamlı bir anlaşma yapılması için 1979 yılında Türkiye ve ABD arasında görüşmeler başlamıştır. 1979 seçimlerinde iktidara gelen Demirel Hükümeti, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın bir an önce imzalanması konusunda istekli davranmıştır. Fakat taraflar arasındaki anlaşmazlık noktaları görüşmelerin uzamasına yol açmıştır (Erhan, 2009: 711). Anlaşmada teslim edilecek silah ve malzemenin niteliğinin belirlenmesi konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca üs ve tesislerin kullanımı konusunda da Türk Hükümeti NATO amaçları dışında kullanılmayacağını açıkça dile getirmiştir (Akalin, 2011: 139). Taraflar arasında 16 ay süren görüşmeler sonucunda 29 Mart 1980 tarihinde 5 yıllık bir Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Uslu, 2016: 351). Fakat o dönemde TBMM Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kilitlendiği için anlaşma onaylanamamıştır. SEİA ancak 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra, 18 Kasım 1980'de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmış ve 11 Şubat 1981'de *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Türkmen, 2012: 145). Bu anlaşma iki ülke arasında yapılmış en kapsamlı anlaşma olma niteliğini taşımıştır. 9 maddelik ana metne ek olarak, 3 tanımlayıcı anlaşma ve bunlara bağlı 13 uygulama anlaşmasını kapsamıştır (Armaoğlu, 1991: 299-301).

Çağrı Erhan'a (2009) göre anlaşmanın önemli maddeleri şu şekilde ele alınabilir:

- 1. maddesinde iki ülkeyi ilgilendiren ekonomi, savunma, bilimsel ve teknik konuları içeren yakın işbirliği öngörülmüştür.
- 2. maddesinde NATO üyeleri olarak karşılıklı sorumluluklarını yerine getirebilmek için birbirine yardım etmek amacıyla, ilişkilerinin tüm alanlarını kapsayacak biçimde geliştirilmesine karar verilmiştir.
- 4. maddesinde Türkiye'nin yerli savunma sanayisini geliştirme konusu yer almıştır. Bu madde hükümleri çerçevesinde, Türkiye 1990'ların başında ABD'nin onayını alarak ülkesinde üretilen F-16 uçaklarının Mısır'a ihraç edilmesini gerçekleştirmiştir (Erhan, 2009: 712-713).

-5. maddesinde Türkiye'deki ABD üs ve tesislerindeki faaliyetlerin dayanacağı ilkeler belirlenmiştir. Anlaşmada öngörülen savunma işbirliğinin kapsamı, NATO anlaşmasından doğan yükümlülükleri ile sınırlı kalmıştır. Üs ve tesislerin NATO amaçları dışında kullanılmamasına karar verilmiştir. Türkiye'de üs ve tesisleri durumu ayrıca 3. tanımlayıcı anlaşma ile düzenlenmiştir. Türkiye ABD'ye Sinop elektromanyetik izleme, Pirinçlik radar uyarı ve uzay dinleme, İncirlik hava harekâtı ve destek, Yamanlar (İzmir), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), Kürecik (Malatya) muhabere yer tesisleri, Belbaşı sismik bilgi toplama ve Kargaburun radyo seyrüsefer üs ve tesislerinde faaliyette bulunabilme izni vermiştir (Akalin, 2011: 140).

-7. maddesinde anlaşmanın 5 yıl geçerli olması, taraflardan birinin bu sürenin bitiminden 3 ay önce fesih kararı almaması halinde, 1 yıl süreyle yürürlükte kalmaya devam etmesi ön görülmüştür.

-Son olarak anlaşmasının 12. maddesiyle, Türk Hükümeti'nin olağanüstü durumlarda ulusal varlığını korumak için uluslararası hukuka uygun olarak kısıtlayıcı önlemleri almasının doğal bir hak olduğunun altı çizilmiştir. Bu hükümle Türkiye'ye, gerekli gördüğü takdirde anlaşmanın bazı maddelerini askıya alabilme ve ABD üs, tesis ve askeri personeline bazı kısıtlamalar getirebilme hakkı verilmiştir (Erhan, 2009: 714).

6.3.2 12 Eylül dönemi (1980-1983)

12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de askeri yönetimin görevi devralması üzerine Batı Avrupa ülkeleri yönetime karşı tepkiler gösterirken, ABD oldukça anlayışlı davranmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 444). Türkiye'de yapılan darbenin ardından ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü John Trattner yaptığı ilk açıklamada, seçimle iş başına gelmiş bir hükümetin askeri bir darbeye görevden uzaklaştırılmasından kaygı duyduğunu ifade etmiştir. Ancak diğer taraftan Türkiye'nin yıllardır ekonomik sorunlarla ve terörizmle boğuşuyor olmasına ve askeri liderlerin normal parti demokrasisine döneceği sözü vermesine dikkat çekmiştir (Uslu, 2016: 352). Ayrıca Türkiye'nin ekonomik ve politik zorluklar yaşadığını, ordu hareketinin bunun sonrasında geldiğini belirtmiştir. Açıklamada ifade ettiği başka bir husus da ABD'nin Türkiye'ye ekonomik ve askeri yardım sağlamaya devam edeceğidir. Böylece ABD'nin darbe karşısında olmadığı ve yeni yönetimin ABD tarafından destekleneceği duyurulmuştur (Özata, 2017: 473).

1979-1980 döneminde Türkiye ABD'den gelen birçok isteği geri çevirmiştir. SSCB üzerinde U-2 uçuşları için üslerin kullanılmasına izin vermemiş, Ortadoğu politikası için Çevik Kuvvet'in Türkiye'ye yerleştirilmesine karşı çıkmış ve Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönmesine veto uygulamıştır. Ayrıca İran'daki devrimden sonra da yeni rejimi hemen tanımıştır. 12 Eylül sonrasında Türkiye bu taleplerin hepsini olumlu yanıt vermiştir (Uzgel, 2010: 38). Askeri yönetim, 1960'lardan itibaren çeşitlendirilmeye çalışılan dış politikayı bir yana bırakarak Türkiye'nin yeniden tümüyle ABD çizgisine gelmesine sebep olmuştur (Özata, 2017: 486). İran'da İslami bir rejimin kurulmasının ve SSCB'nin Afganistan'a girmesinin yarattığı boşluğun Türkiye'de ABD'ye yakın askeri yönetimin kurulmasıyla bir ölçüde telafi edilmesi, ABD'li yetkilileri memnun etmiştir.

Uzgel'e (2010) göre darbeden sonra Türkiye-ABD ilişkilerindeki en önemli gelişme, Ulusu Hükümeti'nin 18 Kasım 1980'de, Türkiye'nin elinde bir koz olarak tuttuğu Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın onaylamasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi anlaşmaya göre 1985'e kadar ekonomik, savunma ve askeri yardım konularının çerçevesi çizilmiştir. ABD bu dönemde sivil iktidarın veremeyeceği belli ödünler karşılığında siyasal ve ekonomik destek sağlamıştır. 1981 yılından itibaren Türkiye'ye yapılan ABD yardımı 1980 öncesine göre artarak devam etmiştir. Dış kaynak bulan askeri yönetim iktisadi olarak borçları ödeyebilecek hale gelmiştir. İthalatta bir artış yaşanmış, böylece tüketim mallarının yokluğu sorunu aşılmıştır. Ülkeye hammadde ve ara malların gelmesiyle de sanayi üretimi artmaya başlamıştır. Bu da yeni rejime yönelik halk desteğini arttırmıştır (Uzgel, 2010: 39).

12 Eylül döneminde, Türkiye ve ABD'nin bölgesel güvenlik konularına bakışında temel paralellik söz konusu olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'deki bazı NATO tesislerinin yeniden düzenlenmesinde anlaşmaya varılmıştır. Buna göre Türkiye'nin çoğunlukla doğusundaki bazı askeri hava alanları yeniden düzenlenerek, daha büyük uçakların yaranmasına uygun hale getirilmesi planlanmıştır. ABD'nin amacı Ortadoğu'da girişilecek bir hareket için gereken imkânların yaratılması ve bölgede Türkiye ile birlikte hareket etmektir (Sönmezoğlu, 2016: 444). Çünkü 1979 yılında bu bölgede meydana gelen gelişmeler, ABD'nin daha etkin bir politika izlemesini ve bölgede uğradığı gerilemeyi telafi edilmesini gerektirmiştir. ABD'nin bölgede hızlı hareket yeteneğinin geliştirilmesi için Çevik Kuvvet'in oluşturulması gündeme getirilmiştir. Bu konu 1980'lerin başında iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir yer

tutmuştur. Çevik Kuvvet projesi Ağustos 1977'de Başkan Carter tarafından imzalanmıştır. Fakat bu proje 1979 yılında İran ve Afganistan olayları üzerine Ocak 1980'de Carter Doktrininin ilan edilmesiyle hayata geçirilmiştir (Uzgel, 2010: 43-46). Mart 1980'de Florida'da Çevik Kuvvet adıyla anılan 200 bin kişilik Acil İhtikal Ortak Görev Kuvveti oluşturulmuştur (Akalin, 2011: 148). ABD askerleri söz konusu ülkeler yerine Florida'da bulunacak, fakat müdahale durumunda havaalanı, mühimmat ve yakıt depoları belli bölgelere önceden yerleştirilecektir. Böylelikle Çevik Kuvvet'e ait birlikler gelirse her şeyin hazır olması planlanmıştır.

Çevik Kuvvet projesi bu dönemde, ABD ile ilişkilerde Türkiye'yi en çok zorlayan konulardan biri olmuştur. ABD 1980 boyunca Umman, Kenya ve Somali'yle tesis anlaşmaları yapmıştır. Fakat bu ülkelerin altyapı kapasiteleri bu proje için yetersiz görülmüştür. Bu bağlamda, Reagan Hükümeti NATO'ya üye olması, gelişmiş altyapıya sahip olması ve coğrafi açıdan daha iyi bir konumda olması gibi nedenlerle bu göreve Türkiye'yi daha uygun bulmuştur. Fakat 12 Eylül öncesinde Demirel Hükümeti bu projeye karşı olumsuz tavır almıştır. 12 Eylül'de sonra Türkiye'nin siyasal açıdan bu tür bir öneriye direnmesi zor olduğu için ABD Hükümeti, Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmıştır. Türkiye, resmî açıklamalarında projeyi reddetmesine rağmen ABD'nin depolama ve tesisler edinmesini belli koşullarla kabul etmiştir (Uzgel, 2010: 45-47). 29 Kasım 1982 tarihinde Brüksel'de taraflar arasında, Türkiye'deki 10 havaalanının modernize edilmesi ve iki yeni havaalanının da inşasını içeren bir Mutabakat Muhtırası (Memorandum of Understanding) imzalanmıştır. Türkiye, 1980 Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nda olduğu gibi bu tesislerin kullanımında Türk Hükümeti'nin onayı olması gereğini anlaşmaya koydurarak son sözü elde tutmaya çalışmıştır. Sönmezoğlu'na (2016) göre bu dönemde Çevik Kuvvet konusunda bölge ülkelerinin olumlu yaklaşımından söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye bölgedeki konumu açısından dikkatli davranmak zorunda kalmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 445).

6.3.3 Özal dönemi (1983-1991)

Askeri müdahaleden sonra 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlerde Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi (ANAP), büyük başarı göstererek seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır (Akalin, 2011:149). Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin açıldığı bu tarihte hem uluslararası ortamın bir yansıması hem de iç gelişmelerin bir uzantısı

olarak Özal Hükümeti'nin, iktisadi liberalizmi ve siyasal pragmatizmi iç ve dış politikanın merkezine yerleşmiştir. ANAP'ın tek başına iktidara gelmesiyle başlayan Özal dönemi, Türkiye'de özellikle ekonomik ve toplumsal yapıda yarattığı önemli değişimler ve dış politikanın yapılışına getirilen farklılıklar açısından bir kırılma noktası oluşturmuştur (Uzgel, 2010: 49). İç politikada sermaye çevrelerinin desteğini Özal Hükümeti, dış politikadaki en önemli desteği ABD'den almıştır. Bu destek hem ABD Hükümeti'nden hem de mali çevrelerinden gelmiştir (Akalın, 2011: 149). 1983-1989 döneminde Turgut Özal'ın başbakanlığında, Türkiye-ABD arasındaki ilişkiler genelde çok yakındır. Gerek Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler gerekse Türkiye'nin geçirdiği ekonomik dönüşüm, her iki tarafın da birbirine duyduğu ihtiyacı arttırmıştır. Turgut Özal'ın ABD ile ilişkilere yaklaşımı, bu ülke ile yakın ilişkiler kurmanın ABD'nin Türkiye yanlısı politikalar izlemesinde daha yararlı olacağı varsayımına dayanmıştır. Başbakan Özal'a göre; Türkiye, Yunanistan Başbakanı Papandreu gibi çatışmacı ve uzlaşmaz bir yol benimsemiş olsaydı, bu politika Kongre'deki Ermeni ve Rum lobilerinin durumunu güçlendirecektir ve sonuçta bundan Türkiye zararlı çıkacaktır. Bu dönemde Türkiye, ABD tarafından ekonomik olarak sınırlandırılmıştır. Bu yüzden Özal, öncelikle bu ilişkilerdeki pürüzlü noktaları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ermeni karar tasarıları, Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs sorunu gibi konuların bu ilişkilere olumsuz yansımaları engellemeye çalışmıştır. Özal iktidarın ilk döneminde Türk dış politikasının geleneksel özelliğini sürdürmüştür. Türkiye'nin Batı savunmasına sağladığı stratejik katkı karşılığında yardımın artmasını savunmuş, daha sonra ise yardım yerine ticarete ağırlık vermeye çalışmıştır (Uzgel, 2010: 50).

ABD'nin 1980'lerde Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımlar hem miktarı hem de koşulları açısından ilişkilerde sorun yaratmıştır. Türkiye askeri yardımın bir bölümünü ABD'nin elinden çıkardığı ihtiyaç fazlası *Asker Malzeme Programı'nda (MAP)* karşılıken bir bölümünü de *Dış Askeri Satışlar (FSM)* ve *Güney Kanat Yardımı (Southern Regional Amendment)* kapsamından almıştır. Türkiye'nin silah yardımı sağlamada en çok kullandığı yöntem *Dış Askeri Satışlar (FSM)* öne çıkmıştır. FSM kredilerinin özelliği belli bölümlerinin hibe şeklinde yapılmasıdır. Bu dönemde ABD'den Türkiye'ye sağlanan yardım çoğunlukla askeri yardım biçimindedir. ABD, ekonomik yardım konusunda IMF ve OECD gibi örgütleri devreye sokmuştur (Akalın, 2011: 153).

Çizelge 6.1: ABD'nin Askeri ve Ekonomik Yardımı.

<i>ABD Askeri ve Ekonomik Yardımı 1980-1990 (milyon \$ olarak)</i>											
	<i>1980</i>	<i>1981</i>	<i>1982</i>	<i>1983</i>	<i>1984</i>	<i>1985</i>	<i>1986</i>	<i>1987</i>	<i>1988</i>	<i>1989</i>	<i>1990</i>
<i>Askeri</i>											
<i>Hibe</i>	5.4	2.8	60	112	234	215	206	312	156	340	412
<i>Kredi</i>	202	250	343	290	525	485	409	178	178	90	86
<i>Ekonomik</i>	198	201	300	245	175	185	119	100	32	60	14

Çizelge 6.1'e göre, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardım dönem boyunca genellikle askeri ağırlıklı olmuştur. ABD özellikle Türkiye'nin acil olarak ihtiyaç duyduğu ekonomik yardımı daha önce belirtildiği gibi ekonomik örgüt kanallarından yapmıştır. ABD yönetimi bunu 1980'ler boyunca uygulamıştır. Türkiye'ye yapılan ekonomik yardım 1980'lerin başında yüksek seyredip, dönemin sonuna doğru azalmaya başlamıştır. Bunun başlıca nedeni, 1980 başlarında ABD'nin Türkiye'deki ekonomik dönüşüme verdiği destektir. Askeri yardım Özal döneminin başlangıcında büyük miktarları ulaştıysa da dönem sonunda özellikle FSM kredileri büyük düşüş göstermiştir (Uzgel, 2010: 54). 1984-1986 yıllarında ABD'nin Türkiye'ye sağladığı yardım 800 milyon doları aşmıştır. 1979'daki 200 milyon dolarlık yardımla karşılaştırıldığında zirve noktasına ulaştığı görülmüştür. Ancak tabloda da görüldüğü gibi bundan sonraki yıllarda 500 milyon dolar seviyelerine kadar düşmüştür (Uslu, 2016: 356).

ABD bu dönemde yardımı ilişkilerde bir koz olarak kullanmış ve yardım programını askeri ve ekonomik ilişkiler dışındaki koşullara bağlamıştır. Yardım konusunda Özal Hükümeti'ni en çok rahatsız eden nokta bu olmuştur. Bu koşullardan en önemlisi ABD'nin yardım konusunda Kıbrıs sorununu gündeme getirmesidir (Akalin, 2011: 154). Bu sorun gündeme getirildikten sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Washington'a yapacağı ziyareti iptal etmiştir. Bu gelişmelerden sonra Türk Hükümeti, ABD'nin İncirlik Üssü'nde yararlanmasını kısıtlamaya başlamıştır. Özellikle Kongre'de bu tür ilişkilendirmeler yolu ile yapılan tartışmalar ikili ilişkileri etkilemiştir (Sönmezoğlu, 2016: 447). Yunan lobisi 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra Kongre'deki girişimlerini arttırmıştır. Hatta,

Senatoya sunulan bir değişiklik önergesi Türkiye'ye yapılan tüm yardımı Maraş'ın (Gazimagusa'da bir sınır mahallesi) geri verilmesi koşuluna bağlama çalıştıysa da bu öneri kabul edilmemiştir. Yunan lobisinin girişimleri sonucunda 1984'te, Kongre 930 bin dolarlık askeri ve ekonomik yardımda 200 bin dolarlık kesinti yapmıştır. Türkiye bu süreçte elindeki SEİA'nın uzatılması gibi kozları oynayarak yardım miktarının ve koşullarının elverişli olması için çalışmıştır. ABD Kongresi 1970'lerin sonunda uygulamaya başladığı 7/10 ilkesini bu dönemde de sürdürmüştür (Uzgel, 2010: 54-55). Kongre, Türkiye-Yunanistan arasındaki silah dengesinin sağlanması için askeri yardımları 7/10 oranına dayandırmıştır. Buna göre dönem boyunca Yunanistan'a 7 birim askeri yardım yapıldığında, Türkiye'ye 10 birim askeri yardım yapılmıştır (Epson, 1985: 79).

ABD Başkanı Reagan, Türkiye'nin Ortadoğu'da oynadığı rol ve sahip olduğu stratejik önem nedeniyle bu orana karşı olduğunu açıklamıştır. Ayrıca bu oranın iki ülke arasındaki sorunların çözümüne bir katkıda bulunmadığı da belirtilmiştir (Akalin, 2011: 154). Türk Hükümeti'nin görüşü; Türkiye ile Yunanistan'a verilen yardımların bir oran çerçevesinde değil, ülkelerin NATO ile ilgili yükümlülükleri ve mevcut kapasiteleri doğrultusunda yardım sağlanması gerektiği yönündedir (Uslu, 2016: 354). Başkan Reagan ve Türk Hükümeti'nin isteğine rağmen bu oran değişmemiştir. Türkiye, ABD yönetimini bu durumu değiştirmek için yeterince çaba göstermemekle eleştirmiştir. Türkiye'ye yapılan yardımın koşulları 1980'lerin sonuna doğru ağırlaşmaya başlamıştır. Bunun nedeni, SSCB'de 1985 yılında Gorbaçov'un iş başına gelerek Glasnost politikasını başlatmasından sonra uluslararası alanda gerilimin azalmasıdır. ABD yardımının azalmaya başlaması ve koşulların ağırlaşması Özal Hükümeti'nde rahatsızlık yaratmıştır. Başbakan Özal, Ekim 1987'de Türkiye'nin ABD'den yardım yerine vaat aldığını söylemiş ve ABD yönetimini daha fazla yardım yapmaya çağırmıştır. Özal bu arada, İsrail ve Mısır için uygulanmış olan FSM borçlarının silinmesi talebinde de bulunmuş, ama bu talep ABD tarafından reddedilmiştir.

Uzgel'e (2010) göre gerek ekonomik kalkınması gerekse ordunun modernizasyonu için Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dönem boyunca ABD yardımlarına ihtiyaç duymuştur. En çok yardım aldığı bu dönemde bile Türkiye, istediği oranda ve koşullarda yardım alamamıştır. Türkiye-ABD ilişkileri Soğuk Savaş dönemi boyunca uluslararası alandaki mücadelelere göre şekillenmiştir. ABD yönetimleri, Soğuk

Savaş'ta söz konusu siyasal koşulların yanında lobileri ve Kongre'yi Türkiye'ye yaptığı yardımı kısıtlamada bir gerekçe olarak kullanmıştır (Uzgel, 2010: 54-55).

Ankara-Washington ilişkilerinde ciddi sıkıntılar yaşamasına neden olan konulardan biri de Ermeni sorunu olmuştur. Bu dönemde, Ermeni teröristler bir yandan Türkiye'nin diplomatlarını öldürürken öbür yandan da ABD'deki Ermenilerce oluşturulan lobi aracılığıyla, 24 Nisan'ın soykırım günü olarak ABD Kongresi'nce kabul edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. 1984 yılından sonra ABD Kongresi'ndeki bu girişimler Türkiye kamuoyunda yoğun eleştirilere neden olmuştur (Sönmezoğlu, 2016: 456). 1988'de soykırım tasarısını Kongre'den geçirme sözü veren George Bush'un başkan seçilmesi Ermeni lobisini güçlendirmiştir (Akalin, 2011: 157). Kongre'nin alt komisyonlarında *Ermeni Karar Tasarısı* görüşmeye açılınca, Türk Hükümeti ve Silahlı Kuvvetleri bu gelişmeden son derece rahatsızlık duymuştur. ABD'ye karşı mesaj niteliğinde olmak üzere geçici nitelikte bazı önlemler alınmıştır. Amerikan filolarına ziyaret yasağı konması ve Türkiye-ABD Savunma Konseyi toplantılarının askıya alınması gündeme gelmiştir. Hatta Ermeni tasarısı geçerse dönem sonunda süresi dolacak olan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın yerine başka bir anlaşmanın yapılacağı mesajı da verilmiştir. Türk Hükümeti bu sorun sırasında, tıpkı 1975'teki silah ambargosu kararından sonra olduğu gibi üslerin konumunu gündeme getirmiştir. Fakat bu kez rahatsızlığın boyutuyla orantılı olarak yalnız uçakların kalkmaması ve ABD gemilerinin Türk limanlarına uğramaması gibi geçici önlemler almakla yetinmiştir. Türkiye bu kez söz konusu önlemleri alırken bunları kendi kamuoyuna duyurmamıştır. Hükümet her şeye rağmen kamuoyuna ABD ile ilişkilerinin kötü olduğu izlenimini vermek istememiştir. Karar tasarısı Senato'nun gündemine alınmayınca Türkiye 1 Mart 1990 tarihinde geçici nitelikteki bu önlemleri kaldırmıştır (Uzgel, 2010: 63-64).

6.3.3.1 Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)'nın uzatılması

1980 yılında onaylanarak yürürlüğe giren Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın süresi 18 Aralık 1985'te dolmuştur (Akalin, 2011: 152). 1980 anlaşmasına göre taraflar anlaşmaya bu tarihten önce feshetmezlerse anlaşma otomatik olarak 1 yıl uzayacaktır. Türkiye anlaşmadaki bazı hükümlerin aleyhine işlediğini savunarak değişiklikler yapılmasını istediği için anlaşmayı bir yıl uzatmıştır. Bununla ilgili notayı 3 ay önceden ABD'ye vermiştir. Türkiye'nin bu konudaki politikası

ABD'den uzaklaşmak ya da sorun çıkarmak değil, yeni anlaşmayı kullanarak ekonomik ilişkilerde gelişme sağlamak, aldığı yardım miktarını arttırmak ve genel koşullarını iyileştirme çalışmaktır (Oran, 2010: 55). Başbakan Özal, ABD ile ilişkilerde dengesizlikler oluştuğunu öne sürerek ekonomik ve askeri ilişkilerin gelişmesi, özellikle de Türkiye ihracatının önündeki engellerin kaldırılması için ABD'den yeni olanaklar talep etmiştir (Uslu, 2016: 353). Özal'ın başka bir isteği de Türkiye'ye yapılan yardımın Yunanistan'a yapılan yardımla bağlantılı olarak ele alınmamasıdır. Yani Türkiye'ye 10 yardım yapılırsa, Yunanistan'a da 7 yardım yapılması oranının kaldırılmasını istemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'ye göre yardımlar, ülkelerin NATO'ya katkılarına ve bölgesel rollerine göre yapılmalıdır (Armaoğlu, 1991: 365). ABD yönetimi bu taleplerin bir kısmına olumlu yaklaşırken, bir kısmında da değişikliği reddetmiştir. Modernizasyon konusunda elinden geleni yapacağını, yardımın Kıbrıs sorununa bağlanmaması konusunda hemfikir olduğunu ama Kongre'yi ilgilendirdiği için buna bir formül bulunamadığını belirtmiştir. Yönetim ilişkilerin çeşitlendirilmesini kabul ederken, Türkiye'nin ABD'ye ihracatının önündeki engellerin kalkmasının imkânsız olduğunu ifade etmiştir (Oran, 2010: 56).

Türkiye'nin daha iyi koşullarda yardım ve iktisadi kolaylıklar elde etmek için SEİA kozunu oynama çabası ters bir sonuç vermiştir. Çünkü Temsilciler Meclisi beklenmedik bir şekilde, 1987 yılı için Türkiye'ye verilmesi öngörülen hibe ve kredilerde üçte bir oranında kesintiye gitmiştir. 1985 anlaşması için görüşmeler devam ederken, her iki ülkenin dışişleri bakanları 16 Mart 1987'de *Ek Mektup* değiş-tokuş ederek SEİA'nı 18 Aralık 1985'ten itibaren 5 yıl süreyle uzatmışlardır. Mektuba ek olarak anlaşma metnine bir de gizli protokol konmuştur. Türkiye bu protokolle ABD'ye bazı kolaylıklar sağlamıştır. Buna göre, İncirlik Üssü'nde bulunan F-4 uçakları F-16 uçaklarıyla değiştirilecek ve aynı zamanda sayıları da arttırılacaktır (Akalin, 2011: 152). Gizli protokolün diğer maddelerinde, Konya'nın ABD savaş uçaklarının eğitim alanı olarak kullanılmasına ilişkin yeni kolaylıklar sağlanması ve üslerin modernizasyonunun sürmesi yer almıştır. ABD buna karşılık olarak, Türkiye'ye F-16'lar üretime geçinceye kadar askeri ihtiyacının karşılaması için 40 adet F-4 savaş uçağı hibe etmiştir. Oran'a (2010) göre bu sırada ilginç bir gelişme yaşanmıştır. Mektup değiş-tokuşundan sonra ABD Kongresi, Türkiye'ye yapılan yardımda %45 oranında bir kesintiye gitmiştir. Buna ek olarak Dış İlişkiler Komisyonu, Kıbrıs'ta asker sayısının indirilmesi ve Türkiye'ye verilen silahların adaya

aktarılmaması gibi koşullar getiren ek karar almıştır (Oran, 2010: 57). Bu gelişme Türkiye’de tepkilere yol açmıştır. Dışişleri Bakanlığı’nın yetkilileri basına yaptığı açıklamalarda anlaşmanın feshedilebileceğini belirtmiş, ancak Başbakan Özal ABD ile gerginliği arttırmak istemediği için konuya ihtiyatlı yaklaşmıştır. Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanlığı’nın itirazlarına karşın 21 Şubat 1988’de *Ek Mektubu* ve gizli protokolü onaylamıştır. Böylece Başbakan kararın onaylanmasında Dışişleri Bakanlığı’nı devre dışı bırakmıştır. Anlaşma basında ve kamuoyunda ağır eleştirilere yol açmıştır (Akalin, 2011: 153). DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve Hasan Esat Işık gibi politikacılar hem yönetime hem de anlaşma içeriğine yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu anlaşmayla Türkiye'nin ülke, ABD'nin sadece hükümet düzeyinde yükümlülük altına girdiğini ve Kongre’nin Türkiye'nin üzerinde bir makam haline geldiğini iddia etmişlerdir.

1990 yılında anlaşmanın yenilenmesi zamanı geldiğinde Irak Kuveyt’i işgal etmiş ve bu olay bölgede yoğun bir Türkiye-ABD işbirliğini de beraberinde getirmiştir. Bu işbirliğine büyük önem veren Ankara, daha doğrusu politikayı doğrudan yönlendiren Cumhurbaşkanı Özal, Washington ile herhangi bir sorun çıkmasını istemediğinden, konuya ilişkin bazı istekleri ABD tarafından kabul edilmemesine rağmen anlaşmanın yeniden 5 yıl uzatılmasını sağlamıştır (Sönmezoğlu, 2016: 450).

6.3.3.2 Ekonomik ilişkiler

1980 yılında, Türkiye'nin ekonomik hayatı için milat sayılan *24 Ocak İstikrar Kararları* hayata geçirilmiştir. Bu kararlar Türk ekonomisinin kabuk değiştirmesi anlamında çok önemli bir dönüm noktasıdır. Ülke ekonomisine getirdiği yenilikler ve açılımlarla 24 Ocak kararları, Türkiye'nin liberal ekonomiye geçiş sürecinde ilk kırılma noktası olarak çok önemlidir bir yer tutmaktadır. Bu kararlarla %32.7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiştir. Devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alınmıştır. Ayrıca dış ticaret serbestleşmiş ve yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girebilmesi için teşvik planları uygulanmıştır (Özata, 2017: 502-504). 24 Ocak kararlarıyla başlayan ve başta ABD olmak üzere Batılı ülke ve mali örgütler tarafından desteklenen ihracata dayalı bir ekonomik büyüme modeline geçen Türkiye, bu dönemde ihracatını artırabilmek için yeni pazarlar aramaya başlamıştır. Türkiye-ABD arasındaki ekonomik ve özellikle ticari ilişkilerin yapısı 1980'lerin siyasal alanındaki yakınlaşmasına paralel bir seyir

izlememiştir. Özal Hükümeti 1985'ten itibaren ABD ile ilişkilerinde, teknik nitelikli görünse de aslında ilişkilerin bütününe kapsayan bir değişiklik yapmaya çalışmıştır. Özal; daha az yardım daha çok ticaret sloganıyla Türkiye'nin ekonomik yardım alması yerine, ticari ilişkilerin artmasını öngören yaklaşımını dile getirmiştir. Müttefik olarak ABD, tüketim kapasitesi ve alım gücü yüksek olan bir pazar olduğu için Türkiye, bu pazar olanağını kullanmak istemiştir (Uzgel, 2010: 68).

Başbakan Özal'ın 1985 yılında beraberinde çok sayıda işadamlarıyla birlikte yaptığı ABD gezisi, siyasi konularda olduğu kadar ekonomik ilişkiler açısından da önem taşımıştır. Bu gezinin ekonomik ilişkiler alanındaki sonuçlarından biri Türk-Amerikan İş Konseyi'nin kurulması olmuştur (Akalin, 2011: 154). Görüşmeler sırasında ABD yönetimi Türkiye'ye iki ülke ekonomilerinin zaman içinde karşılıklı olarak açık pazar haline dönüşmesini önermiştir. Hem ABD'den beklentilerin karşılanmaması hem de Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinin olumsuz etkilenmesi olasılığı karşısında bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Bu süreç içinde Türkiye'nin özellikle tekstil alanındaki beklentileri kota engeline takılmıştır. ABD yasalarına göre, bir ülkeden yapılan ithalatta bir önceki yıla göre en fazla %30 oranında artış yapılabilir. ABD yönetimi Türk ürünlerine kota uygularken bu yasayı öne sürmüştür.

Türkiye 1980'ler boyunca ABD ile ticari ilişkilerde bir açılım yaratamamanın yanında, ABD sermayesini ülkeye çekme konusunda da başarılı olamamıştır. Bu alanda 1985 yılında Türkiye-ABD Karşılıklı Yatırım Anlaşması imzalanarak Amerikalı yatırımcılara kamulaştırılmaya gidilmeyeceği, bürokratik işlemlerin azaltılacağı ve ek vergi getirilmeyeceği gibi güvenceler verilmiştir. Türkiye'nin çağruları ve elverişli hukuksal düzenlemelerine rağmen Amerikalı yatırımcılar, bazı savunma yatırımları dışındaki alanlarda Türkiye'ye gelme konusunda isteksiz davranmışlardır.

Çizelge 6.2: Türkiye-ABD Ticareti (1980-1989).

<i>Türkiye-ABD Ticareti (1980-1989) (milyon \$ olarak)</i>										
	<i>1980</i>	<i>1981</i>	<i>1982</i>	<i>1983</i>	<i>1984</i>	<i>1985</i>	<i>1986</i>	<i>1987</i>	<i>1988</i>	<i>1989</i>
<i>İthalat</i>	442	589	813	695	1.073	1.150	1.176	1.365	1.519	2.094
<i>İhracat</i>	127	267	251	231	368	506	549	713	760	971

Çizelge 6.2'ye göre ABD, Türkiye'yle ekonomik ilişkilerinde çok açık bir çelişki içinde bulunmuştur. Türkiye ekonomisi dışa açıldıkça ABD ile ticaretindeki açık giderek artmıştır (Uzgel, 2010: 68-69). Ayrıca Türk-Amerikan ticaret ilişkilerinde dönem boyunca dengesizlik ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1983 yılında ABD'nin Türkiye'ye ihracatı 695 milyon dolar iken, Türkiye'nin ABD'ye ihracatı 231 milyon dolardır (Uslu, 2016: 363).

Akalın'a (2011) göre "dünyanın en dinamik ekonomilerinden birine sahip olan ABD'nin Türkiye'ye gelen ihraç ürünlerine kısıtlama uygulamasının nedenleri ekonomik olmaktan çok siyasaldır." Washington yönetimi Soğuk Savaş döneminde kurulmuş olan ikili ilişkilerin yapısını, savunduğu iktisadi liberalizm ilkeleriyle çelişse de değiştirmek istememiştir. Çünkü ticari ilişkilerin gelişmesi ve ABD yardımının öneminin azalması, ABD'nin Türkiye'ye karşı elinde tuttuğu kozları etkisizleştirebilir en azından önemini azaltabilirdi (Akalın, 2011: 155). Soğuk Savaş döneminde ABD, Ortadoğu gibi bir bölgede Türkiye'yi ticari ilişkiler içindeki bir ortağı olarak değil, stratejik bir müttefiki olarak görmeyi tercih etmiştir. Bu nedenle de Özal'ın ABD ile ilişkileri çok boyutlu hale getirme projesi gerçekleşmemiştir (Uzgel, 2010: 70).

7. SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası sistemde birçok ülke kendisini tehdit altında hissetmeye başlamıştır. Bu dönemde jeopolitik konumundan dolayı toprak bütünlüğüne yönelik en çok tehdit hisseden ülkelerden bir tanesi Türkiye'dir. Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'nin dış politikasına egemen olan unsur, savaş sonrası Avrupa güç dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanan Sovyetler Birliği'nin baskıları olmuştur. Diğer taraftan, 1945'ten itibaren dünya sahnesinde bir süper güç olarak yerini alan ABD ise iki savaş arası dönemdeki izolasyonist politikalarından vazgeçmiş ve müttefiklerine yönelik tehditleri de kendi güvenlik anlayışı çerçevesinde değerlendirmeye başlamıştır. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde güçlü iki müttefik olan Türkiye ve ABD arasındaki ilişkileri belirleyen ilk unsur savaştan sonra giderek somutlaşan Sovyet tehdidi olmuştur.

Türkiye-ABD ilişkileri, stratejik ittifakın kuruluş döneminde (1947-1964) önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde, her iki ülke de ittifakın kendilerine getirdiği kazançlardan memnundurlar. ABD açısından Türkiye, Batı çıkarlarını Akdeniz ve Ortadoğu'da koruyan bir müttefik haline gelmiştir. Türkiye de ABD'yi güvenlik ve ekonomik gelişmesini garanti altına alan bir unsur olarak görmüştür. Türkiye'nin NATO üyeliğinin TBMM'de 404 kabul oyuna karşı sıfır ret oyu ve yalnızca bir çekimser oyla kabul edilmesinden anlaşıldığı üzere Türkiye'de hem iktidar hem de muhalefet, güvenliğin ABD'nin öncülüğünde kurulan NATO dışında korunamayacağına inanmışlardır. Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra savunma politikalarını ve silahlı kuvvetlerini ABD modeline göre dizayn etmiştir. Ayrıca, ABD ile birçok ikili anlaşma imzalayan Türkiye, topraklarını Amerikan üslerine açmıştır. 1950'lerde Türk liderler ABD ile ittifaka o derece önem vermektedirler ki neredeyse tüm BM kararlarında ABD ile birlikte oy kullanmışlardır.

1962 Küba Krizi sonrası Jüpiter füzelerinin Türkiye'den çekilmesi, Türkiye'nin Batı nazarındaki stratejik önemini azaltacağı ve Türk topraklarının yeterince savunulamayacağı sorununu doğuracağı gerekçesiyle eleştirilmiş; fakat buna rağmen ABD'nin bu kararının İnönü Hükümeti tarafından desteklendiği bildirilmiştir. Türkiye'de yaygın bir şekilde ABD karşıtlığının ortaya çıkmasına neden olan gelişme ise 1963 yılında Kıbrıs Türklerine yapılan saldırılara ABD'nin yeterince tepki göstermemesi ve Türk Hükümeti'nin adaya müdahale girişimlerinin engellenmesi

olmuştur. ABD Başkanı Johnson, Haziran 1964'te Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektupta, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye'ye saldırması durumunda NATO'nun yardıma gelmeyebileceği tehdidinde bulunmuş ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta ABD'den aldığı silahları kullanamayacağını belirtmiştir. Mektubun ortaya çıkardığı atmosferde Türk kamuoyunda ABD aleyhtarlığı oldukça yükselmiştir. 1964 yılında yaşanan Johnson Mektubu krizi, Türk-Amerikan ilişkilerin sarsılmasına neden olmuştur.

1964 yılından sonra Türkiye, ABD ile başta askeri olmak üzere tüm ilişkilerini gözden geçirmiştir. 1965 yılında Demirel Hükümeti artık Türkiye'nin ABD etkisi altında olmadığını göstermek için somut olarak bazı eylemlerde bulunmuştur: hükümet ilk olarak Çok Taraflı Kuvvet'ten (MLF) çekilmiştir. Türk topraklarında gerçekleştirilen U-2 uçuşları da yasaklanmıştır. Ayrıca ABD ile imzalanan bütün ikili anlaşmalar yeniden gözden geçirilmiş ve bu anlaşmaları düzene koyan yeni bir genel anlaşma imzalanmıştır. İttifakın sarsılması döneminde (1964-1979) Türkiye, toprakları üzerindeki Amerikan faaliyetlerini sıkı denetim altına alarak ve üslerin NATO amaçları dışında kullanmasına izin vermeyerek tepkisini ortaya koymuştur. Türk liderler aynı zamanda Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini geliştirmeye ve Arap ülkelerinin desteğini kazanmaya çalışmıştır.

1969 yılından itibaren ABD Hükümeti ve kamuoyunun Amerikan gençlerini zehirleyen eroinin büyük oranda Türk afyonundan kaynaklandığını iddia ederek, Türk Hükümeti üzerinde haşhaş ekimini yasaklaması için baskı uygulamaları ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Demirel Hükümeti haşhaş üretimi konusunda bazı kısıtlamalar gerçekleştirmiş, ancak parlamentodaki çoğunluğunu kaybedeceğinden korktuğu için haşhaş ekimini tamamen yasaklama yoluna gidememiştir. Türkiye'de 12 Mart 1971'de askeri muhtırayla bir ara rejim dönemine geçilmesi iki ülke arası ilişkilerin bozulmasını bir süre dondurmıştır. Haşhaş ekiminin yasaklanması ABD Hükümeti'ni memnun etmiştir.

1973 yılında seçimleri kazanan Bülent Ecevit, ABD'nin protestolarına rağmen haşhaş ekimine yeniden izin vermiştir. Buna karşı ABD Kongresi, Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımı kesmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu sırada ortaya çıkan Kıbrıs krizi bağlamında Türkiye'nin adaya müdahalesi ve ardından Kongre'nin silah ambargosu kararı almasıyla iki ülke arası ilişkiler tarihteki en düşük düzeyine inmiştir. Yumuşama dönemine denk gelen bu yıllarda ABD-SSCB arasında yaşanan gelişmeler,

Türkiye-ABD ittifakını da etkilemiştir. Türkiye bu dönemde ABD üs ve tesislerini kapatarak durumun ciddiyetini göstermiş ve Carter Hükümeti de ambargonun kaldırılması için çalışmalara başlamış ve 26 Eylül 1978'de ambargoyu kaldırmıştır.

1964-1979 döneminde, Türkiye-ABD ittifakı uluslararası alandaki gelişmelerin derin etkisi altında kalmıştır. Doğu ve Batı Blokları arasındaki gerginliğin azalması, her iki ülkeye de ittifakın sınırlamalarından kurtularak daha bağımsız hareket etme imkânı tanımıştır. İttifakın sarsılması, Türkiye'yi Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye sevk etmiş ve Kıbrıs sorununa da daha fazla odaklanmasını sağlamıştır. Diğer taraftan ABD de Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım sağlamada daha isteksiz hale gelmiştir.

1980'lerde Türkiye-ABD ilişkilerinin yeniden yakınlaşmasını belirleyen faktörler, ambargonun kaldırılması ve uluslararası alanda yaşanan gelişmelerdir. Uluslararası sistemdeki gelişmeler çerçevesinde Soğuk Savaş dönemi tekrar gerginleşince, ABD politikaları açısından Türkiye'nin önemi tekrar belirgin bir biçimde artmıştır. Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'nin NATO'da bulundurduğu askeri gücü, sahip olduğu jeopolitik konum ve ABD'nin ülkedeki üs ve tesislerinin varlığı tekrar önem kazanmıştır. Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, askeri yönetimin ABD ile ilişkilerde aynı tavra sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemde askeri yönetimin, karşılığında taviz almadan Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü için onay vermesi de ABD ile ilişkileri iyileştirme niyetinin göstergesi olarak değerlendirmiştir. ABD Hükümeti de Batılı ülkelere farklı olarak Türkiye'deki askeri rejime destek vererek buna karşılık vermiştir.

1983 yılında başlayan Özal döneminde, iki ülke arasında bazı sorunlar yaşansa da ikili ilişkilerde yakınlaşma dönemi devam etmiştir. Bu dönemde SEİA'nın işleyişi başta gelen sorunlardandır. ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yardım sağlarken sabit bir orana uymaması ve yardımı koşullara bağlaması Özal Hükümeti'ni rahatsız etmiştir. İlişkilerdeki sorunlar karşısında ABD Hükümeti ve Kongre bu konuya farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. ABD Hükümeti, Türkiye'ye karşı ılımlı bir politika takip etmiş, stratejik çıkar ortaklığı temelindeki ilişkinin sürdürülmesi için gerekli olan çabaları sarf etmeye gayret etmiştir. Kongre'de kesintiye uğrayan ve bazı sorunlarla ilişkilendirilen yardımın kesintiye uğramadan çıkması ve özellikle 7/10 oranının bozulması için yoğun çaba harcamıştır. Başkan Reagan tarafından yapılan açıklamalarda bu oranın anlamsızlığı bizzat vurgulanmış, Kongre tarafından

benimsenen bu yaklaşımın Ortadoğu'da oynadığı rol ve sahip olduğu stratejik konum nedeniyle ABD için büyük arz eden Türkiye ile ilişkilerinin bozulmasına yol açabileceği üzerinde durulmuştur. Ancak ABD Başkanı tarafından gösterilen bu çabalar bir sonuç vermediği gibi 7/10 oranı da değişmemiştir. Türk Hükümeti ABD yönetimini yeterince çaba göstermemekle eleştirmiş, ancak fazla sert açıklamalarda bulunmaktan da kaçınmıştır. Başbakan Özal, ABD'ye karşı ılımlı bir yaklaşımı benimseyerek sorunları derinleştirmekten kaçınmıştır. Ayrıca Özal, dönem boyunca ABD ile ilişkilerde diyalog içinde olmaya özen göstermiştir.

Genel olarak 1945-1991 döneminin, yani Soğuk Savaş dönemindeki Türk dış politikasının birkaç belirgin özelliğinin sıralanması mümkündür. İlk, 1945-1964 ve 1979-1991 dönemlerinde daha ağırlıklı olmak üzere, dönem içerisindeki Türk dış politikasının oluşumunda dış faktörlerin iç faktörlere göre biraz daha belirleyici olduklarından söz edilebilir. Bir başka deyişle, bu dönemdeki ilişkilerin uluslararası alandaki olaylara bağlı olarak şekillendiği söylenebilir. İkinci olarak, 1964 öncesi dönemdeki Türk dış politikası yapımında, ülkenin ulusal çıkarları ile Batı Bloku çıkarlarının hemen hemen benzer olduğu ifade edilebilir. Soğuk Savaş dönemindeki bu anlayış "Johnson Mektubu" olayının ardından farklı bir biçimde değerlendirilmeye başlanmış, böylece çok yönlü dış politika söylemi yaygınlık kazanmıştır. Üçüncü olarak, bu dönemdeki Kıbrıs sorunu 1950'lerin başlarından itibaren ve giderek ağırlığı artan bir biçimde Türk dış politikasını etkilemiş, hatta bazı dönemlerde belirlemiştir.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, İ.** (2017). *Tarihin Pusulası* (2.bs.). İstanbul: Altı Şapka Yayıncılık.
- Ahmad, F.** (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* (4. bs.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Akalin, C.** (2011). *ABD ve Türkiye-2 Yumuşama Yılları (1961-1989)* (1. bs.). İstanbul: Kaynak Yayıncılık.
- Akalin, C.** (2003). *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1 Olaylar-Belgeler (1945-1952)* (1. bs.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçay, E.Y.** (2010). Amerika'da Siyasal Yapı ve Karar-Alma Mekanizması: Kongre, Başkan ve Yardımcı Organlar, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 1(2), 21-44.
- Akıman, N.** (199). *Türk-Yunan İlişkilerinin Değerlendirilmesi (1974-1997)* (1. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akman, H.** (2012). Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964), *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (22), 65-98.
- Aknur, M.** (2012). *27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Dış Politika* (2. bs.). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Aksoy, S.** (2017). *Güncellenmiş Yeni Baskı Tarih* (37. bs.). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aksoy, İ. & Güler, Y.** (2010). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu* (1. bs.). Ankara: Gazi Kitapevi.
- Arı, T.** (1995). Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Suları Sorunları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(1), 51-68.
- Arı, T.** (1999). *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi* (4. bs.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T.** (2019). *Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika* (1. bs.). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, T.** (2002). *Uluslararası İlişkiler Teorileri (Çatışma, Hegemonya, İşbirliği)* (2. bs.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T.** (2013). *Uluslararası İlişkiler Kuramları-1* (1. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Arık, U.** (2011). Kıbrıs Krizi, *EUL Journal of Social Sciences*, 2(1), 3-21.
- Armaoğlu, F.** (2012). *20.yüzyıl Siyasi Tarih* (18. bs.). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu, F.** (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)* (1. bs.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Arpa, T.** (2005). *1960-1975 Yılları Arasında Sol Basında Türk-ABD İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Arslan, Ü.** *Soğuk Savaş'ın İlk Dönemi, Avrupa ve Asya'ya Yansımaları*, Erişim Tarihi: 21 Aralık 2017, https://www.academia.edu/20828456/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9F
- Atak, S.** (1966). *Harp Sonrasında Dünya (Post War World) (1945-1966)* (1. bs.). Ankara: Ankara Yayıncılık.
- Ataman, M. & Gökcan, Ö.** (2012). Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı Yayımcılık Denemesi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 199-229.
- Ataöv, T.** (2014) Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harb, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23(3), 275-310.
- Ataöv, T.** (1969). *Amerika NATO ve Türkiye* (2. bs.). Ankara: Aydınlik Yayınları.
- Ateş, E.** (2007). 1974 Haşhaş Sorunu ve Türk Basını, *Bilgi Bellek Dergisi*, 4(7), 157-163.
- Aydın, M.** (2012). *Stratejik Çalışmalar ve Savaş* (1. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılık.
- Bağcı, H. & Ayçiçek, A.** (2013). *Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası* (1. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılık.
- Bağcı, H.** (1997). *Alman Dış Politikası ve Türk-Alman İlişkileri: Sorunlar, Beklentiler* (1. bs.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Bağcı, H.** (2013). *Demokrat Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)* (1. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Bağcı, H.** (2014). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar* (4. bs.). Ankara: ADTÜ Yayıncılık.
- Bağlan, A.** (2014). *1950-1960 dönemi Türkiye-ABD*. (Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bakan, Z. A.** (2002). Uluslararası İlişkiler Teorileri Arasında Normatif Teorinin Yeri ve Kapsamı, *Avrasya Dosyası*, 8(2), 427-444.
- Balkaya, S.** (2013). New World Order After World War 2 and Turkey (İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Dünya Düzeni ve Türkiye), *Uluslararası Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 149-164.
- Baş, A.** (2006). *Ortadoğu krizleri ve Türkiye (1950-1958)*. (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Baş, A.** (2012). 1957 Crisis in Suriye and Turkey, *History Studies International Journal of History*, 4(1), 89-109.
- Bazoğlusezer, D.** (1999). *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası* (1. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Benhür, Ç.** (2004). Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(15), 325-337.
- Bostancı, M.** (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7(13), 171-184.
- Bostancıoğlu, B.** (1999). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası* (1. bs.). Ankara: İmge Kitapevi.

- Bozdağlıoğlu, Y.** (2012). *1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası (ABD ile İlişkiler)* (2. bs.). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Bozkurt, İ.** (2008). ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1964) (Johnson Mektubuna Kadar), *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (14), 141-189.
- Bozkurt, İ.** (2017). Soğuk Savaş Döneminde Amerika Birleşik Devletleri Türkiye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Küba Bunalımı, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(57), 221-239.
- Bölme, S. M.** (2012). Soğuk savaşta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: *Süreklilik ve Değişim, Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), 51-71.
- Bölükbaşı, S.** (1997). *Türkiye'nin Yakınındaki Avrupa İlişkileri: Türk-Yunan Sorunları* (1. bs.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Bulut, S.** (2013). Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler Ekseninde Sir Winston Churchill'in 1959 yılı Gayr-ı Resmi Türkiye Ziyareti Üzerine Bir Değerlendirme, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 223-248.
- Çakmak, H.** (2012). *ABD ile İlişkiler* (2. bs.). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Çetinsaya, G.** (199). *Türkiye-İran İlişkileri (1945-1997)* (1. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dalgıç, G.** (2002). Soğuk Savaş'tan Bugüne ABD ve 'Petrolcü' Müttefikleri, *Avrasya Dosyası*, 8(4), 270-292.
- Dalgıç, G.** (2002). Soğuk Savaş'tan Bugüne ABD ve Petrolcü Müttefikleri, *Avrasya Dosyası Dergisi*, 8(4), 270-290.
- De Conde, A.** (1971). *A History of American Foreign Policy* (1. bs.). New York: Charles Scribner
- Demir, Ş.** (2011). Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu politikası, *Elektronik Turkish Studies*, 6(3), 691-713.
- Dokuyan, S.** (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri, *Ankara Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(18), 119-135.
- Duran, H. & Karaca, A.** (2013). 1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkiler, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 121-136.
- Emiroğlu, H.** (1999). Türk Dış Politikasının Oluşturulması Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(3), 41-69.
- Eralp, A.** (1997). *Türkiye ve Avrupa* (1. bs.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Erdoğan, M.M.** (2013). *1970-1980 ve 1980-1990 Türk Dış Politikası* (1. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Erdur, O.** (2017). *Soğuk Savaşın Başlangıcından 12 Mart Muhtırasına Türk-Sovyet İlişkilerinde ABD Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erhan, Ç.** (2009). *1945-1960: Batı Bloku Ekseninde ABD ve NATO'yla İlişkiler* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Erhan, Ç.** (1996). *Beyaz Savaş (Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu)* (1. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Erhan, Ç.** (2009). *1960-1980: Görelî Özerklik ABD ve NATO'yla İlişkiler* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç.** (1996). Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 259-273.
- Erhan, Ç. & Arat, T.** (2009). *1960-1980 AET'yle İlişkiler* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. & Kürkçüoğlu, Ö.** (2009). *1945-1960 Ortadoğu'yla İlişkiler (Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler)* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç.** (2013). *İkinci Soğuk Savaş Dönemi* (1. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılık.
- Eroğlu, H.** (1957). Kuzey Atlantik Paktı, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 21(1-4), 21-47.
- Ertem, B.** (2010). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 252-273.
- Ertem, B.** (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Ertem, B.** (2009). Truman Doctrine and Marshall Plan in Turkey-USA Relations (Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı), *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-392.
- Eşel, G.** (2017). NATO Relations Between Turkey in the Period of Military Coups (1960-1980), *International Journal of Social Science*, 56(3), 409-416.
- Fırat, F. & Kürkçüoğlu, Ö.** (2010). *1980-1990 Döneminde Ortadoğu'yla İlişkiler (Arap Devletleriyle İlişkiler)* (12. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M. & Kürkçüoğlu, Ö.** (2009). *1945-1960 Ortadoğu'yla İlişkiler (Arap Devletleriyle İlişkiler)* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M. & Kürkçüoğlu, Ö.** (2009). *1960-1980 Ortadoğu'yla İlişkiler (Arap Devletleriyle İlişkiler)* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M.** (2009). *1960-1980: Görelî Özerklik, Yunanistan'la İlişkiler* (1. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M.** (2009). *1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gerger, H.** (2012). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye* (5. bs.). İstanbul: Yordam Kitapevi.
- Gibbons, H. S.** (2009). *The Genocide File* (4. bs.). Ankara: Özyurt Yayınevi.
- Giritli, İ.** (2011). Detente'a Dair, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 42(1-4), 31-59.
- Gönlübol, M. & Kürkçüoğlu, Ö.** (1989). *1973-1980 Dönemi Türk Dış Politikası* (7. bs.). İstanbul: Alkım Kitapevi Yayınları.
- Gönlübol, M.** (1989). *Olaylarla Türk Dış Politikası* (7. bs.). İstanbul: Alkım Yayıncılık.

- Gözen, R.** (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası* (1. bs.). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Gözen, R.** (2014). *ABD Dış Politikası Karar Alma Sistemi ve ABD Dış Politikası Yaklaşımları* (1. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Gülen, A.** (2012). İnönü Hükümetlerinin Kıbrıs Politikası (1961-1965), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 13(50), 389-428.
- Güler, Y.** (2004). II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950), *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 209-224.
- Gürbüz, M. V.** (2010). Türk Amerikan İlişkilerinde İttifak Sürecinin Başlaması, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 139-170.
- Gürkaş, B.** (2011). Türkiye-İran İlişkiler, *TASAM Stratejik Öngörü*, 104-122.
- Gürsel, H.F.** (1968). *Tarih Boyunca Türk-Rus ilişkileri* (1. bs.). İstanbul: Ak Yayınları.
- Hart, P.** (1990). *Two NATO Allies at the Thres of War: Cyprus* (1. bs.). Duke university press.
- Hook, S. W. & Spanier, J.** (2014). *Amerikan Dış Politikası* (1. bs.). İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Ismakhanbetova, A.** (2013). *Orta Asya Bölgesi'nde Nükleer Silahsızlanma: Kazakistan Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İhan, M.** (2015). Kıbrıs Sorununun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması (1958-1974), *Türkiyat Mecmuası*, 25(2), 255-280.
- İsmayıl, E. & Aliyev, B.** (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 187-201.
- İşyar, Ö.G.** (2009). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar* (1. bs.). Bursa: Dora Yayınevi.
- İzmir, B.** (2017). İki Müttefik Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 177-1992.
- Kalyon, L.** (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(11), 7-26.
- Kamel, A.** (2014). *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası* (1. bs.). İstanbul: İnkılap Yayıncılık.
- Kamel, A.** (1999). *İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri* (1. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kanat, H. T.** (1975). *İkili Anlaşmaların İç Yüzü* (3. bs.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Karadağ, U.** (2016). Birleşmiş Milletler Antlaşmasına Göre Meşru Müdafaa Hakkı, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 171-186.
- Karataş, P.** (2012). Elektronik Kültür Ortamında Türk-Yunan Milli Kimlik Mücadeleleri Bağlamında Youtube Videoları Yorumları, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 18(72), 91-111.
- Keskin, B.** (2016). İslam İşbirliği Teşkilatı: Tarihi, Yapısı ve Geleceği, *SETA Perspektif*, (125), 1-4.

- Keskin, F.** (2009). *ABD Başkanları'nın Ünlü Doktrinleri* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keskin, F.** (1999). *Suriye ve Irak ile Su Sorunu* (1. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kolasi, K.** (2013). Soğuk Savaşın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(2), 149-179.
- Kurban, V. & Derman, G. S.** (2015). Türkiye'nin SSCB ve ABD İlişkileri (1960-1980), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(35), 19-46.
- Kurban, V.** (2004). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 253-282.
- Küçükvatan, M.** (2011). Soğuk Savaş'ın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye- Suriye Bunalımı, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(23), 73-91.
- Kürkçüoğlu, Ö. & Gönlübol, M.** (1989). *1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası* (7. bs.). İstanbul: Alkım Kitapevi Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö.** (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)* (1. bs.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö.** (1980). Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü Bugünü, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(1), 309-335.
- Laipson E.** (1985). A Congressional Tradition: 7/10 Ratio in Military Aid to Greece and Turkey, *CRS Raporu Dergisi (JX 1435)*, (10), 79-85.
- Malkoç, E.** (2006). Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950), *Yakın Dönem Araştırmaları İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 89-127.
- Merih, T.** (2006). *Soğuk Savaş ve Türkiye 1945-1960* (1. bs.). Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Mertek, S.** (2017). 1945-1957 Ortadoğu ekseninde Türk Dış Politikası ve 1957 Suriye Buhranı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), 207-220.
- Morgil, O.** (2003). Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 103-116.
- Oğuz, C.** (2010). *Türk Dış Politikasının (1945-1964), Realizm Açısından Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Oran, B.** (1996). Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1-4), 353-370.
- Oran, B.** (2009). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orkunt, S.** (1978). *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri* (1. bs.). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Önal, B.** (2010). *Türkiye-Amerikan İlişkilerinde Clinton Faktörü* (1. bs.). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

- Örmeci, O.** (2016). Son Yıllarda Türkiye-Birleşik Krallık (İngiltere) İlişkileri: İlişkilerde ‘‘Altın Çağ’’ Dönemi mi?, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 589-621.
- Özata, M.** (2017). *Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1984) (Amerikan Belgeleriyle Stratejik Müttefikliğin Buhran Yılları)* (1. bs.). İstanbul: İdeal Yayıncılık.
- Özcan, G.** (2005). *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi* (1. bs.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEY) Yayınları.
- Özcan, G.** (1999). *50.yılı Biterken Türkiye-İsrail İlişkileri* (1. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, A.** (1993). *Türkiye’deki Amerika* (1. bs.). İstanbul: Emre Yayınları.
- Pehlivanoğlu, A. Ö.** (2003). *Küba Krizi ve Nükleer Savaş Eşiğinde Türkiye* (1. bs.). İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Pınar, L.** (2014). *Neo-realist Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (2002-2012)*. (Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Saltürk, M.** (2006). Ortadoğu’da Su Sorunu ve Türkiye Açısından İncelenmesi, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2(3), 21-38.
- Sander, O. & Fişek, K.** (1977). *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı* (1. bs.). İstanbul: Çağdaş Yayınevi.
- Sander, O.** (1979). *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964* (1. bs.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sander, O.** (1998). *Türkiye’nin Dış Politikası* (1. bs.). Ankara: İmge Yayıncılık.
- Sander, Oral.** (2007). *Siyasi Tarih (1918-1994)* (15. bs.). Ankara: İmge Yayıncılık.
- Sarınay, Y.** (2000). Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-889.
- Sayarı, S.** (2014). *Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Başkanlık Rejimi: ABD* (3. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Semin Gözaydın, A.** (2007). *Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Alanda Tehdit Algılamaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Serbest, M.B.** (2016). Bağdat Paketi’nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye’nin Rolü, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 401-424.
- Sever, A.** (2012). *Küba Bunalımı ve Jüpiter Füzelere Sorunu* (2. bs.). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Seyfettin Erol, M. & Ozan, E.** (2011). Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 4(8), 13-38.
- Sinkaya, B.** (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 79-100.
- Soysal, İ.** (1993). *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)* (1. bs.). İstanbul: Eren Yayınevi.
- Soysal, İ.** (1999). *Yarım yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1997) (Bir Genel Değerlendirme)* (1. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Soysal, İ.** (1999). *Avrupa Konseyi ve Türkiye* (1. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, M.** (1964). *Dış Politika ve Parlamento* (1. bs.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sönmezoğlu, F.** (2016). *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)* (1. bs.). İstanbul: Der Yayıncılık.
- Sönmezoğlu, F.** (1995). *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)* (1. bs.). İstanbul: Der Yayınları.
- Şahin, M.** (2010). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 4(2), 9-22.
- Şenel, B.** (2014). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 9(1), 157-178.
- Şener, B.** (2013). 1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askeri, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, (205), 1-34.
- Tellal, E.** (2013). *Savaş Sonrasında Dünya Düzeni (1945-1950)* (1. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılık.
- Tellal, E.** (2000). *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)* (1. bs.). Ankara: Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları.
- Tellal, E.** (2009). *1960-1980 SSCB'yle İlişkiler* (15. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E.** (2010). *1980-1990 SSCB'yle İlişkiler* (12. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topal, C.** (2013). Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 111-121.
- Topsakal, İ.** (2016). Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-53.
- Tuncer, H.** (2017). *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)* (1. bs.). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Turan, S.** (2012). *Kore Savaşı* (2. bs.). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Türkman, S.** (2014). Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Journal of Turkish World Studies)*, 14(2), 131-148.
- Türkmen, F.** (2012). *Kırılğan İttifaktan Model Ortaklığa Türkiye-ABD İlişkileri* (1. bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tüysüz, Ü.** (2014). *Türkiye-İsrail İlişkileri: 2002-2013*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Uçarol, R.** (1955). *Siyasi tarih (1789-1994)* (4. bs.). İstanbul: Filiz Yayıncılık.
- Uğraşız, B.** (2003). Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealiz ve Realizm, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 139-145.
- Umar, Ö.O.** (2004). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(59), 369-412.
- Uslu, N.** (2016). *Çatlak İttifak (1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri)* (1. bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Uslu, N.** (2000), *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs* (1. bs.). Ankara: 21.yüzyıl Yayınları.
- Uslu, N.** (2000). 1947'den Günümüze Türk-Amerika İlişkilerinin Genel Portresi, *Avrasya Dosyası*, 6(2), 202-232.
- Uysal, C.** (2001). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 1, 140-153.
- Uzgel, İ.** (2010). *1980-1990 Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2 (ABD ve NATO'yla İlişkiler)* (12. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üçler, Y.T.** (2014). Gümrük Birliğinden Sonra Türkiye-AB İlişkileri, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 204-231.
- Ülman, H.** (1968). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23(3), 241-273.
- Varlık, A.B.** (2013). Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım, *Avrasya Terim Dergisi*, 1(2), 114-129.
- Yakut, K.** (2013). II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu, *KEBİKEÇ (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma) Dergisi*, 18(35), 169-186.
- Yeşilbursa, B.K.** (2011). Bağdat Paketi (1955-1959), *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 85-100.
- Yeşilbursa, B.K.** (2004). Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri, *Türkiye Günlüğü Fikir ve Kültür Dergisi*, 1(75), 75-117.
- Yentürk, Y.** (2016). *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, H.** (2016). Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu ilişkileri, *Birey ve Toplum Dergisi*, 6(12), 203-231.
- Yılmaz, S. & ve Yakşi, A.** (2016). Osmanlı Devletinden Günümüze Türk-Rus ilişkileri, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 9-57.
- Yılmaz, V.** (1998). *Siyasi Tarih* (1. bs.). İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Yolga, N.K.** (1988). Ege Kıta Sahaneliği Sorunu, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 43(3), 163-172.
- Zengin, M. A.** (2016). ABD Başkanlık Sisteminde Fren ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 7(28), 1-28.
- Zeyrek, S. & Akman, H.** (2015). *1957 Suriye Krizi ve Türkiye-Suriye İlişkilerinde Bunalım* (9. bs.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları.
- Bal, İ.** Türk Dış Politikasının 87 Yıllık Analizi, Erişim Tarihi: 5 Kasım 2017, <http://dispolitikadakrizyonetimi.blogspot.com.tr/2011/03/turk-ds-politikasnn-87-yllk-analizi.html>
- Başer, H.** (2014). Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-NATO İlişkileri, Erişim Tarihi: 25 Mart 2018,

https://www.academia.edu/10005784/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9F_D%C3%B6nemi_T%C3%BCrkiye-NATO_%C4%B0li%C5%9Fkileri

Bostancı, M. Türkiye'nin Ortadoğu Siyasetine Etkisi Bakımından 1957 Türkiye-Suriye krizi, Erişim Tarihi: 28 Aralık 2017,

https://www.researchgate.net/publication/313698895_Turkiye'nin_Ortadoğu_Siyasetine_Etkisi_Bakimindan_1957_Turkiye-Suriye_Krizi

Çetinsaya, G. SETA İran Dosyası (Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun), Erişim Tarihi: 8 Ocak 2018, https://www.academia.edu/18846510/Tarihsel_Perspektifte_T%C3%BCrkiye-%C4%B0ran_%C4%B0li%C5%9Fkileri_ve_N%C3%BCkleer_Sorun

Edi, A. Bağdat Paktı Öncesi Savunma Sistemlerine Bir Örnek: Ortadoğu Komutanlığı, Erişim Tarihi: 2 Aralık 2017, https://www.researchgate.net/publication/313064643_Bagdat_Pakti_Oncesi_Savunma_Sistemlerine_Bir_Ornek_Orta_Dogu_Komutanligi

Erdemir, H. Türkiye İsrail ilişkileri, Erişim Tarihi: 15 Kasım 2017, https://www.academia.edu/1520701/T%C3%9CRK%C4%B0YE_-_%C4%B0SRA%C4%B0L_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0_Turkish-Israeli_Relations_

Kıyanç, S. 1957 Suriye Krizi, Uluslararası Suriye Politik Süreçler ve İnsani Krizler (1914-2016) Sempozyumu, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2018, <http://www.ayk.gov.tr/s6-haberler/c66-arivlenmi-duyurular/uluslararasi-suriye-politik-surec-ve-insani-krizler-1914-2016-sempozyumu-4-kasim-2016/>

Oas. (2016). Reagan Doktrini, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2018, <https://www.omusozluk.com/reagan-doktrini--16069>

Orsam. (2018). Amerikan başkanlarının Ortadoğu doktrinleri, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2018, http://www.orsam.org.tr/files/OA/78/5_info1.pdf

Özcan, A.A. Soğuk Savaş Dönemi: Başlangıcı, Gelişim ve Sonu, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2017, https://www.academia.edu/13723063/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9F_D%C3%B6nemi_Ba%C5%9Flang%C4%B1c%C4%B1_Geli%C5%9Fimi_Sonu

Sığırcıkoğlu, K. (2015). Türk-Amerikan İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2018, https://www.academia.edu/10651467/T%C3%BCrk-Amerikan_%C4%B0li%C5%9Fkilerinde_Truman_Doktrini_ve_Marshall_Plan%C4%B1

Yalçınkök, K. (2015). Uluslararası İlişkiler, Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2018, <http://akademikperspektif.com/2015/04/08/realizm/>

Yaşar, V. Ortadoğu çatışmaları (1955-1959), 2017, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2018, https://www.academia.edu/22531362/ORTA_DO%C4%9EU_%C3%87ATI%C5%9EMALARI_1955_1959_

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Bahri UTAŞ

Doğum Tarihi : 02.03.1991

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** : 2016, Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

